

H I T E L

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

F E B R U A R

Emlékeztetés Adyra

JÉKELY ZOLTÁN

A délerdélyi magyarság szellemi élete

TINÓDI GÁBOR

Cotorea Gerontius és az erdélyi

román nemzeti öntudat ébredése

I. TÓTH ZOLTÁN

Örmény Szamosújvár —

magyar Szamosújvár

ALDOBOLYI NAGY MIKLÓS

Politikai irodalmunk három új műve

ZATHURECZKY GYULA

M A G Y A R F I G Y E L Ő

**Pázmány Péter két levele Bethlen Gáborhoz — Finnország, a válaszüton
álló kisállam -- A vidék érvényesülése**

IX. ÉVFOLYAM

2

KOLOZSVÁR 1944

H I T E L

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

SZERKESZTIK:

ALBRECHT DEZSŐ, KÉKI BÉLA, VENCZEL JÓZSEF, VITA SÁNDOR

Megjelenik havonta négy ív terjedelemben. — Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Mátyás király-tér 5. szám, I. emelet. — Telefonszám: 20—83.
Póstacsekk száma: 72.809.

ELŐFIZETÉSI ÁRA:

Egy évre 20 Pengő. Egyes szám 2 Pengő.

T A R T A L O M

JÉKELY ZOLTÁN: „Az igazi messiásodás“ (Emlékeztetés a 25. éve halott Adyra) — — — — —	65
TINÓDI GÁBOR: A délerdélyi magyarság szellemi élete — —	69
I. TÓTH ZOLTÁN: Cotorea Gerontius és az erdélyi román nem- zeti öntudat ébredése — — — — —	84
ALDOBOLYI NAGY MIKLÓS: Örmény Szamosújvár—magyar Szamosújvár — — — — —	96

SZEMLE:

ZATHURECZKY GYULA: Politikai irodalmunk három új műve — — — — —	109
--	-----

MAGYAR FIGYELŐ:

PÁZMANY PÉTER két levele Bethlen Gáborhoz — — —	117
Finnország, a válaszüton álló kisállam — — — — —	118
A vidék érvényesülése — — — — —	122

Szerkesztő
KÉKI BÉLA

Helyettes szerkesztő
KISS JENŐ

Lapunk címféjét Széchenyi *Hitel*ének 1830. évi első kiadása címbetűl után
készítettük.

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: ALBRECHT DEZSŐ

A „KORTÁRSAK“

Szegény Petőfi, ha véletlenül valami csodából megjelenne köztünk, bizonyára nagyon csodálkozna. Milyen népszerű is volt ő ötven évvel ezelőtt. Nagynevű emberek, díszes állású urak egymásután visszaemlékeznek arra az időre, mikor boldoggá tette őket egy-egy találkozás a nagy poétával.

Fölkelnek a „kortársak“. Mind, mind előkelő urak. Mind-egyiknek van egy története, amelynek az a vége, hogy menyire tisztelték őket ezt a „tüneményeszerű lángelmét“ s milyen boldogok, hogy beszélhettek vele.

S minket, kik már oly távol esünk a nagy időktől, kik csak írásokból ismerjük a magyar őserő legnagyobb szülőlténék élettörténetét, most egyszerre megszáll a — kétség...

Hogyan? Hát amit eddig Petőfi életéről olvastunk és tudunk, üres mendemonda...?

Hiszen a „kortársak“ rajongással szólnak róla s azt állítják, hogy boldogok voltak, mikor köntösét érinthették?!...

Hiszen Petőfi akkor a világ legszerencsétlenebb poétája volt, akit már életében megértett, akiért már életében rajongott mindenki.

Micsoda hitványság volt meghamisítani ezt az igazságot s elhíttetni serdülő milliókkal, hogy a nagy költő kora nem méltányolta eléggé?!...

És azért csak olvasunk régi írásokból. Azok mást beszélnek. Nyomorról, küzdelemről, sorscsapásokról, igazságtalanságról, szomorú és sötét dolgokról.

Azok a nagy urak, kik most büszkén „emlékeznek vissza“, kik most sorba kamatoztatják a jóféle Petőfi-tökét, míg élt, lenézték a szegény exaltált embert, kopott, fakó poétát.

Ez az igazság, ez a hisztorikum. És ezt az igazságot szinte megköveteli Petőfi hatalmas egyénisége.

Nem volt ő olyan kicsiny ember, hogy saját kora megértse, hogy saját „kortársai“ méltányolják.

A mostani visszaemlékezések a siker eredményei. A siker minden és mindent megszerez. Megszerzi a rajongó „kortársakat“ is.

A valóság pedig az, hogy ötven év kellett ahhoz, hogy Petőfit megértsék, csodálatos nagyságát méltányolni tudják.

Kora nem értette meg, a „kortársak“ nem jól emlékeznek.

Ady Endre: Vallomások és tanulmányok.

133 -134. l.

E S Z Á M M U N K A T Á R S A I

*Aldobolyi Nagy Miklós dr., gimnáziumi tanár, Szamosújvár * Jékely Zoltán, író, Kolozsvár * I. Tóth Zoltán, az Erdélyi Tudományos Intézet tanára * Zathureczky Gyula, az Ellenzék felelős szerkesztője.*

A HITEL ÚJABB KÜLÖNLENYOMATAI

Venczel József dr.: Erdély és az erdélyi román földreform.

Tamási Aron: Erdélyi jelentés a magyar szellem küzködéseiről.

László Dezső: Korszerű magyarság.

Venczel József dr.: A székely népfelesleg.

Szabó István dr.: Az asszimiláció a magyarság történetében.

Zathureczky Gyula: Magyar politika Európában.

Tamás Lajos dr.: A román nép és nyelv kialakulása.

Martonyi János dr.: Közigazgatásunk reformja.

Szabó T. Attila dr.: A románok újabbkori erdélyi betelepülése.

Ifj. Boér Elek dr.: Nagy tér-gazdaság.

László Gyula dr.: A magyar őstörténelem régészetről.

Makkai László dr.: Eszakerdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása.

Erdői Ferenc: Parasztságunk legújabb alakulása.

Zathureczky Gyula: A magyar szellem forradalma.

Malán Mihály: A szláv veszedelem.

Bónis György dr.: Magyar törvény — magyar lélek.

Mikó Imre dr.: Kormányzó és kormányzóhelyettes.

Balogh Jolán dr.: Kolozsvár régi lakói.

vitéz Rajty Tivadar dr.: Munkabérrendszerek.

Gagybátori E. László: Kodály Zoltán és kórusai.

László Gyula dr.: A honfoglaló magyarság lelkialkatáról.

Bíró József dr.: Erdély műemlékeinek sorsa a belvederei döntés után.

Venczel József dr.: Tallózás az erdélyi földreform román irodalmában.

Bárdossy László: Két világ között.

Palotás Zoltán: A geopolitika mint államtudomány.

Oberding József György dr.: A bányászati telepítések rövid története.

Csörtán Márton dr.: A kolozsvári Tized Szervezet.

Mályusz Elemér dr.: A magyarság a középkori Erdélyben.

Szöllősy András: Magyar zeneírás.

Martonyi János dr.: Új magyar közigazgatás felé.

Pukánszky Béla dr.: Szászok a magyarság és a románság közt.

Aldobolyi Nagy Miklós dr.: Magyarok a Kis-Szamos mellékén.

Ifj. Boér Elek dr.: Az arany és a kliring harca.

Dr. Téchy Olivér: Széchenyi hatása a magyar hiteljogra.

Polónyi Nóra dr.: A román propaganda hatása Nyugat-Európa közvéleményére.

Eröss Alfréd dr.: Mitosz, vallás és irodalom.

Mikó Imre dr.: Széchenyi és Wesseleányi nemzeti politikája.

Makkai László dr.: Román történetírás a két világháború között.

„AZ IGAZI MESSIÁSODÁS”

EMLÉKEZTETÉS A 25. ÉVE HALOTT ADYRA

*Késő maradéknak a lelkét
Kérem: vegye lelkem magához,
Hogy egymást sírva megöleljék,
Mikor igazunk teljesül.*

(Az igazi messiásodás.)

AKI ÉVFORDULÓRA SZÓLAL MEG, annak tudomásul kell vennie, hogy egy hatalmas, szétszórt karnak énekese, s mint ilyen, eleve arra kárhóztatott, hogy alkalmazkodják az ünnepélyes előadás szabályaihoz: kirívó hanghordozásával, morgással, vagy rikoltozással nemcsak kartársait bosszantaná meg, hanem az ünnepeltét is megsebezné. De különben is, kinek van ma Adyról, halála után huszonöt esztendővel, olyan mértékben egyéni véleménye, hogy nyilvánításával különösebb feltűnést, vagy éppen botrányt kelthetne? Az egykori kiméretlen irodalmi küzdőfeleket, sőt, már-már csatáik emlékét is kezdi szépen elegyengetni az idő. Az Ady értéke és jelentősége körül zajlott ellentétes értékelések után — ahogy a mostani évfordulóra írt tanulmányokból, elmélkedésekből és személyes visszaemlékezésekből is észlelhettük — a várva-várt egyszintre jutás állapotába érkezünk. Már tudniillik az irodalmi berkekben. Mert, fájdalom, társadalmunk minden rétegére ez a megállapítás nem vonatkozhat. Ugyanis a nagyközönség ama részében, melyhez általában egy-egy emberöltő elteltével érkeznek el a művészeti megújulások, különféle forradalmak megszeliült hullámai, Ady költészetéről máig is az ismert Karinthy-paródia alapján sejtenek valamit, s a róla alkotott fogalmaik körülbelül egy „mindent kétszer mondó“, részeges, rabiátus, vérbajos, felforgató vadzseni egyénenként más-más módon színezett ábrázolásában merülnek ki. Sokan vannak, akik egy árva sorát sem olvasták — ki se hallgatták, máris elítélték — hanem a rosszabbik híre alapján, tunyaságukra és nemtörődömségükre mintegy igazolást találván, érthetetlennek, sőt értelmetlennek deklarálták. Hogy ennek mi az oka? Inkább *kik* az okai. Azok az egykori irodalompolitikai potentátok, akik botfülűek és vakok voltak egy éppen zajló prozódiai megújulás jelenségeinek meghallásához, érzékeléséhez. Sajnos, a szükségességen túl, ezt a műfaji forrongást Ady maga is olyan tulzó mértékben forralta, hogy helyel-közzel könnyű támadási

felület engedett ellenfeleinek és kezükbe könnyen forgatható, magagyártotta fegyvereket adott. Ilyen fegyver volt például az, amit általában „értelmetlenség“-nek szoktak emlegetni, idézván rá főképpen a Fekete Zongorát. Való igaz, hogy némely verse értelmetlen lehetett korának, mert Ady hajhászta a szimbólumokat, szerette a burkolt értelmű, képletes beszédet. Ahogy életmódjában a Baudelaire-Verlaine-i attitűdöt túlozta — saját rovására — úgy hajtotta túl műveiben is, az ő idejében már lehanyaglott francia költői irány, a szimbolizmus elemeit. Fiatalságát minden jel szerint ezek a kissé félreértett, túlságosan komolyan vett „Hôtel Pimodan“-beli pózok és a megelőző kor önpusztító francia költőinek kötelező példája kormányozta; s mire a pózokat legfőbb ideje lett volna levetkeznie, már vérévé váltak — kénytelen-kelletlen következetes kellett hogy maradjon. Életét ekkép szépen „eltavasolta“.

De ha már az Ady-pózoknál megálltunk, vegyük szemügyre, legalább érintőleg, alkotásának másik fő-fő jellemvonását, a földi dolgokkal való telhetetlenséget, a lehetetlent ostromló emberfeletti vonást. Sok más nyugtalansága között, elsősorban ezek az ő „istenülő vágyai“ nem hagyták békében. Hasonlítható ebben mediterrán kortársához, akinek boldogságból, dicsőségből, szerelemből többet és szebben mért az Isten, sőt ráadásul majdnem kétszer akkora élettel is megajándékozta: D'Annunzióhoz; mert ők ketten a nietzschei felújításban Európaszerte jelenlévő antikvilágbeli emberfelettséget, félistenszerűséget körülbelül egyforma fokon és módon keresték. Az itáliai, habár életével és nem művével, a lehetetlenhez, a csodához magyar sorstársánál egy fokkal közelebb jutott, pályáját mégis a nagy csalódottak „sono infelice“ sóhajtasával fejezte be; Ady pedig, mint egy kései, eltorzult Empedocles, a züllés Etnájába vetette magát. Ez a körülmény szintén hozzájárul ahhoz, hogy sokakat, a művészet jelenségeit is elsősorban etikai mértékkel mérőket, eltávolítson, vagy egyáltalán, közel se eressen magához.

DE HÜSZONÖT ESZTENDŐ NAGY IDŐ, még halottnak is nagy: az ember, a porhüvely elporladt, a test igévé lön; csak a mű maradt meg, az Ady-mű, mely évszázadunk költeményes maradványai közt legmaradandóbb.

Aki összegyűjtött verseit olvasgatja, némi fáradság ellenében hamarosan könnyűszerrel el tudja választani a *póz Adyjától a vér Adyját*, a szerepjátszó, félistenkedő költőt az őszinteség emberétől. S akkor tudja meg csak igazán, mekkora volt, milyen csodálatos volt az igazi költő benne, mennyivel több, mintsem attól kellene félteni, hogy idővel saját pózai és emberi foltjai el tudnák homályosítani. A nagy rosta érezhetően neki kedvez: minél több ocsúját hullatja ki, annál jobban aranylik a tiszta magvak pazar s még így, rostáltan is, alig megmérhető garmadája. Ő is azokhoz a költőkhöz tartozik, akiknek teljes műve „kevesebb“, mint szemelt, válogatott javakia-

dásuk. (Ugyanezt, hogy egy egészen közeli és friss példát említsek, Reményikről is el lehet mondani). A teljes mű irodalomtörténészeknek való, akik álság és valóság, korjelenség és korfeletti értékek közt könnyebben tudnak eligazodni; de egyáltalán nem alkalmas az átlagolvasók meghódítására, sőt néha, mint Ady esetében is, elidegenítésre vezethet. Aki azonban kikalászolta magának a jobbik Adyt, a nagy Ady-florilégiumot, az biztos lehet benne, hogy a legszilárdabb magyar költői halhatatlanságba kapaszkodott bele; olyan kincsnek, hogy ne mondjam: valutának, birtokosa, melyet semmiféle világnézeti infláció, művészeti új-hitúség, meg nem kibebíthet, át nem értékelhet. Az „élet teljes kórusát“ hallgathatja, melyben ott sír a nemzeti fájdalom, a szociális igazságkeresés, emberi gyógyulás és gyógyítás-vágy, az Istennel való fájdalmas pereskedés, a szerelmi gyötrődések szólama — s mindez olyan fokon, ahogy azelőtt s azóta senki sem szólaltatta. Avagy volt-e még költőnk, aki a magyarság ügyének, vagy a Dunamedence népei sorsának úgy végére látott volna, mint Ady Endre? Kis népek sorsát ki fogta meg jobban, mint ő? (— most hirtelen csak a kevésbé ismeretesekek közül való: *Dal a Hazugsághúzból* című versére utalok, melyben a *Paprika Jancsik* és *Pintye Gligorok* közös tragikuma felett borong.) Volt-e valaki, aki úgy tudta volna versben követelni a társadalmi megújulást, a csökevényes állapotoktól való elszakadást? Hát aki a szerelmet, sokak fő-fő életbeli ügyét, a férfi és a nő kietlen harcát olyan marcangoló őszinteséggel, tudósnak is beillő experimentális elmélyedéssel tárta volna apróra fel s olyan fűrorigmenő mindentkimondással panaszolta volna? (Listára nincs hely, ezúttal csak az Elbocsátó szép üzenetet, A nagy Híd c. verseket említem, példaképpen.) S a messziről jövő, elkéső népek s emberek örök Nyugat-vágyakozását hitelesebben és jellemzőbben ugyan mik mutathatnák meg, ha nem az ő Párizs-versei?

A NEGYVENEN ALIG VOLT TÚL, amikor meghalt. Utolsó, még életében kiadott kötetében, a *Halottak Élén* címűben, úgy mutatkozik, mint aki nagyon is győzi szóval, kifejezésbeli egyenértékessel könyvelni, naplózni az első világháború apokaliptikumát. Sőt, ami a legcsodálatosabb, éppen ebben az utolsó kötetében, jelentkeznek a várva-várt, általános egyszerűsödés, az íge megtisztulásának tünetei. Elmondható róla, hogy éppen amikor az apokalipszisről beszél, akkor a legközérhetőbb s a legvilágosabb. (Pl. A rémnek hangja, A nagy tivornyan, Emlékezés egy nyáréjszakára, Nótázó vén bakák stb.) Nem arra bizonyíték ez a tény is, hogy ez az emberi rom még költői fejlődésben volt? Nem gondolhatnánk-e joggal arra, hogy ha még vagy húsz évig élhetett volna, verseinek még nagyobb részét lehetne a „fiatalkori zsengek“ osztályába sorolni, hogy ama bizonyos „értelmetlenek“, túlságos bizarrak, mesterkélten szögyártók is mind ide kerüljenek?

Léte a Kényszerűség Fájának gyümölcse volt; mire megért, meg is romlott. Romlásának okait ő maga a már sok nagyunkat elveszejtő magyar messiásvégzetben látja; „azért éltem tragikusan, bután, mert a sorsom magyar“ — keres némi mentséget s magyarázatot végzetére (Régi énekek ekhója). Alig hihető, hogy egy szemernyi reménysége maradt volna 1919 elejére. Haláltusáját a nemzetével egynek érezte — sajnós, szinte jogosan. Egy félisten együtt látta pusztulni magát hazájával, az Olympussal.

CSAK SAJNÁLNI LEHET AZOKAT, akikben nincs meg Ady felfogásának, megértésének vágya, vagy adottsága. Olyan magyaroknak lehet őket tekintenünk, akik például sohasem tették lábukat Erdély földjére, s nem vesznek maguknak fáradságot, hogy bejárják hepehupás, szomorúan és nyomorúan is szép tájait. Ezek a tartózkodók és fanyalgók — ha az életet talán nem is — de a magyar költészetet csak félig élik, csak félig érzik. Megelégszenek azzal, hogy egy csodálatos, gauguini színekben gazdag ősréngeteg vad mélységei és szépségei helyett virágházak pálmáiban és angolkertek elfinomultabb remekeiben gyönyörködjenek. (Mert az Ady-mű és a kortársi költészet közt kb. ez a különbség.) Megfosztják magukat attól, hogy hallgassák a legnagyobb költő-szív dobogását, amely, ha mégoly rendetlenül és szörnyűeket rebbenve is, amíg dobogott, egy nagy magyar revenant vérkeringését szolgálta.

JÉKELY ZOLTÁN

A DÉLERDÉLYI MAGYARSÁG SZELLEMI ÉLETE

A DÉLERDÉLYI MAGYARSÁG SZÁMÁRA a bécsi döntés után a kisebbségi életnek az eddigtől lényegében különböző új szakasza következett be. Megváltozott a magyarság száma és területi elhelyezkedése, de a vasgárda, később pedig az Antonescu-kormány uralomra jutásával az ország politikai helyzete és törekvései is lényegesen megváltoztak, a kisebbségi élet berendezésének fölépítését ezért előlről kellett kezdeni.

Az erdélyi magyarság két évtizedes kisebbségi küzdelmei folyamán Kolozsvárt alakította meg szervezeteinek központját és a kolozsvári központból igyekezett egész életét megszervezni. Kolozsvár elsősorban a kulturális életben vált kisugárzó erővé nemcsak azért, mert az iskolafenntartó egyházak nagyrészt innen irányították a felekezeti iskolaügy megszervezését és védelmét, hanem azért is, mert itt dolgoztak legjelentősebb irodalmi és tudományos intézményeink, itt erősödött meg leginkább és vált szellemformáló erővé a magyar sajtó és a színház. A három magyar egyház középiskolái, a két teológiai akadémia, az egyetem magyar tanszéke és a főiskolai internátusok, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Gazdasági Egyesület, valamint más magyar intézmények természetesen Kolozsvárra vonzották az erdélyi magyar szellemi munkások javarészét. A Magyar Népközösség megszervezésével pedig diadalra jutott az az elv is, hogy életünk minden ágának megszervezése ennek a csúciszervezetünknek hatáskörébe tartozik. Habár ilyenformán az irodalmi és tudományos élet önállóan és a maga céljai szerint fejlődött, mégis megvolt az a központi kulturális szerv, amely közművelődési életünk eseményeit, helyzetét számon tartotta és bizonyos kérdésekben egységes irányítást adhatott.

A délerdélyi magyarság elszakadt közművelődési központjától és kulturális élete egyszerre megbénult, illetőleg egészen összezsugorodott. Kolozsvártól elszakadva a romániai magyarság elveszítette legjelentősebb lapjait, folyóiratait, könyvkiadóvállalatait, színházát, valamint mindazoknak az egyesületeknek a központját, amelyek az irodalmi és tudományos élet irányításával, valamint a népneveléssel foglalkoztak. Mindezekkel együtt elveszítette az erdélyi irodalmi és tudományos életet megteremtő szellemi gárdájának javarészét.

E sok veszteséghez még azt is hozzá kell tennünk, hogy a vasgárda kormányzásának idején a gyülekezeti tilalom minden összejövetelt lehetetlenné tett és rendre mind bezárultak vagy hajléktalanokká váltak a magyar kaszinók, társadalmi egyesületek, kulturházak is. Csupán a temesvári Magyar Ház könyvtára és a brassói Katolikus Kör maradt meg olyan magyar közművelődési, illetve társadalmi intézményképpen, amely lehetőséget nyújtott a magyar szellemi élet tovább folytatására. Ez a két város nyújtott egyúttal a legtöbb lehetőséget a magyar közművelődési munkára és a kö-

zönség előtt való megnyilatkozásokra. Ezek azonban egymástól teljesen függetlenül és elszigetelve, minden közös elgondolás nélkül történtek.

Ebben a helyzetben természetesnek tetszett az a kívánság, hogy a délerdélyi magyar közművelődésügy újjászervezését a Magyar Népközösségnek kell vállalnia. A Magyar Népközösség vezetősége azonban ezt a feladatot első szervező gyűlése alkalmával az egyházakra hárította. Az egyházakat viszont a maguk iskolai és nevelésügyi feladataik annyira lefoglalták, hogy azon túl más, közös szellemi munkára nem gondolhattak. A délerdélyi közművelődésügy irányítása így a mai napig gazda nélkül maradt s így ezen a téren alig beszélhetünk egyébről, mint sajtóéletünk és irodalmi életünk alakulásáról. A közművelődési élet más megnyilatkozásairól alig-alig van hírünk.

A VALTOZÁST KÖVETŐ HÓNAPOKBAN a délerdélyi magyarság számára még megmaradt egy országos jellegű napilap, a *Brassói Lapok*, valamint a kisebb jelentőségű aradi és temesvári napilapok, a Lugoson megjelenő *Magyar Kisebbség*, az aradi *Vasárnap* c. katolikus kulturszemle és a Hangya-központ hivatalos lapja, a *Szövetkezés*. 1940—41 telén azonban az összes magyarnyelvű napilapokat betiltották és betiltották a kisebb vidéki hetilapokat, valamint a *Vasárnapot* is. Eszerint nemcsak politikai napisajtó nélkül maradt a délerdélyi magyarság, hanem egyetlen olyan folyóirata sem maradt, amely szellemi kérdésekben tájékoztathatta volna. A *Magyar Kisebbség*, amely 1941 január 1-i számában a dr. Fodor József fölhívásával a fiatal nemzedéknek külön rovatot nyitott, értékes hagyományaihoz ragaszkodva, továbbra is elsősorban kisebbség-politikai kérdésekkel foglalkozott. Így természetesen megnőtt az egyházi lapoknak, a hivatalos lappá vált *Református Egyházi Életnek*, a róm. kat. *Egyházközi Tudósítónak* és az *Unitárius Jövendőnek* a jelentősége. Ezek közül csak az egyházi központban megjelenő *Református Egyházi Élet* igyekezett számbavenni a délerdélyi református egyházkerület új helyzetét és feladatait, a másik két egyház lapja azonban megtartotta helyi színezetét.

Az 1940—41 év telén tehát a napisajtó nélkül maradt magyarság megmaradt időszakos lapjaival igyekezett a hiányokat pótolni és olvasóközönsége szellemi szükségleteit kielégíteni. Már az első időkben kitűnt azonban, hogy a földrajzilag erősen megosztott délerdélyi területen szellemi téren is nehéz lesz egy központot és onnan egységes irányítást kialakítani. A Romániai Magyar Népközösség első nagyenyedi szervező gyűlésén négy város — Arad, Brassó, Nagyenyed, Temesvár — nyújtotta be a maga vezetősége útján napilapra való igényét. A politikai helyzet nem engedte meg ugyan ezeknek az igényeknek kielégítését, de azok azért különböző formában még több ízben fölmerültek. Az idők folyamán kitűnt, hogy a szellemi élet alakulásában a Bánság központjának, Temesvárnak, és az erdélyi szellemi élet hagyományait képviselő Nagyenyednek van a legtöbb vonzó és alakító ereje.

Temesvár joggal hivatkozhatott a Bánság még mindig jelentős és egy tömböt alkotó magyar tömegeire, valamint már régóta meglevő és beszervezett napilapjára, a *Déli Hírlapra*. A Déli Hírlap azonban 1940/41 telén éppen úgy be volt tiltva, mint a többi romániai magyar lap és így számára ismét meg kellett szerezni az engedélyt. Nagyenyednek viszont a legnagyobb magyar felekezeti iskola, a Bethlen-kollégium adott a maga ősi szellemiségével és nagyszámú tanári karával nagyobb jelentőséget. Itt alakult meg a Romániai Magyar Népközösség központja is, itt székelte szövetkezeti hálózatunk központja, a Hangya és ide tette át *dr. Szász Pál* az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület központját is.

Ebben az időben éppen a két gazdasági szervezet, a Hangya és az EMGE nyújtott a szellemi élet számára is fölhasználható kereteket. A Hangya meg tudta őrizni a *Szövetkezés* című félhavi szaklapját, az *Erdélyi Gazda* engedélyét pedig sikerült Kolozsvárról Nagyenyedre áthozva ismét bejegyeztetni és 1940 karácsonyára megindítani. Az új helyzetben mindkét lapnak úgy kellett átalakulnia, hogy olvasnivalót is nyújtson és a népnevelést is szolgálja. A *Szövetkezés Szövetkezeti Család és Kicsi Szövetkezők* címmel a lapból kivehető és így nagy példányszámban külön is terjeszthető melléklettel bővült ki. A *Szövetkezeti Család* háztartási, népművészeti, gazdasági, egészségi kérdésekkel foglalkozott főképpen, de közbe-közbe az irodalmat is szóhoz juttatta és nemzeti életünk nagyjairól is megemlékezett. A *Kicsi Szövetkezők* pedig az ifjúsági lapot igyekezett pótolni, a gyermekekhez szólott. Tulajdonképpen folytatása volt az aradi *Regőstoll*nak, amelyben eddig az aradi szövetkező diákok írásai jelentek meg. Maga a szerkesztő, *Návrádi Ágoston*, is ugyanaz maradt és természetesen főképp az aradi tanulók írásaiból szedte össze a melléklet anyagát.

Az *Erdélyi Gazdánál* már más volt a helyzet. Itt tulajdonképpen nem egy, már régóta meglevő lapot kellett az új követelmények szerint átalakítani, hanem előlről kellett kezdeni a lap szervezési munkálatait. Magának az egyesületnek a megszükülte területen való újjászervezésével együttjárt a lap olvasótáborának beszerzése, de emellett meglehetősen nehézséget okozott az új munkatársi gárda toborzása, mert most már lehetőleg a *Magyar Nép* népnevelő munkáját is az *Erdélyi Gazdának* kellett átvennie. A *Brassói Lapok* megszűnése után, amikor a délerdélyi magyarság teljesen napilap nélkül állott, természetes volt az a kívánság, hogy az új, népközösségi jellegű napilap Nagyenyeden induljon meg.

Az új helyzetben tehát Nagyenyednek egyszerre megnőtt a közművelődési fontossága, hiszen két kisebb református egyházi lapon kívül most már itt jelent meg a két legelterjedtebb romániai magyar időszaki lap: a *Szövetkezés* és az *Erdélyi Gazda*. A megnövekedett sajtófeladatokat azonban egyelőre két kis vidéki nyomdában kellett megoldani. Így jelent meg nagy nehézségek leküzdése után, a két nyomda együttes munkájával, *Kacsó Sándor* szerkesztésében az *Erdélyi Gazda* első száma 1940 karácsonyára. Az első szám, az eredeti célkitűzés szerint a gazdasági szakanyagon kívül tájékozódást nyújtott az egyházak erőviszonyairól, iskoláiról, va-

lamint a Magyar Népközösség új szervezetéről is. Emellett irodalmi rovatot is nyitott, amely ettől fogva kéthetenként rendszeresen közölt a magyar irodalom fejlődését bemutató cikkeket, valamint verseket és elbeszéléseket is. Hosszú időn keresztül ez volt az egyetlen romániai magyar lap, amely a magyar irodalomnak is helyet adott és néha-néha szellemi életünk kérdéseire is felhívta a figyelmet. Zrinyi, Széchenyi, Vörösmarty vagy Kisfaludy versei és prózája a kisebbségi élet nyomorúságában egyszerre új szint nyertek. Ha tudjuk azt, hogy az *Erdélyi Gazda* 1941-ben számonként 15.000 példányban ment szét, valóban elmondhatjuk, hogy az egész délerdélyi magyar népben szinte egymaga tartotta a lelket ezekben az időkben. Hogy az irodalmi anyag közlése milyen küzdelmet jelentett, arra nézve elég megjegyeznünk, hogy a Kazinczy *Erdélyi útleveléit*, Petőfi és Fazekas Mihály alföldi, illetőleg hortobágyi költeményeit mind kicenzurálták.

Az *Erdélyi Gazda* azonban mégsem válhatott életünk minden kérdésével foglalkozó néplappá. Külső akadályok miatt nem lehetett a lap anyagát bővíteni és népnevelő anyaggal változatosabbá tenni, hiszen a lapnak még 1941 márciusában két hónapig való betiltása állandó óvatosságra intett. A lap anyagának legnagyobb részét a gazdasági szakanyag képezte. Főképpen a csombordi gazdasági iskola tanárainak és az egyesület felügyelőinek közreműködése és dr. Nagy Endre szerkesztői munkája tette ezt az anyagot szakszerűsége mellett így mindig elevenné és változatosná.

Az 1942 szeptemberi általános lapbetiltások alkalmával az *Erdélyi Gazda* is elhallgatott pár hónapra és csak 1943 áprilisában indulhatott meg ismét. Ekkor azonban az eddig 32 lapon megjelenő félhavi gazdalap csak hetenként egyszer 8 lapos terjedelemben való megjelenésre kapott engedélyt. A terjedelem korlátozása önmagában még nem érintette volna nagyon érzékenyen a lap munkáját, nagyobb baj volt ennél az, hogy ettől fogva csak gazdasági szakcikkek megjelenését engedélyezték. A romániai magyar népnek ettől fogva nemcsak irodalmunkról nem lehetett beszélni, hanem például még népegészségügyi kérdésekben sem lehetett számára tanácsot, útbaigazítást adni.

A romániai magyar közművelődési élet újjászervezésének, az új lapok indításának idején, a nyomdahiány súlyos akadályként tornyosult sajtóéletünk elé. A délerdélyi területen magyar köztulajdonban levő nyomda nem volt, a vasgárda kormányzásának idejében a zsidó kézen levő nyomdákat lefoglalták s így a megmaradt magyar sajtó számára alig voltak megfelelő magyar nyomdák. 1940—41 telén megindult a hajsz a nyomdák után, hogy magyar újságot és magyar könyvet lehessen nyomtatni.

A már meglévő nyomdák segítségével Temesvárt lehetett a sajtókérdést leghamarább megoldani. Ottan legfennebb gazdát változtattak a régi, jól berendezett nyomdavállalatok, amelyek a román lapok nyomása mellett még egy-két nagyobb magyar napilapnak a megjelentetését is elbírták. Nagyenyeden azonban új nyomdát kellett fölszerelni ahhoz, hogy komolyabb könyvkiadásra és lapindításra gondolni lehessen. Hosszas alkudozások után sike-

rült csak a Bethlen-kollégiumnak Aradon egy síknyomdát vennie és az 1941 őszen végre elkezdhette a munkát. Aradon magyar kézen maradt a minorita rendház tulajdonában levő Vasárnap-nyomda, Temesvárt viszont az erdélyi róm. kat. püspökség megvette a Victoria-nyomdát.

Az elnémult sajtó új megszólalását azonban — első ízben — nem a magyar közösség tette lehetővé. 1941 januárjában ugyanis csak a Temesvárt megjelenő *Magyar Néplap* kapott nyomási és terjesztési engedélyt. Ez a szegényes külsejű és tartalmú kis lap a régi esti filléres újságokra emlékeztetett. Az *idegen érdekeket szolgáló* lapnak *Szász István* volt a szerkesztője, de a tulajdonosnak, *Franyó Zoltánnak*, az irányítása látszott rajta. A lap legnagyobb részben csak a hírek pusztja közlésére szorítkozott, de olcsósága miatt gyorsan elterjedt. A Magyar Népközösség viszont csak március közepén kapott egy napilapra engedélyt és azt egyelőre a temesvári *Déli Hírlapnak* juttatta, mivel Nagyenyeden megfelelő nyomda hiányában még nem lehetett lapot indítani.

A külső körülmények úgy hozták magukkal, hogy a Déli Hírlap vált a magyarság egyetlen napilapjává, az erdélyi részek magyarsága hasztalan zúgolódott ezért hosszú időn keresztül. Az elégedetlenségnek megvoltak a komoly okai. A lap ugyan magán viselte a „Romániai Magyar Népközösség lapja“ hangzatos főliratát, de szerkesztője Vuchetich Endre ezt a maga elképzelései szerint szerkesztette, mivel ő volt a lap tulajdonosa is egész 1942 őszéig, amikor a Népközösség a lapot megvette.

IRODALMI ÉLETÜNK megindítására egyetlen komoly kísérlet történt: az 1941 július 7-én decemberi határidővel meghirdetett regény, novella és vers-pályázat. A pályázatnak az lett volna a célja, hogy a kisebbségi életet kifejező munkákat hozzon felszínre. Ez a kísérlet azonban már eleve hiábavalónak tűnt, mert hiszen ilyen természetű művek a cenzura miatt alig-alig jelenhettek meg. A bécsi döntés után megszűküilt kisebbségi életben nem lehetett új irodalmi virágzásra számítani. Hiszen ezekben az években a romániai magyar értelmiség olyan súlyos veszteségeket szenvedett, itt-maradt részét pedig annyira lefoglalták a mindennapi élet gondjai, hogy irodalmi munkára alig maradhatott nyugalma. És hiányzott elsősorban az a 20—30 év körüli fiatalság, amelyből egy új irodalmi nemzedék kialakulhat. Másrészt a cenzura szigorja lényegesen súlyosbodott és így a komolyabb író-tehetségek éppen legbensőbb mondanivalóikat fojtották magukba.

A Déli Hírlap irodalmi pályázata mégis nagy érdeklődést váltott ki, ezt mutatta a beérkezett munkák nagy száma, ezek között azonban igen kevés ütötte meg az irodalmi színvonalat. Legsikerültebbnek nevezhetjük a verspályázatot, amelyen néhány értékesebb költői tehetség is feltűnt, a prózai munkák legnagyobb részét azonban csak kezdetleges kísérletezésnek nevezhetjük. A „novella-írók“ egy-egy jelentéktelen történetnek újságcikkszerű megfogalmazásánál többre alig jutottak és elbeszélő készség alig tűnt fel egyik-másiknak a munkájában. A pályamunkák elbírálásánál ki-

tűnt, hogy íróinknak egymástól távol élése mennyire nehezíti az egységes irodalmi értékelés és irodalmi élet kialakítását. A bírálók egymástól eltérő véleményét a szerkesztőségben utólagosan egységesítették és ez nem vált mindig az értékelés javára.

A pályázat eredményét a lap 1942. május 25-i és június 15-i számaiban tette közzé. Az olvasóközönség méltán várhatta volna ezután, hogy a lap a sikerültebb munkákat közölni fogja. Erre akkoriban a *Déli Hírlap*nak lett is volna tere, mert hiszen a lap vasárnapi száma 12 oldal terjedelemben jelent meg. Igaz ugyan, hogy ebből csak két oldalt szentelt a szerkesztő a *Szellemi életünk* rovatnak, amelyben elbeszéléseket és irodalmi vonatkozású cikkeket is közölt, de ezt sem használta fel a pályázatra befutott jobb versek és elbeszélések közlésére. Így azután a *Déli Hírlap* pályázata a lap irodalmi színvonalát nem emelte és íróinknak nem adott serkentést, bátorítást. Amikor később a megdicsért munkák közül egy-egy nagy időközökben megjelent, az irodalmi élet kialakulására már nem lehetett semmi hatása.

A kényszerű hallgatás kínja azonban mégsem hagyta nyugodni íróinkat, ha lapjaink részéről nem találkoztak megfelelő kezdeményező, irányító szellemmel, maguk indultak meg írói feladataikat és az új életben meghagyott lehetőségeket megtalálni. A *Déli Hírlap* 1942. július 13-i számában *Kakassy Endre* körkérdést tett fel íróinknak és vallomásra szólította fel őket írói hivatásukról és a délerdélyi irodalmi feladatokról. Az anket során *Abafáy Gusztáv*, *Vita Zsigmond*, *Farcádi Sándor*, *Kacsó Sándor*, *Fekete Nagy Mihály*, *Szemlér Ferenc*, *Seresztély Béla*, *Nikodémusz Károly*, *Horváth Jenő* és *Kiss Béla* nyilatkozott. A tíz erdélyi író egyöntetűen hitet tett az írói szónak a háború és a súlyos életküzdelmek közepette is meg nem szűnő örök hivatása mellett. Az írók a nehéz körülmények nyomására sem hajlandók a megalkuvásra, ragaszkodnak hitükhöz és látják az irodalom életalakító, nevelő és főlemelő munkáját. A szólni akaró írók a kereteket és lehetőségeket keresik, hogy népiükhöz szólhassanak, ezért sürgetik az egymással való személyes találkozást, eszmecsereket, a Népközösség keretei között egy irodalmi szakosztály létesítését, a könyvkiadás megszervezését, folyóirat indítását, antológia kiadását.

Mindezekből a tervezetésekből alig valósulhatott meg valami az ezután következő időkben. Az utazási nehézségek és a gyülekezési tilalom miatt nem lehetett megvalósítani az egymástól távoléló írók találkozását, legfennebb az enyedi és brassói írók között vált élénkebbé az érintkezés az ősz és a tél folyamán. Tervek születtek és indultak útnak, hogy ne aludják el egészen a magára hagyatott, megkötözött magyar szellem és a körülötte emelt falak rései között valami kiszűrődjék a magyar néphez is.

1942 októberében a Magyar Népközösség átvette a *Déli Hírlap*ot és megbízásából *dr. Puhala Sándor* lett a lap szerkesztője. Ez azonban lényeges változást egyelőre még nem hozott; csak a lap vezércikkei váltak tartalmasabbakká, ellenben a lap terjedelmének korlátozása miatt november végén még a *Szellemi életünk* rovat is elmaradt. 1943. január 13-tól kezdve *dr. Olosz Lajos* neve kerül a lap

homlokára. Ő a főszerkesztő és mellette *Martzy Mihály* végezte a felelős szerkesztői teendőket. Ettől kezdve a lap mind nagyobb erőfeszítéseket tesz, hogy a politikai és szellemi életben egységes irányítást adjon olvasóinak. A lap hangján, összeállításán gyökeres változás mégis csak akkor történik, amikor *Kakassy Endre* márciusban Temesvárra költözik és átveszi a lap szerkesztési munkájának irányítását. Ettől kezdve a hat oldalra zsugorodott lap eleven és változatos tartalmú. Igyekszik hazai társadalmi kérdéseinket felszínen tartani és hetenként *Szemhatár* c. rovatában széttekint a magyar szellemi és művészeti élet eseményei között is. A szerkesztő most már nem hagyja pihenni az erdélyi írókat, hanem munkába állítja őket. Új munkatársakat toboroz és cikkei most már valóban hozzászólnak társadalmi életünk feladataihoz és megvilágítják műveltségünk fontos kérdéseit. A szerkesztőn és a lap belső munkatársain kívül főleg *Abafáy Gusztáv*, *Szemlér Ferenc*, *Kacsó Sándor*, *Kiss Béla*, *Vita Zsigmond* cikkeivel találkozunk mostantól kezdve sűrűbben a lap vasárnapi számaiban. A kisebb irodalmi és művészeti cikkeken kívül legjelentősebb a népi műveltség kérdéseiről megindított cikk-sorozat, amely az új magyar műveltség vállalásával határozott irányítást ad az olvasóknak.

A *Déli Hírlap* megélénkülésével egyidőben a délerdélyi magyar irodalmi folyóirat engedélyezése tárgyában is tárgyalások folytak. Az északerdélyi románság *Viața Ilustrată* c. folyóirata ellenében a délerdélyi magyarság is már régóta igényelt magának egy irodalmi és társadalmi folyóiratot. A Magyar Népközösség végre 1943 májusában megkapta a *Havi Szemle* c. folyóirat engedélyét. A folyóirat engedélye Aradra szólott, ahol annak kiadása a régóta pihenő Vasárnap nyomdavállalatára hárult. A Népközösség megbízásából *Molnár Árpád*, a Vasárnap c. lap egykori szerkesztője és nyomdaigazgatója lett a folyóirat felelős szerkesztője, a szerkesztés munkáját pedig *Fischer Aladár*ból, *dr. Olosz Lajos*ból és *Vita Zsigmond*-ból álló szerkesztőbizottságnak kellett végeznie.

A délerdélyi magyarság folyóirata, a *Havi Szemle* tehát csak 1943 júniusában indulhatott meg. Talán nem egészen úgy indult el, mint ahogy azt írónk elképzelték, mert hiszen csak 20 oldalas terjedelemben jelenhetett meg és a szerkesztőbizottság háromfelé lakó tagjai csak a legnagyobb nehézségekkel tudták az egységes szerkesztői munkát kialakítani. A *Havi Szemle* szerkesztésénél az a különös helyzet állott elő, hogy a szerkesztőbizottságnak csak egyetlen tagja, *Fischer Aladár* lakott Aradon, a szerkesztőbizottság másik két tagjának pedig Kisjenőről, illetve Nagyenyedről kellett egy-egy megbeszélésre elutaznia. Maga *Fischer Aladár* azonban súlyos betegsége miatt hamarosan kidőlt a folyóirat szellemi irányítóinak sorából és így Aradon nem volt, aki a lap szellemi tartalmát megszabhatta volna. A másik nagy nehézséget a sokszor *heteket igénybevevő*, *Bukarestben való cenzuráztatás* okozta. A cenzura szigorúsága miatt a folyóirat nem tájékoztathatta olvasóit a magyar irodalmi életről, lassúsága miatt pedig megjelenése sokszor késedelmet szenvedett. A folyóirat első feléve mégis jelentős fejlődést mutat. A folyóirat terjedelmét 32 oldalra lehetett emelni, de ezzel

együtt szépiült külső kiállítása és gazdagodott belső tartalma is. A munkatársak egyre növekvő tábora nagyjából az erdélyi részekből kerül ki és az erdélyi szellemi élet hagyományait igyekszik megőrizni. *Kacsó Sándor, Kakassy Endre, Olosz Lajos, Szemlér Ferenc* és *Horváth Jenő* férfias, mély érzéseket megszólaltató lírája mellett főleg a történelmi értékeinket és népi műveltségünket bemutató cikkek adják meg a folyóirat szellemi irányvonalát. A Havi Szemlével a délerdélyi magyar irodalmi élet új korszakába lépett, az első tapogatózások után megindult az alkotások korszaka. És hogy a délerdélyi magyarság folyóirata valóban rég érzett hiányt töltött ki, azt mutatja a meginduláskor támadt elemi érdeklődés. Az első számok után *hamarosan 3500-ra nőtt a lap fogyasztóinak tábora*. A hároméves szellemi elzártság alatt a délerdélyi magyarságban mohó vágyakozás nőtt a szellemi együttélés, az irodalom erősítő, öntudatot adó szava iránt.

A DÉLERDÉLYI SAJTÓÉLET fejlődése után a délerdélyi *könyvkiadásról* is be kell számolnunk. A sajtóélet újjászervezésével kapcsolatos nehézségek még nyomasztóbban hatottak a könyvkiadásra. Hiszen könyvkiadó, a könyvkiadást és terjesztést elősegítő intézmények nélkül alig képzelhető el a közönség szélesebb igényeit is kielégítő könyvkiadás. Az egyéni próbálkozások hatása a legtöbb esetben csak szűk körre terjedhet ki.

Könyvkiadó hiányában a romániai magyar egyházakra, a *Magyar Kisebbségre* és a *Hangya Szövetségre* és az EMGÉ-re hárult főképpen a magyar könyvek kiadása, illetőleg terjesztése. Az egyházak és intézményeink természetesen a maguk céljainak megfelelő, feladataikat szolgáló munkákat adtak ki és azokat szervezeteik útján tudták terjesztetni, a *Magyar Kisebbség* azonban csak a maga meglehetősen szűk olvasótáborára támaszkodhatott. Kiadványai kezdettől fogva tudományos jellegűek voltak és a magyar közönség, sajnos, alig vett róluk tudomást. 1941-től kezdve *Délerdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek* címmel füzet sorozatot indított meg, amelyben főleg a fiatal nemzedék tanulmányai jelentek meg. A 12. füzet után azonban ez a vállalkozás megszűnt anélkül, hogy szellemi életünkre különösebb hatása lett volna. Kisebb jelentőségű a *Hangya*-központ könyvkiadása. A *Szövetkezeti Könyvtárnak* a bécsi döntés óta csak két kötete jelent meg. Az egyik a fogyasztási szövetkezetek alakításáról, a másik az iskolaszövetkezetekről szól. Az EMGÉ 1941-től kezdve adott ki néhány gazdasági füzetet és azokat nagy példányszámban terjesztette tagjai között. Mindennél számbelileg sokkal jelentősebb volt az egyházak és az iskolák céljait szolgáló könyvkiadás. Ezt mutatja a vallásos irodalomnak, később pedig a tankönyvirodalomnak nagy fellendülése. Imakönyvek, énekeskönyvek, bibliaolvasó kalauzok és vallásos elmélkedések, pástorlevelek jelzik azt, hogy egyházaink a nyomtatott szó erejével is megróbálják a lelkek épülését szolgálni.

Nehezebb feladatot jelentett egyházaink számára a tankönyvkiadás. A bécsi döntéskor ugyan sikerült Nagyenyedre lehozni a kolozsvári Minerva tankönyv-állományának egy részét, ez főképpen

a középiskolák szükségletét valóban jó ideig el is látta, de a gyorsabban rongyolódó elemi iskolai tankönyvek pótlására azonnal gondolni kellett. A római katolikus egyház temesvári nyomdájában régi tankönyveket jelentet meg új kiadásban az elemi iskolai tanulók számára, a délerdélyi ref. egyház pedig a Bethlen-nyomda felállítását után látott hozzá a tankönyv-kiadáshoz. A Bethlen-nyomda első kiadványa az Erdélyi—Nemes: *Betűerdő* c. teljesen új ábécé és olvaskönyv volt, azt hamarosan követte a többi elemi iskolai tankönyv is. A középiskolai tankönyvek közül eddig csak a Szathmáry—Zalányi-féle *Növénytan* jelenhetett meg, a régóta nélkülözött magyar tankönyvek kiadása engedélyezés hiányában még ma is késik és úgy látszik, a *Toldi* megjelenése is veszélyes a román államra nézve, mert mindmostanig nem engedélyezték.

A bécsi döntést követő első két évben önálló szépirodalmi munkáról alig beszélhetünk. 1941-ben nyolc magyar szépirodalmi munka jelent meg Romániában, 1942-ben pedig csak hat. Ezeknek egy része csak 1—2 éves füzetecske volt, amelyet a református egyház gyermekek számára jelentetett meg, más része pedig: I. Kubán Endre, Molnár Sándor, Papp Andor, Walter Ilona könyvei irodalmilag értéktelen munkák. Már-már úgy látszott, hogy a magyar irodalmi élet elhallgattatásának idejét néhány élelmes szerző föl fogja használni és könyveit irodalomképen a közönség nyakába sózza. Ez azonban nem sokáig tartott. Az ügyeskedő szerzőknek talán nem is annyira a kritika ébersége, hanem inkább a jó könyvek megjelenése miatt kellett hamarosan visszavonulniok.

A magyar nép szélesebb rétegeire tekintő könyvkiadás megszervezésére 1942 nyarán történt az első céltudatos próbálkozás. A nagyenyedi Bethlen-kollégium és a gyulafehérvári Mailáth-gimnázium tanári kara elhatározta, hogy könyvkiadó és közművelődési szerv hiányában népnevelő füzet sorozatot indít és azt egyházaink, később pedig a Hangya-szövetkezetek segítségével megpróbálja a magyar néphez eljuttatni. Az első ilyen kiadvány, *Szentmiklósi Ferenc és Vita Zsigmond: Magyar népmesék* c. könyve 1942 őszén jelent meg és hamarosan el is fogyott. Ezt követte *dr. Musnai László* Körösi Csoma Sándorról szóló füzete, majd pedig ismét egy, az előbbinél jóval vastagabb, népmese-gyűjtemény. Egy időközben tervbe vett és előkészített magyar daloskönyv külső nehézségek miatt még nem jelent meg.

Az első tervszerű könyvkiadási kísérletnél hamar kitűnt, hogy a sokféle munkában elfoglalt, kisszámú délerdélyi tanárság egymaga nem tud a romániai magyarság számára mindig új népnevelő füzetekről gondoskodni, másrészt pedig az, hogy a könyvterjesztést csupán az egyházak segítségével, megfelelő szervezet nélkül sokáig nem lehet eredményesen folytatni.

Hosszas tanácskozások után 1943 nyarán végre az aradi Kölcsey-Egyesület vette kezébe a szépirodalmi könyvek kiadását. Azóta a *Vasárnap* nyomdájában gyors egymásutánban meg is jelent *Mikszáth Kálmán: Két koldusdiák*, *Móricz Zsigmond: Pillangó* és *Szemlér Ferenc: Hazajáró lélek* c. könyve. Ezzel élenkebbé vált könyvkiadásunk és végre értékes szépirodalmi művek is eljuthattak

népünk szélesebb rétegeihez. Az első könyvek sikere lehetővé tette egy eredeti munka kiadását is, amit valószínűleg most már más eredeti munkák is követni fognak.

Félve és bizonytalanul, az új helyzet feladatait és lehetőségeit lassan kitapogatva indult az első szépirodalmi munkák kiadása Dél-erdélyben. Ezt az új indulást nem hasonlíthatjuk az erdélyi irodalomnak 1919 utáni virágzásához. Nem egy Reményik Sándor vagy Áprily Lajos verseskötetével indult az új irodalmi élet, akiknek a tehetségét annak idején egyszerre lánggra lobbantotta a reájuk szakadt kisebbségi sors, hanem egy népmese-gyűjteménnyel és már sírban nyugovó nagy magyar írók regényeivel. Az első szépprózai próbálkozások I. Kubán Endre regénykísérletei, az első verseskötet *Bojhos Mihály* és *Galló Géza* verseit tartalmazza. A ma dúló világháború kellős közepén, egy kettészakadt országrész nyomorék felében, sanda gyanúsítások és gyűlölködések közepette, talán nem is lehet új irodalmat teremteni.

Az író elnyeli a maga legégetőbb fájdalmait, mert kiáltásait nem tudja népéhez eljuttatni. Nem önmagáról kell szólnia, hanem népét kell a magyar szellem örök folyásával, művelődésünk értékeivel, örökségadóival összekapcsolnia. Ennek a népművelő munkának fontossága égeti már az első időtől kezdve értelmiségünket, íróinkat. Ezt mutatja a *Déli Hírlap* számos cikke, ezt az első tervszerű könyvkiadási kísérletek és ezt a naptárak.

A DÉLERDÉLYI MAGYAR irodalmi törekvéseket az első két évben talán naptáraink világítják meg leginkább. A dél-erdélyi magyarság naptárjai az első pillanattól fogva egy egész népkönyvtársorozatot pótolnak. Ezek a naptárak nemcsak múlt szórakozást, vagy felületes tudást nyújtottak, hanem alaposan és világosan tájékoztatták az olvasót az élet legkülönbözőbb ismereteiről. Az egyházak életére, a helyes gazdálkodásra, az egészséges életre, a szövetkezetek munkájára stb. vonatkozó cikkeken kívül gazdag szépirodalmi anyagot is adtak, szellemi életünk fontos évfordulóiról is megemlékeztek. 1940-ben a bécsi döntés után közvetlenül nyolc, 1941-ben hét, 1942-ben pedig 15 magyar naptár jelent meg. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy legjelentősebb naptáraink 10—18.000-es példányszámban jelentek meg, akkor tisztában lehetünk népművelő munkájuk jelentőségével.

Ha naptárainkat egyenként tanulmányozzuk, hamar kitűnik, hogy egyházainknak, az EMGÉ-nek, a Hangya-szövetségnek, és a Romániai Magyar Népközösség Bánsági Szervezetének voltak a legértelmesebb naptárjai. Ezeket a naptárakat a legtöbb esetben neves írók, gyakorlott szerkesztők állították össze jól átgondolt terv szerint és a munkatársak seregével.

Az első évben, 1940-ben csak a római katolikus és az evangélikus egyház adott ki önálló naptárat, a Hangya-naptár viszont az erdélyi római katolikus, református és az unitárius egyház közreműködésével jelent meg. Ez a több mint 180 oldalas vastag könyv nemcsak azért jelentős, mert egyházaink pontos névtárát adta, hanem azért is, mert a szövetkezeti és gazdasági szakanyagon kívül

bepillantást engedett egyházaink belső életébe, multjába és történelmünk, irodalmunk nagy alakjait is igyekezett megismertetni az olvasókkal. Olyan örök értékeinkről és művelődéstörténeti eseményekről esett itten szó, mint például a gyulafehérvári székesegyházról, Károlyi Gáspár Biblia-fordításáról, Kölcsey Ferencről, Dávid Ferencről, Brassai Sámuelről, a könyvnyomtatás kialakulásáról és a nevelő hatású cikkek között helyet kapnak Reményik Sándor, Sík Sándor költeményei, valamint egy-egy délerdélyi költő verse is. Első kísérletnek mindenestre gazdag és változatos anyagot nyújtott a *Hangya-Naptár*, habár a különböző jellegű egyházi részek miatt nem tudott egészen egységes hatást kelteni.

Az egyházi naptárakban is értékes népnevelő és közművelődési cikkekkel találkozhatunk. Így például az 1941. évi *Katolikus Naptár*-ban a bukovinai csángókról, a rokon népekről, a helyes táplálkozásról, az egészség védelméről stb. olvashatunk. Az *Evangélikus Naptár* viszont ugyanebben az évben a tatárjárásról, Reményik Sándorról, a finnekről, Mátyás királyról és a csángó nép művészetéről emlékezett meg. A történelmi visszapillantásokhoz kapcsolódó irodalmi közlemények (részlet Makkai Sárge viharából, Szentimrei-versek) valóban elevenné és népművelő erejűvé tették a naptárt.

A *Magyar Gazda Naptára* az 1941. évre egészen szakjellegű volt és így kisgazdáink valósággal egy gazdasági szakkönyvet kaptak benne kézhez, emellett azonban az EMGE elmúlt évi munkájára is részletes visszapillantást nyújtott. Megemlítjük a Magyar Népközösség Bánáti Szervezetének a kiadványát, a *Magyar Népnaptárt*, amelyben a magyarság bánási vezetői szólaltak meg közérdekű kérdésekkel kapcsolatban és az igen változatos tartalmú *Legjobb Naptárt*. Ez utóbbit az *Ágisz* közművelődési szakosztálya adta ki Brassóban. Talán ebben a naptárban kapott a legtöbb helyet a magyar irodalom. Rövid irodalmi összefoglalás után *Garay* Obsitosát, *Petőfi*, *Ady*, *Juhász Gyula*, *Áprily*, *Erdélyi József* verseit, *Móra Ferenc*, *Móricz Zsigmond*, *Tamási Áron*, *Tersánszky J. Jenő* stb. novelláit és más irodalmi és történelmi vonatkozású cikkeket talál benne az olvasó.

A következő év további fejlődést hozott. A *Legjobb Naptár* nem jelent meg többé, de az eddigi naptárak mellé fősorakozott a *Református Naptár* is. A cenzura most már megnehezíti a történelmi vonatkozású cikkek megjelenését, de a nemzeti életünkre nézve fontos évfordulókról mégis igyekeznek megemlékezni naptáraink. A *Református Naptár*ban például Széchenyi István grófról és Kőrösi Csoma Sándorról, a *Katolikus Naptár*ban Batthyányi Ignác püspökről, a Batthyáneumról és a bánási magyarság kultúrtörténetéről jelentek meg cikkek. A hivatalos helynevek írását most már olyan brutális módon követeli a cenzura, hogy a Timișoarai (Temesvári) Pelhártról és Nicolaus de Timișoara-ról olvashatunk. Az *Evangélikus Naptár* irodalmi részében az év nagy halottairól, Babits Mihályról és Reményik Sándorról, emlékezett meg, de emellett Madách ismeretetését is megkísérelte, *Az ember tragédiája* egy részének közlésével. Széchenyi Istvánról a *Hangya-naptár* és a *Magyar Népnaptár* is megemlékezett, ez utóbbi még Arany *Széchenyi-ódájának* is

közölte egy részét. Itt kell megjegyezni, hogy a *Magyar Népnaptár* egyházi, társadalmi és gazdasági kérdéseken kívül a sporttal, a testneveléssel is rendszeresen foglalkozott.

Az irodalom is mind nagyobb erővel hatol be naptárainkba. A *Gazda Naptár* délerdélyi íróinkat igyekszik megismertetni, *Kacsó Sándor*, *Kakassy Endre*, *Szemlér Ferenc*, *Horváth Jenő* és *Nikodémusz Károly* verseit és novelláit közli, a *Hangya-Naptár* főleg régebbi, népies íróinknak, Petőfinek, Mikszáthnak, Krizának, Pósnak stb. munkáit közli, egyházi naptárainkban pedig gyakran olvashatjuk Tömörkény István, Móra Ferenc, Gárdonyi Géza, Móricz Zsigmond, Tamási Aron, Gyallay Domokos novelláit. Gyakoriak az irodalmi megemlékezések (a népiesség, Tompa Mihály, Lagerlöf Zelma), a finn-ugor rokonsággal, a neveléssel, a családi élettel foglalkozó cikkek is.

Igy gazdagodik az idők folyamán naptáraink irodalmi és népművelő rovata. Itt ismerhetjük meg összesítve, áttekinthető módon egyházaink, iskoláink, intézményeink munkáját, innen árad ki egyházaink világképe és szervezeteink nevelő munkája. Nevelő és figyelmeztető hatásúak naptáraink képei is, mert vezetőinket, intézményeink életét, sokszor pedig legszebb műemlékeinket mutatják be az olvasóknak.

Az egyes naptárak jellegét természetesen kiadóik határozták meg s így azok egymást részben kiegészítő, de különböző feladatok szolgálatában álltak. Amint azonban az eddigiekből is láthattuk, a *Katolikus Naptár* szerkesztőségének mindig különös gondját alkotta, hogy változatos gyakorlati jellegű népnevelői anyagot adjon, a *Református Naptár* egységes elgondolás szerint inkább lelki kérdésekkel, 1944-ben pedig a gyermek életével és értékével foglalkozott, az *Evangélikus Naptár* a változatos olvasnivalón kívül főként a csángó nép életével foglalkozott, népmeséket és népballadákat közölt.

Legnagyobb fejlődést a *Hangya-Naptár*on és a *Gazda Naptár*on vehetünk észre. Az előbbit *Fekete György* szerkesztette nagy körültekintéssel és a szövetkezeti részen kívül mindig terjedelmes részt szentelt műveltségünknek, a szépirodalomnak, a gyermekeknek, az asszonyoknak, valamint más gyakorlati kérdéseinknek. Így jelentek meg itten cikkek délerdélyi magyar szellemiségünk örökhagyóiról, intézményeink (a Bethlen-kollégium, a Mailáth-főgimnázium) múltjáról, népdalainkról, Móricz Zsigmondról és irodalmunk más nagyjairól. A *Gazda Naptár*nak viszont *Kacsó Sándor* egységes szerkesztői elgondolása adott magas színvonalat. Az 1942. évi *Gazda Naptár* évszakokra osztva tekint át az év gazdasági teendőin, az 1943. évi történelmi jellegű naptár volt, a kisgazda életének fejlődésén, egész gazdálkodásunk történetén vezetett át közvetlenül mesélgető módon, az 1944. évi pedig az egyes gazdasági kerületek népi és gazdasági életét mutatja be gazdag irodalmi anyag kíséretében. Az irodalmi és népművelési szempontok itt is egyre inkább előtérbe kerülnek.

A három év folyamán így lettek naptáraink népünk számára nélkülözhetetlen szakmunkákká, szellemi vezetőkké, gyakorlati ta-

nácsadókká. Ezek a naptárak igyekeztek pótolni a hiányzó magyar népies kiadványokat és a néplapot, áptolták a magyar művelődés egységét, irodalmunk szeretetét és a megtépdesett, töredező magyar öntudatot erősítgették. Ezér kellett róluk hosszabban írunk, hiszen a legújabb időkig a délerdélyi magyarság könyvkiadásának legjelentősebb részét naptáraink tették ki.

HA VÉGÜL SZÁMSZERÜLEG is áttekintjük könyvkiadásunkat, a következő, bizony nagyon szerény, számokat kapjuk. Mindjárt a bécsi döntést követő időszakban, 1940-ben tizennyolc magyar munka jelent meg. Ebből nyolc naptár volt, a többi munka közül pedig csak a Jakabffy Elemér: Krassó-Szörény vármegye története c. munkája tekinthető könyvnek. 1941-ben ötvenkét magyar kiadvány jelent meg, ebből hat darab alig pár lapos egyházi körlevél, jegyzőkönyvi kivonat, képsorozat vagy kotta, tíz darab pedig alig egy ív terjedelmű különnyomat volt. Eszerint harminchat könyvnek nevezhető kiadvány jelent meg 1941-ben, de hogy ezekről némi fogalmunk legyen, elég megjegyeznünk azt, hogy csak tizennégynek a terjedelme haladta meg a száz oldalt. 1942-ben ötvennégyre emelkedett a kiadott munkák száma, ebből tizenötöt tett ki a vallásos irodalom és ugyanannyit a naptárak. Ezenkívül főleg a megjelent tankönyvek száma emelkedett (6). Ezek az adatok önmagukban is eléggé jelzik a romániai magyar könyvkiadás törekvéseit és talán — lehetőségeit is. 1942-ben például 4158 könyv jelent meg összesen Romániában. A magyar könyvtermelés tehát ennek alig 1.3%-át tette ki. Az 1943. év számbelileg valószínűleg nem hoz emelkedést, de értékben annál inkább. Most jelennek meg az első értékesebb eredeti munkák: *Szemlér Ferenc*: Hazajáró lélek c. visszaemlékezései, *Kabós Éva*: Amit az én sorsom megad nekem c. verseskötete és a *Romániai Magyar Írók Antológiája*. Ez utóbbi az első kísérlet délerdélyi magyar íróink együttes bemutatására.

Ha végül a könyvkiadás helyei szerint akarunk az új irodalmi központ kialakulására következtetni, meglehetősen ingadozásokat láthatunk. Az első évben Temesvár vezet, utána Nagyenyed, majd Brassó következik, 1941-ben azonban már Nagyenyeden jelenik meg a magyar munkák 50%-a és Temesvár után Arad kerül a harmadik helyre, 1943-ban pedig úgy látszik, hogy a nagyenyedi könyvkiadás kissé visszaesett és Arad tört előre. A könyvkiadásnak ezek az ingadozásai, változásai nem annyira a szellemi központ keresését mutatják, mint inkább azt, hogy könyvkiadásunk fejlődését három magyar egyházi kézen levő nyomda és a hozzájuk fűződő érdekek befolyásolták. A szellemi erők azonban nem mindig vannak ott, ahol megvannak a könyvkiadási lehetőségek. Az erdélyrészi írók munkái például néha Temesvárt vagy Aradon jelentek meg, Aradon viszont, ahol ma az egyetlen romániai magyar folyóirat szállást és a szép-irodalom kiadót kapott, jelenleg nem lakik egyetlen magyar író sem. A különböző erőknek ez a nagy megosztottsága okozza azt, hogy délerdélyi életünkben nem tud egy olyan szellemi központ kialakulni, amelynek tekintélyét mindenütt elfogadnák.

SZAMOS KISÉRLET, sok megtorpanás és kudarc, keserű csalódások jellemzik a délerdélyi magyarság hároméves szellemi életét. A romániai magyar író évek óta magába fojtja vágyait, keserűségeit, népét féltő aggodalmait, vagy óvatosan keresi a megnyilatkozás lehetőségeit és elodázhatatlan feladatait. Maga az írott szó is csak megszűrve juthat a közönséghez, a közvetlen érintkezés, előadások rendezése tiltva van.

A délerdélyi magyar szellemi életet ma szinte kizárólag lapjaink munkáján és a megjelent könyveken át ítélni lehet, az eszmék és gondolatok áradásáról, nyilvános és tervszerű közművelődési életéről alig beszélhetünk. A magyar szellemiség őrzőinek ma nincs alkalmuk, hogy a magyar közösséggel találkozzanak és elindított szavuk válaszát is meghallják, hanem csendben, visszavonulva kell dolgozniuk. Így munkájuk hatását, gondolataik továbbterjedését sem láthatják tisztán. Két irodalmi egyesületünk, a temesvári Arany János-Társaság és az aradi Kölcsey-Egyesület teljesen elnémult. A Kölcsey-Egyesület azonban, habár nyilvános előadásokat nem is rendezhetett, legalább az ifjúság irodalmi nevelését igyekezett pályázatokkal irányítani és hozzájárult az aradi róm. kat. főgimnázium szegény tanulóinak segélyezéséhez. Legújabbban pedig a gyors egymásutánban megjelenő „fecskés könyvek” kiadásával igyekezett a délerdélyi magyar nép könyvéhségét kielégíteni. Ifjúságunk nevelését az egyházi lapjainkban meghirdetett pályázatok is jelentősen szolgálták. Ezek közül az evangélikus Gyámintézet pályázatának eredményeit ismerjük pontosabban. E szerint 1941-ben 11 evangélikus tanuló küldött be dolgozatokat Arany János költészetéről, a szabadságharcról és Vörösmarty Mihályról. 1942-ben már 52 dolgozat érkezett be és a versenyen iskolába nem járó ifjak is résztvettek. A dolgozatok Kőrösi Csoma Sándorról, Apáczai Cseri Jánosról, Tompa Mihály, Petőfi költészetéről, Bartók és Kodály jelentőségéről, a népszokásokról és vallási kérdésekről szóoltak. 1943-ban Arany Toldijáról, Mátyás királyról, Jókairól, a kuruc korszakról, Balassa Bálintról, Széchenyi Istvánról, Nyíró Józseféről, a népművészetről stb. szólnak a pályázatok. Mindez mutatja, hogy az evangélikus Gyámintézet céltudatos nevelőmunkát végez tanulóifjúságunk körében, a magyar irodalom kérdései iránt lassankint falusi ifjúságunk lelkében is felkelti az érdeklődést. Többi egyházaink ilyen természetű pályázatairól nincs tudomásunk, mert ezek az egyes iskolák zárt falai között folynak le.

Magyar műveltségterjesztő nyilvános előadásokról 1940 óta nem beszélhetünk, csak iskoláinkban, templomainkban és kivételesen egy-egy Hangya-közgyűlésen juthat el a magyar szó a magyar közösség szélesebb rétegeibe. Így tehát ősi magyar iskoláink társadalomnevelő munkája megbénult és egyházaink vallásos ünnepei is csak a hitélet mélyítését szolgálhatják, de a nemzeti műveltséget nem erősíthetik. Mint kivételről kell megemlékeznünk arról, hogy Temesvárt és vidékén a karácsony előtti és évvégi iskolai előadásokat a nyilvánosság előtt lehet megtartani. Egyházaink fel is használják ezt a lehetőséget és gyakran rendeznek iskolai színi előadásokat. Az ilyen előadások kimélyíthetik a szülők és az iskola közötti

kapcsolatokat, de irodalmi, művészi értékük nem lehet. És semmi-
esetre sem pótolhatják a magyar színjátszást, amely 150 éven át
erősen hozzáért az erdélyi magyarság életéhez.

Épp így nem beszélhetünk magyar zenei életről sem, csak Ara-
don és Temesváron hallunk néha egy-egy művész templomi szerep-
léséről, de önálló hangversenyek nincsenek. Egyetlen magyar da-
lárdá dom működik többé Romániában, a magyar dal elhallgatott
dalosaink ajkán.

Legtöbb eredményről a képzőművészeti életben számolhatunk
be. Az aradi Népközösség képzőművészeti szakosztályának kezdemé-
nyezésére 1942-ben Aradon, majd Temesvárt, végül pedig 1943 má-
jusában a délerdélyi művészek bevonásával Brassóban rendeztek
képzőművészeti kiállítást. A brassói kiállításnak rendkívüli anyagi
és erkölcsi sikere volt. Művészeink legjava munkáikat vitték el a
kiállításra és a közönség boldogan érezte meg, hogy magyar művé-
szet szól hozzá. A brassói kiállítás sikerét és jelentőségét csak az
értheti meg, aki tudja, hogy egy évek óta megalázott és hallgatásra
ítélt nép találkozott itt a maga életét és öntudatát hirdető művé-
szetével. A művészek egyéni értékein túl ez maradt meg öntudatlanul
is a kiállításra tóduló közönségben. A brassói kiállításnak azonban,
úgy látszik, egyelőre nem lesz folytatása. A jövő nemzedéket nevelő
munka azonban most is tovább folyik, Aradon és Brassóban a Nép-
közösség rajz- és iparművészeti tanfolyamokat rendez az ifjúság és
az iparosság számára.

A művészeti életnek, ezeknek az ünnepi megmozdulásain kívül
a szellemi életnek más eseményeiről nem számolhat be a króni-
kás. Ritka harmatcseppek ezek egy kiszikkadt tájon, amely sóvá-
rogja az esőt. Elismerjük ugyan, hogy nagyobb városaink, Arad,
Brassó, Temesvár legalább folyton gyarapodó könyvtáraik és az
élénkebb közösségi élet révén kapnak még valamit a magyar szel-
lemi életből, de falusi és kisvárosi magyarságunk mindettől teljesen
elzárva él. A magyar nép a magyar műveltség áradásától el van
rekesztve és vezetői is alig tudják, mi történik a falakon kívül, ezért
nélkülözhetetlen táplálék számára minden magyar lap, minden nap-
tár vagy könyv. A történetíró egykor majd a romániai magyar sajtó-
nának páratlan elterjedését állapíthatja meg. Azt mutatja ez, hogy
a megalázott délerdélyi magyarság a magyar szó, a magyar szellem
éltető melegéhez menekül, az írott szó tiszteletét, erőt adó hitét még
nem vesztette el. A gyülekezési tilalom, a társadalmi élet teljes meg-
bénulása, a tehetetlenség és a lelkekre lidércnyomásszerűen nehe-
zedő gondok és bizonytalanság idején a magyar betűhöz menekül a
délerdélyi magyarság, az jelenti számára a magyar élet folytonos-
ságát, a magyar műveltség töretlen egységét.

A délerdélyi magyarság közművelődési életének külön fejezetét
alkotja felekezeti iskoláink küzdelme. Erről talán más alkalommal
írhatunk.

TINÓDI GÁBOR

COTOREA GERONTIUS

ÉS AZ ERDÉLYI ROMÁN NEMZETI ÖNTUDAT ÉBREDÉSE

ALIG VAN ANNAL ZAVAROSABB KÉRDÉS, mint az, hogy mit lehet és mit kell nemzeti öntudat alatt érteni. Nemzet és nemzetiség, nép és népiség, politikai különállás és alárendeltség, állam, terület, társadalom, műveltség, vallás — mindez szervesen hozzákapcsolódik; nem csoda, ha az avatatlan eltéved ebben az alig járható sűrű bozótban. Minthogy életének folytatása és hívatásának követése multban, jelenben, jövőben kikerülhetetlenül összekapcsolja a magyarságot más népekkel, és pedig mind a magyar állam területén élőkkel, mind a szomszédban tanyázókkal, a világban való szerves elhelyezkedésünk, mozgási biztonságunk elnyerése ügyének nem sok dologgal lehet többet szolgálni, mint azzal, ha akár a legcsekélyebb adalékkal is hozzájárulunk a nemzetiségi szövevény legombolyításához. Legelső tennivaló pedig a fogalmi zűrzavar elosztatása, amit nem old meg semmiféle elvont spekuláció vagy látszatra logikus gondolatépítmény, ha hiányzik alóla a történeti indukciónak biztos talaja.

E sorok írója távolról sem igényli magának a fogalmi zűrzavar elosztatásának végrehajtását, erre a ma élők és a rég elhunytak közül nálánál hívatottabbak vállalkoztak. Csak arra akar rámutatni, hogy nemzetközi viszonylatban is kiváló, sok szempontból páratlan értékű nemzetiségi gondolkodásunk fejlődése megakadt. Főoka ennek éppen az eddig feltárt ismeretanyag szűk voltában rejlik, az indukciónak elégtelenségében, miáltal a jelenségek összefüggése és egytetemes megjelenése sokszor hamis és csak testetlen forma. Nagyrészt ez az oka a fogalmi zűrzavarnak is. Időbeni egymásutánban lebonyolódó folyamatot a maga szerves összefüggésében csak úgy lehet a valóság tiszteletbentartásával megismerni, ha kezdeteitől fogva vizsgáljuk meg. A magyarországi nemzetiségek mibenléte mindenek előtt azért homályos előttünk (még akkor is, ha sokan ennek ellenkezőjéről vannak meggyőződve), mert nem ismerjük vagy hibásan és hiányosan ismerjük öntudatosodásuk kezdeteit. A közkezen forgó ismeretanyag — egészen határozottan állíthatjuk — elégtelen ennek a döntő fontosságú kérdésnek a tisztázására. Az öntudatosodás kellő ismerete a legnagyobb segítség a tájékozódásra a fogalmi zűrzavarban. Nemzetiségtörténeti kutatómunkánknak ezek szerint legelsőbrendű feladata a nemzetiségi öntudat felébredésének és kifejlődésének tisztázása vagy ha úgy tesszük: a modern nacionalizmus kérdésének feldolgozása.

Nincsen azonos nacionalizmus kettő sem a föld kerekén. A szellemi és anyagi tényezők át- meg átszövődött hálózata minden nacionalizmust egyeddé, fejlődését egyedi folyamattá determinálja. Bár hasonló összefüggések létrehozhatnak hasonló, — de sohasem azonos — képződményeket, egyikről a másokra általánosítani végzetes tévedés volna. Minden hazai nemzetiségünk öntudatosodásának más és más a talaja, más csirából fejlődik ki a palántája, más és más

környezeti viszonyok hatnak fejlődésére. Mindeniknek valamilyen, a ma uralkodó nemzetiségítől többé-kevésbé különböző öntudati egység, közösség az alapja, az előzménye, a kiindulópontja, igen sok részben a meghatározója. A nemzeti öntudatosodás kérdése előtt tehát az általánosabb közösségi öntudat kérdése jár.

AZ ERDÉLYI ROMÁN nemzetiségi öntudat felébredésének folyamatáról mind a magyar, mind a román köztudomány (a tudományosnak is) elég hiányos elképzelései vannak. Mindkettő általánosságokban fejezi ki magát és a kezdetek időbeli elképzelése körül tele van tévedéssel. Mellőzve ezalkalommal a részleteket, csak néhány lényegesebb mozzanatra mutatok rá ezzel kapcsolatban. Például a közhit a román nemzetiségi mozgalom eredőjében a dáko-román kontinuitás kérdését keresi. A valóság az, hogy volt már román nemzetiségi jellegű törekvés a dáko-román gondolat első erdélyi román kifejezése előtt is, mégpedig a vallási unió megvalósításának pillanatától kezdve, I. Lipót császár politikai ígéreteinek következtében. A kontinuitás és a román eredettudat csak egy emberöltővel később, Klein Ince püspök működése révén kapcsolódik bele a már élő mozgalomba és válik — nem most, hanem egy újabb nemzedék felléptével — az erdélyi román közösségi tudat központi magjává és a jövőre nézve meghatározójává. Az úgynevezett erdélyi triász tehát, az eddigi nézettől eltérőleg, a nemzetiségi öntudatosodás folyamatában sok szempontból inkább befejezés, mint kezdet. Klein Ince működése úgyszintén elveszti kezdeményező szerepét, ha meggondoljuk, hogy — a dáko-román elmélet bekapcsolásán kívül — egész életpályája a legokoszerűbb következménye annak a császári diplomának, amelyet II. Diploma Leopoldinum néven ismerünk és amelyet I. Lipót 1701-ben az unió mozgalom alapvetésének szánt. Ez a diploma meghatározta az egész XVIII. századi román nemzetiségi fejlődést el egészen a Supplex Libellus Valachorum-ig (1791), mely hivatkozik is rá.

Az unió révén a katolikus iskolák művelődési kisugárzása is korábban hatott nemzetiségi irányban, mint ahogyan ezt eddig elképzeltük. *Nem Róma iskolái és antik környezete keltették fel a fiatal román papjelöltek latinságélményét, hanem Erdély és Magyarország közép- és főiskolái Kolozsvárt, Gyulafehérvárt, Szebenben, Brassóban, Besztercén és különösen Nagyszombatban. Nem az itáliai, hanem a magyarhoni műveltség volt az ösztönző, bár ezt a felismerést román részről kellettlenül veszik tudomásul.* A latinságélmény első erdélyi román kifejezői előbb erdélyi iskolákban, majd Nagyszombatban tanultak, mint maga Klein Ince és Cotorea Gerontius, akivel ez a cikk elsősorban foglalkozik. A nemzetiségi fejlődés legdöntőbb mozzanatai, mint az iskolák alapítása, nyomda felállítása, papi szeminárium létesítése, római alumnusok kiküldése és annyi más fontos tényező nem belső kezdemény volt az erdélyi románságnak: mindez kívülről, a katolikus egyháztól, a kormányzattól, a rendektől rászabott feladat volt, aminek elvégzése természetesen mit sem von le a megvalósítást végrehajtó buzgó román püspökök érdeméből. Szükséges volna már egyszer részletesen ki-

mutatni az unió jelentőségét is a román nemzetiségi öntudatosodás folyamatában.

Cotorea szerepe éppen azért érdekes és tanulságos, mert az uniónak eddig ismeretlen öntudatosító hatását hozza napvilágra. Az uniót, vagyis a keleti hitű románok csatlakozását a római katolikus egyházhoz 1700 körül, szerzői nem csak vallásos célok szolgálatára hívták életre, céljuk legalábbis akkora mértékben politikai volt. A románságot csak eszközül akarták felhasználni a katolicizmus diadalra juttatására Erdélyben és kizárólag vallási szerepet szántak neki az unióban, észre sem véve, hogy a román papság nem vallási, hanem kifejezetten világi célt: *politikai és társadalmi emelkedést igyekezett csatlakozásával elérni*. Az uniónak ebben a nemzedékben (1700 körül) nem volt talán egyetlen meggyőződéses híve sem, ilyeneket csak később, egy jó emberöltő után neveltek a katolikus iskolák. Egy szál magában áll kivételként Pataki János püspök († 1727), aki annyira katolikus, hogy unitus püspöksége érdekében már a latin ritusról kénytelen visszatérni a görög rítusra. Még utódja, Klein Ince is társtalán a katolikus meggyőződésben, de ő már csak feltételesen ragaszkodik az unióhoz: a hozzákapcsolódó politikai ígéretek teljesítése esetén. Csak körülményei akadályozták meg ingatag és feltételes magatartásának tisztázásában — az unió rovására. De minthogy az unió volt az egyetlen út a fel-emelkedésre, Klein az unió szellemében neveltetett néhány tehetségesebbnek mutakozó ifjút Erdélyben, majd Nagyszombatban és a balázsfalvi uradalom 1736-i alapítólevelének előírása értelmében három alumnust küldött Rómába a Congregatio de Propaganda Fide kollégiumába. Ezekből az ifjából vált az első meggyőződéssel katolikus román nemzedék, helyesebben réteg, mely azonban műveltsége révén igen fontos szerepet kapott az erdélyi románság életében és így az unió sorsára is döntőleg tudott hatni.

Az első római alumnusok közül kettő: Aron Péter Pál (1752—1764) és Major (helyesebben Majer) Gergely (1772—1782) püspök lett, de a harmadik: Kallyáni (Caliani) Szilveszter is volt püspökjelölt (1764). Aron 1743-ban, Klein püspöklésének utolsóelőtti évében tér vissza Rómából és azonnal a püspök legbizalmasabb közelségében kap helyet, Klein bukása után pedig hamarosan elnyeri a vikáriusi méltóságot az egész erdélyi román unitus egyházmegye felett. Major és Kallyáni 1747-ben toppannak be tanulmányaik végeztével Balázsfalvára. Velük együtt érkezik vissza Bécsből a máramarosi származású Rednik Atanáz, aki Aron utódja lesz a püspöki méltóságban (1764—1772). Mindhárman nemes emberek. Ennek a nemzedéknek — mely II. József koráig döntő szerepet vitt az unitus egyházban — volt tagja Cotorea (Kotore, Cothorius) Gerontius.¹ Ő is éppen 1747-ben tért vissza Erdélybe, miután Klein Ince pártfogoltjaként Nagyszombatban végzett teológiai tanulmányokat. Megjegyzendő, hogy a római alumnusok szellemisége már az erdélyi iskolákban kialakult és nem tudunk semmi nemzetiségi szempontból

¹ Ő maga 1759-ben így írta nevét: P. Gerontius Cothore ord. D. B. M. Religiosus et Vicarius generalis, de nem egyszer írta így is: Kotore.

lényegesebb élményről, ami az örök városban érte volna őket, inkább katolikus öntudatuk izmosodott a világ katolikusságának központjában. A latinságtudat két korai román kifejezője: Klein Ince (1735) és Cotorea Gerontius (1746) nem Rómában, hanem Nagyszombatban tanult.

COTOREA FIATALKORÁRÓL nem sokat tudunk. Alsófehér megyében, Táté (Totoiu) községben született² valószínűleg nemes családból. Gerontius Kolozsvárott a jezsuiták gimnáziumában végezte tanulmányai javát, előtte pedig mindenbizonyal a szülőfalujától csak 6 kilométernyi távolságra fekvő Gyulafehérváron. Még Klein püspök idejében, 1738-ban Munkácsra került bazilita noviciusnak, majd Nagyszombatba, ahonnan tanulmányai végeztével 1747-ben érkezett vissza Balázsfalvára.³ Itt a Szentháromságról elnevezett bazilita kolostorban mint archimandrita működött és igen jó viszonyban élt Aron vikáriussal, úgy, hogy amikor ez a lemondott Klein helyén püspök lett, 1754 november 13-án⁴ Cotoreát nevezte ki vikáriusnak. Ebben a minőségében erős unitus meggyőződésről és kellő erélyről tett tanúságot az ecsellői Popa Ioan ortodox agitációja ellen Aron püspök helyett tett vizitációja alkalmával.⁵ Mikor Aron 1754-ben megnyitja a balázsfalvi iskolákat és ezzel új korszak kezdődik az erdélyi románság történetében, Cotoreára és társaira hármlik a tanítás feladata. Ő a bazilita kolostor gazdasági vezetője, Rednikkel együtt az ifjúság lelki gondozója és amellett a papvizsgálobizottság elnöke.⁶ Cotorea volt az Aron idejében kissé rendezesebben megszervezett levéltár őre is.⁷ Aron 1763-ban Cotorea helyett Redniket tette meg vikáriusának, s mikor ez Aron hamarosan bekövetkezett halála után püspökké lett, a rossz viszony közöttük annyira elfajult, hogy Rednik a szintén ellenszegülő Majorral és Kallyánival együtt őt is eltávolította Balázsfalváról. Egy tanulatlan egumen rendelkezése alatt Strâmba kolostorában⁸ jelölt ki neki kényszerlakhelyet, majd a következő évben⁹ Szamosújvárra helyezte, ahol akkor csekélyszámú és szervezetlen román elem élt, melynek még temploma sem volt. Cotorea buzgólkodása telket szerzett egy unitus templom számára, felépítésére pedig Mária Teréziától 2.000 forintot eszközölt ki.¹⁰ Rednik halála után Major Gergely

² Klein Sámuel egyháztörténelme T. Cipariu közlésében: *Acte și fragmente*. Blasiu, 1855. 101. Születését Bunea kellő indokolás nélkül 1720-ra teszi. (*Enciclopedia Română*. Sibiu, 1900. II. 27.)

³ Erd. Kanc. 525:1757. Vö. még: A. Bunea: *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici, sau istoria Românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaș, 1902. 278. Iorga tévesen azt írja róla, mintha Maiorral és Kallyánival együtt Rómában tanult volna: *Sate și preoți*. Buc. 1902. 244. 1. 2. j.

⁴ Bunea: i. m. 34.; Cipariu: 106.

⁵ Erről szóló jelentését ld. Buneánál: i. m. 437–45. (1759). Vö. S. Dragomir: *Istoria desrobirei religioase a Românilor ardeleni*. II. Sibiu, 1930. 40, 94.

⁶ Bunea: i. m. 280—1, 284, 279.

⁷ Erd. Kanc. 297:1757. *Foia besericésca și scolastica*. I. 1838. 246.

⁸ A szolnok-dobokai Füzes község közelében, az Almás völgyében.

⁹ I. Hodorean: *Beserică gr.-cat. din Gherla și parochiile ei*. Gherla, 1900. 11.

¹⁰ Cipariu (Klein S.): i. m. 119, 121. A templom csak 1777–78-ban, Cotorea távozása után készült el. Hodorean: i. m. 15.

püspök 1772-ben kieszközölte a kormánynál Cotorea és Kallyáni rehabilitálását, akik ilyenformán újra elfoglalhatták régebbi állásukat a balázsfalvi Szentháromság kolostorban.¹¹ További sorsáról alig tudunk valamit, de minthogy Balázsfalva további életében társaihoz képest kiváló műveltsége és írói készsége ellenére semmi szerepet nem játszik, arra következtethetünk, hogy nem sokáig élhetett még.¹² Balázsfalva már alig nélkülözötte, mert akkorára egy újabb tanárnemzedék nőtt fel a Cotoreáé mellé (Aron Jakab, Neagoie László stb.).

Cotorea nemzedékének tagjai — Aront leszámítva — nem voltak író-emberek, aminthogy eredeti erdélyi román irodalom ekkor még nincs. Annál érdekesebb jelenség, hogy az Aron püspök alatt megjelent *Floarea adevărului* című, 1750-ben készült mű¹³ az egész nemzedék: Aron, Cotorea, Kallyáni, Major és Rednik közös műve volt. Szimbolikus jelentőségű esemény ez, az unió lelki győzelmét jelképezi az erdélyi románság életében. Bunea szerint eredeti, nem fordított vagy kivonatolt könyv, tárgya az unió alapját képező négy dogmatikai pont igazolása, éspedig kizárólag a keleti egyházi irodalomból vett érvek és irodalom alapján, hogy az ortodoxok előtt nagyobb hitele legyen.¹⁴ A katolicizmus ezzel a megnyilvánulással véglegesen belegyökerezett a románság lelkébe. Ez a körülmény nem minden jelentőség nélkül való a román nemzetiségi öntudat megerősödésének folyamatában sem. Az unitus klérus legműveltebb része ezután már nem csak külső előnyszerzésből, hanem legbenső meggyőződése szerint is katolikussá vált. Cotorea példájából értjük meg, hogy ebben népi öntudatuknak is lényeges szerepe volt.

Még nagyszombati alumnus korában írt egy nyomtatásban soha meg nem jelent terjedelmes kéziratot, tárgya a görögök schismájának története. Egy másik munkája rokontárgyú és — akár csak a *Floarea adevărului* — az unió négy dogmatikai pontjának igazolásával foglalkozik (*Despre articulusurile cele de price*) hasonlóképpen 1746-ban és az elsőnek mintegy függeléke. Minthogy a Balázsfalván található kézírathoz nem volt módom hozzájutni, csak azokra a részletekre szorítkozom vizsgálatomban, amelyeket Bunea Ágoston idézett könyvében közöl belőlük.

A *Despre articulusurile cele de price* bevezetésében írja Cotorea ezeket a figyelemreméltó sorokat: „Miután Isten segítségével elég sok fáradsággal, még nagyszombati tanulmányaim alatt, sok mun-

¹¹ *Erd. Kanc.* 1531:1722 és *Enciclopedia Română* II. 27.

¹² Utoljára 1775 nov. 15-én találkozunk nevével. *Erd. Kanc.* 164:1776.

¹³ *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște.* 1. kiad. Balázsfalva, 1750 (BRV II. 276. sz. 113. l.), 2. kiad. uo. 1816. (BRV III. 906. sz. 142—6. l.). Az 1. kiadás azonban valószínűleg csak 1753-ban került ki a nyomdából. (Bunea 368.). Aron 1752—54 közt Bécsben latinra is lefordította és ugyanott *Flosculus veritatis* címen kiadta; ennek van egy második római kiadása is 1862-ből. (Bunea 369.).

¹⁴ A lennebb elmondandókból kí fog azonban tűnni, hogy a keleti egyházi irodalom felhasználása a római katolicizmus görög missziójában bevett, közönségesen használt fegyver. A *Floarea adevărului* közelebbi kritikai vizsgálata minden bizonnyal kiderítené a római katolikus forrásokat, amelyek között Feichich később tárgyalandó művei kétségtelenül helyet foglalnak.

kától és tanulmánytól elborítva, befejeztem a görögök szakadarságának történetét; népemnek (niamul meu) — mely éppen abban az időben, az Őr 1745. esztendejében szakadt el az egyház fejétől — minél inkább való megjavítására elhatároztam magamat arra, hogy külön is (de chilin) írjak a négy vitás cikkről, és pedig a Szentléleknek a Fiútól is való származásáról, a szent áldozás anyagáról, a tisztítótűzről és az egyház fejről, vagyis a pápa dicsőségéről.¹⁵

A „neam“ szó a román nemzetfogalom leghűbb kifejezője, sokkal hűbb, mint a „națiune“, vagy a „popor“. A románság fogalma Erdélyben egészen Klein Ince idejéig egyértelmű volt a görög váláshoz tartozással, tehát egy olyan közösséghez való tartozással, amely a románul beszélők határán messze túlterjedt, s a Balkánnal és az orosz tömbbel együtt egy valóságos keleteurópai ortodox internacionálét jelentett. A vallási unió ebből a közösségből hasított ki az erdélyi románság unitus részét és kapcsolta be az európai latin kultúra vérkeringésébe. Cotoreanál a „neam“ szintén vallási közösséget jelent. Sajnálkozását fejezi ki afelett, hogy ez a közösség a Visarion mozgalma következtében jórészt elszakadt az egyház igazi fejétől, a pápától. A vallási buzgalom, az erdélyi katolikus iskolákban megszilárdult katolikus öntudat nyilatkozik meg benne, ami a nagyszombati tudós és művelt, katolikus erőt sugárzó környezetben csak fokozódhatott, — ez készítette arra, hogy fáradtságot nem kímélve, előírt kötelességén felüli munkával terhelje magát és foglalkozzék annak a vallásnak a történetével, amelyből vélekedése szerint ő maga és népe is kiszakadtak, s amely vallás követői ma Istennek nem tetsző szakadarságban tengődnek.

Mindez nemzetiségi szempontból nem sok érdeket jelentene, ha nem tudnók, hogy Cotorea a „neam“ alatt a vallási közösségen túl egyebet is értett. A görög schisma történetéről írt könyve befejező részéből tanulságosan megérthetjük, hogy az unitus (katolikus) öntudat és a latinságélmény szintézise miként történt meg és milyen termékenyen hatott egy korabeli tanult román ifjú lelkére. „És megértem — írja Cotorea —, hogy nem volna rá okunk (n'am avia ocă) elválni a római egyháztól (de la Bisiareca Râmului), mert mi is a rómaiak igazi vére vagyunk, minthogy őseinket állítólag Traján császár idejében onnan küldték ezekre a részekre“ — és még ezt is hozzáfűzi: — „a görögök sem bűnhődtek meg másért, csak mert hogy elszakadtak a római egyháztól.“

A VALLÁSI KÖZÖSSÉG ÉS A NEMZETI KÖZÖSSÉG egysége Cotorea tudatában akkor merül föl, amikor Gennadius Scholarius konstantinápolyi pátriárka nyomán elmondja, hogy miként jósolta meg V. Miklós pápa a görögök lemészárlását, ha nem térnek vissza a katolikus egyházba. „Három évet fogok várni, taláncsak megtértek; de ha nem, le fognak benneteket vágni, hogy ne tegyétek terméketlenné és pusztává a földet.¹⁶ Ezt a könyvet (Gennadius)

¹⁵ Bunea: 371.

¹⁶ Ezt a részletet Krisztusnak a terméketlen fügefáról mondott példabeszéde ihlette: *Lukács ev. 13:7.*

1451-ben írta; és az Úr 1453-ik esztendejében elfoglalták Konstantinápolyt.“ Az igaz egyháztól való elszakadás ezek szerint a népek pusztulására és végromlására vezet. „Emlékezetek meg róla testvéreim — folytatta Gennadius tolmácsolását Cotorea — milyen és mekkora volt a mi népünk (niamul nostru), valaha böles, híres, vitéz, értelmes (cu minte bună), erős volt és hogy hajtotta maga alá az egész földet. Ezen kívül minden más népet felülmúlt szentségben és jótéteményekben. A böjtöt, a virrasztást, az imádságot, az isteni dolgokat, egyszóval az összes jócselekedeteket úgy szívta magába, mint valami szívacs. Most azonban, óh szégyen, mindez eltűnt. Konstantinápoly elesett... Ha azt fogjátok mondani, hogy mindezek a mi bűneink miatt történtek volna, nincs igazatok; mert nem káromoljuk mi Istent jobban a mi cselekedeteinkkel, mint más keresztyén népek. Mert vannak más vétkei népek is, amelyek nem bűnhődnek meg, mint a mi szerencsétlen és megfenyített népünk és így tovább (iproci). Más okát ennek a büntetésnek nem találom, mint a szakadarságot és a római egyház iránti engedelmisség megszakítását.“

Amit Gennadius a görög nép multjáról és jelenéről mond, az valósággal párhuzamként kínálkozik Cotorea számára, aki nem is habozik a tanulságot a román nép számára levonni. „Ime, ezért bűnhődött meg a görögök híres népe. De a mi népünk sem esett másért a pogányok rabságába, óh fájdalom, hanem csak azért az elszakadásért! Valaha a román nép (niamul rumănesc) is híres és magasztalt nép volt; most azonban hír nélkül valón és mindenkitől ócsároltan hever. Valaha vitéz és a háborúban hatalmas volt; most azonban erőtelen és gyávább, mint más népek. Valaha böles volt; és most a tudatlanság felhője veszi körül. Tisztelt volt, most pedig mindenki megveti. Valaha Erdélynek is parancsolt; most azonban még saját országának sem (nici țării sale). Valaha más népek szolgáltak neki, most azok gúnyának tárgya. Régebben bővelkedett jótéteményekben; most gonosz cselekedetekben gazdag. Régebben csoda volt, ha valakit karóba húzva láttak; most azonban az összes akasztófákat és karókat csak ők őrzik. Ime, ide jutott a román nép is mostanáig; de a jövőben még sok más is fog vele történni, ha nem hagyja magát a bölcsőbbektől vezetetni; mint a zsidók, kik hitelenségük miatt az ígéret földjének küszöbén vesztek el a pusztában: nem fogja meglátni az ígéret földjét, vagyis a mennyek birodalmát. Arra vigyázz, óh valaha híres nép, nehogy valamiképpen megcsaljanak tégedet a görögök álnokságai (alniciele), akik kívülről báránybőrbe öltözve jönnek hozzátok, pedig belülről telhetetlen farkasok; nehogy a földi birodalommal együtt más büntetések után, amelyek a nyakadon vannak, elveszítsd a mennyei birodalmat is, amelyet mindeñ kétség nélkül elérhetsz, mihelyt ismét egyesülsz az egyház fejével, akitől a görögök csalárdsága által elszakadtál.“¹⁷

Az erdélyi román nemzetiség XVIII. századi kérdéseinek valószínűsítő kis seregszemléje ez az írás. Közvetlen leszármazás-hite a ró-

¹⁷ Bunea: 371—3.

maiaktól, a Trajanustól való betelepítés motivumai szilárd meggyőződésként jelentkeznek itten. *Figyelemreméltó a római nép és a római egyház naív azonosítása, ami — ha általános — igen fontos tényezője lehetett a művelt románok megbarátkozásának az unióval. Ez utóbbi nem mint vallásváltoztatás, hanem mint az ősi valláshoz való visszatérés szerepel.* Ez a visszatérési motívum később, Klein Sámuelnél, Sinkainál és Majornál már közönségesen vallott vélemény. Alapja az a katolikus nézet, mely az egész görög egyházat szakadárként, az egyetlen egyetemes római egyház disszidenseként bírálja el. A visszatérés gondolata megkönnyítette a Nyugat és Kelet közt tátongó hatalmas szakadék áthidalását, és igen termékeny ösztönzésnek bizonyult a román történelmi tudat megerősítésére. A származás rómaisága és a hit rómaisága így egyszerre latba vetve kölcsönösen izmosították a Traján-mitosszal a katolikus iskolákban nevelkedett román ifjak latin önérzetét. Mi sem lehetett megdöbbenőbb Cotorea és a hozzá hasonló ifjak számára, mint a kiáltó ellentét a letűnt római ősök páratlan hatalma és ragyogása és a román utódok elesettsége és műveletlensége közt. Erre valami magyarázatot kellett keresni. Cotorea meg is találta a görög nép példájában. A görög és a román nép nyomorúságának oka: a *schisma*, a római egyháztól való elszakadás. A megoldás is kínálkozik: *visszatérni az anyaegyházba*, amíg a kegyelmi idő tart.

Cotorea megfesti a román nép eszményi képét, hozzá a vonásokat és a színeket a római néptől kölcsönzi. Azt az ideális nemzetiséget, amelyet minden nemzet megalkot magának, hogy hatalmas voltában büszkesége, gyengeségében reménysege és vígasza legyen. Az „*illustratio nationis*“ azonban csak nemeslevél, csak jogcím a szebb és dicsőbb jövőre, a jelen satnya, szomorú jelenségét nem tudja teljesen eltüntetni szem elől. Ezért Cotorea nem ábrázolja a korabeli román nép nyomorúságos helyzetét is, amelyből csak az unió, a római hithez való visszatérés és a tanultakra, az értelmiségre való hallgatás által emelkedhetik fel újra. Nagyon érdekes, hogy — miként a XVII. és XVIII. századi román fejedelemségekbeli krónikások — Cotorea is tisztában van az egyetemes románság népi egységével, vagyis jól tudja, hogy a Kárpátoknak mind a két lejtőjén laknak románok és persze mind Traján korabeli gyarmatosok unokáinak tekinti őket. Ez a tudat még nem nemzeti, csupán népi öntudat, a felismerés távol áll minden politikai elképzeléstől és tervezetéstől. Mint a legkiválóbb román közirő, Cantemir Demeter moldvai fejedelem, aki megállapította, hogy Erdélyt a magyarok a honfoglaláskor meghódították, azóta az övék és ezen semmi változtatni valót nem talált,¹⁸ úgy Cotorea is nyugodtan elmondja, hogy valamikor Erdély is román uralom alatt volt, ma azonban még a saját országának sem parancsol. A „saját országa“ nyilván Havasolja, (mely ebben az időben éppen a görögök uralma alatt nyög, Cotorea pedig éppen a görögök álnokságától félti a román

¹⁸ *Hronicul vechimei a Romano Moldovlahilor. Operele Principelui Dimitrie Cantemir publicate de Academia Română. VIII. (Gr. Tocilescu) Buc. 1901. 356.*

népet) ennek a fejedelemségnek a neve: Țara Românească (Román Föld, Román Ország) kelti fel benne az elgondolást, hogy a románoknak ez az igazi, ez a saját országuk. Hegyeiken túl és innen, a román nemzeti gondolkodás ekkor még legtávolabb áll területi igények megfogalmazásától, vagy erdélyi viszonylatban az államiság vagy akár csak valamilyen autonómia követelésétől. A népi egység tudata még nem idézi elő a politikai és területi egység kívánását, ez csak a racionalista államegységeszme diadalrajutása és a francia forradalmi szabadságeszme megtermékenyítő munkája után későn, csak a XIX. században jelentkezik. Az állameszmét az egyháznak határoktól független szellemi egysége és összefogó ereje pótolta. Mi sem jellemzőbb Cotorea és kortársainak gondolkodására, hogy igénye nem a földi birodalom álomképének, hanem a mennyei birodalomnak, az örök üdvösségnek az elérése. Bár a földi birodalom: Dáko-Románia gondolatának összes premisszái ott lappanganak tudatának küszöbe alatt, a következmények levonásának még nincs itt az ideje és a lehetősége. Megfigyelhetjük Cotorea tanúságában azt a román kevesebbrendűségi érzetet is, amely még a XIX. század elején is egyik folyton visszatérő motivuma a román nemzetiségi írásoknak Erdélyben és amely mintegy rákényszerítette a románokat arra, hogy a római származás megfényesítő mitoszába meneküljenek.

COTOREA NAGY KÉZIRATOS MUNKÁJÁNAK a balázsfalvi központi könyvtár kéziratárában csak a második fele őriződött meg,¹⁹ Klein Sámueltól tudjuk azonban, hogy szövegének alapja a híres francia jezsuita, Louis Maimbourg *Histoire du Schisme des Grecs*²⁰ című kétkötetes, sok kiadást megért műve.²¹ Bizonyosan mély hatást tettek a fordítóra és részben átdolgozóra Maimbourgnak ilyenféle kategórikus kijelentései, mint: „Miként csak egy Isten, egy Jézus Krisztus és egy hit van, úgy csak egyetlen egyetemes és katolikus egyház van, melyet a föld minden részén lakó hívek alkotnak, különböző pásztorok alatt és mégis tökéletesen egyesítve vannak egyet-

¹⁹ 921. sz. kézirat, a régi beosztás szerint. (Bunea: 371.). A kéziratár újjárendezése óta a románnyelvű kéziratok közt a 90. rendszámot viseli. St. Manciulea: *Biblioteca Centrală din Blaj. Indicele manuscriselor*. Blaj, 1939. Manciulea katalogusa nem tartalmazza azt a kéziratot, amelyről Bunea (373.) és Iorga (*Ist. bis. rom.* 2. II. 204.) *Cartea de religie și obiceiurile Turcilor* címen emlékezik meg. Iorga felteszi (*Ist. lit. rom. sec. XVIII.* II. 409.), hogy azonos az 1815-i budai román naptárban (*Calendariu*) megjelent hasonló tartalmu írással. (*Niște spuneri despre credința Turcilor și despre învătura prorocului lor Mahomet*. BRV. III. 870. sz. 115. l.). Cotorea más kiadott és kiadatlan műveire nézve ld.: Cipariu: *Acte și fragmente*. 121.; Bunea: i. m. 373.; Iorga: i. m.-i és BRV. II. 318. sz. 149. l.

²⁰ Paris, 1682 (Dernière édition). Első kiadása 1677-ből való (Sommervogel: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. V. 349. Maimbourg a maga korában erősen olvasott históriákat irt különböző vallásokról és szektákról, amelyek azonban a lendületes és virágos stíluson kívül más érénnyel alig rendelkeztek. Egy bírálója 1721-ben így jellemezte: „Peu d'étoffe, beaucoup de broderie.”) Sommervogel V. 343. kk. és Michaud: *Biographie universelle ancienne et moderne*. XXVI. 130—1.

²¹ Cipariu: I. m. 121. Itt a cím hű fordításban található: *Istoria schismei Grecilor*. Klein Sámuel nyilván ismerte a kéziratot.

len látható, minden más felett álló fő által, aki mindig Szent Péter törvényes utódja.²² A Visarion-féle mozgalom nyomában támadt zavargások és az unitusok sanyargatásai juthattak eszébe (talán a lefordítás ötletét is adhették) az efféle megállapítások: „Az összes ellenségek közül, amelyektől egy nagy királyságban félni kell, a legfélelmetesebb a schisma, úgy, ahogyan ebben a Történetben megjelenik, amelyből meg lehet látni, hogy mennyi zavargás és szencsenségtelenség által végülis romba döntötte Nagy Konstantin birodalmát.”²³ Az utolsó görög császár halálát így írja le: „Így halt meg XV. Konstantin, az utolsó görög császár, nevéhez méltó hősként védelmezve ezt a fényes várost, amelyet az első a Konstantinok közül azért épített meg, hogy a második Róma legyen és amelyről Isten elhatározta, hogy kiszolgáltatja a hitetleneknek, hogy megbüntesse makacs lázadásáért a régi Róma ellen, amelynek pedig Jézus Krisztus lelkiében legfőbb hatalmat és tekintélyt adott a hierarchia rendjében az összes keresztények felett.”²⁴ Elemi erővel hajtotta ez a beszéd a fiatal Cotoreat az unió megmentő réve felé, hiszen ő magát nem is a második, hanem az első, a régi, az igazi Róma leszármazottjának tudta. És mennyire kötelességének érezhette az unióra törekvést a római utód, ha a szakadárság még a görög népet is végromlásba döntötte. Mennyivel inkább akkor a román népet!

A Maimbourg képviselte hang sem volt eredeti, sem egyéni, a XVII. század második felének széles lendületű, dagályos barokk katolicizmusa jelent meg benne, a török elleni harcok előestjének magabizis mozdulataival. Gyakran találkozhatunk vele a kor vallásos irodalmában, melynek nem utolsósorú kérdése a nyugati és a keleti egyház újraegyesítése, vagyis a schisma kiküszöbölése. Bár Cotorea kézírata számomra nem volt hozzáférhető, az ismert részletekből arra következtetek, hogy nem annyira fordított, mint inkább kompilált és hogy forrásai közt szerepel Peichich Kristóf *Speculum veritatis*-a is,²⁵ amelynek harmadik kiadása 1730-ban éppen Nagyszombatban jelent meg és így feltétlenül rendelkezésére

²² I. 17—8.

²³ I. k. Előszó XIV. Lajoshoz. Vö.: „... Dieu avoit déterminé la perte de l'Empire des Grecs en punition de leur Schisme.” II. 350.

²⁴ II. 347.

²⁵ *Speculum veritatis inter Orientalem, et Occidentalem Ecclesias refugens, in quo Separationis Ecclesiae Graecae a Latina brevis habetur recensio.* I. kiadása „lingua ac characteribus Illyricis” jelent meg ismeretlen helyen és időben, a 2. Velencében 1725-ben latin nyelven. A raguzai származású Peichich (eredetileg *Milli*) a Collegium de Propaganda Fide neveltje volt (*Speculum* 3. kiadása, Ajánlás), mint misszionáriusnak nagy része volt a bolgárok beköltöztetésében a Bánságba, ahol Obessenyón plébánosuk is volt. (*Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis, pro anno 1883.* 30.). A románokat éppen az unió keletkezésének idején Erdélyben ismerte meg, amikor 1700-tól 1703-ig Szébenben működött. (Peichich: *Mahometanus dogmaticae et catecheticae in Lege Christi, Alcorano suffragante, Instructus, per Christophorum Peichich Bulgarum Chiprovatiensem Missionarium Apostolicum, et Cathedralis Ecclesiae Quinque Ecclesiensis Canonicum. Tyrnaviae, 1717.* 2.). 1730-ban apostoli misszionárius és csanádi apát, 1750-ben vicarius capitularius, meghalt 1753-ban. (Niles: *Symbolae. II. 1602.*)

állott az ott tanuló Cotoreának.²⁶ Mind Maimbourg, mind Peichich ismételtlen hivatkoznak a zsidók példájára, akik Istentől elfordulva méltó büntetésben részesültek. A zsidó tanulással Cotorea is számolt. Peichich közvetlen hangon így fordul a göröghitűek felé szavával: „Elhagyva a zsidókat, hozzátok szól beszédem, legkedvesebb testvéreim a Krisztusban, keleti egyház fiai“ és elmondja, hogy a francia és a magyar királyok mindent megtettek felszabadításukért a török iga alól, különösen I. Lipót tünt ki ezen a téren, de fáradozásainak nem volt meg a kellő eredménye. Honnan van a leg hatalmasabb fejedelmeknek ez a tehetetlensége? A schismától és a görögök makacosságától. A görögök atyáik és saját vétkeik miatt szenvednek és szenvedni is fognak, míg csak bűnbánóan meg nem vallják vétkeiket és újra nem egyesülnek a római egyházzal.²⁷

Egész ismert tevékenysége elvitathatatlanul a korabeli katolikus missziói irodalom adóízetőjeként mutatja be Cotoreát. Maimbourg és Peichich művei és talán még más hasonló szellemű könyvek határozták meg nemcsak az ő, hanem minden bizonyban Aron és Rednik irodalmi tevékenységének tartalmát is, amelyekben az eredetiségnek még csak nagyon kicsiny szerep juthatott. Az elmondottak alapján joggal tehetjük fel azt is, hogy a *Floarea adevărului* is részben Cotorea forrásaira mutat vissza. Mintáit érdeklődésében Cotorea oly hűen követi, hogy Peichich példájára maga is ír egy művet a törökök hitéről és tanításairól, aminek az ő számára alig lehetett valamilyen közvetlen időszerűsége.²⁸

LÁTTUK, hogy mily nagy hatással volt a katolikus újraegyesítő mozgalom a fiatal Cotoreára és minden bizonytalanságot magatartást váltott ki román tanuló- és nemzedéktársaiból is. Rednikről Klein Sámuel értesítéséből tudjuk, hogy kiadatlan és ismeretlen írományai a Cotoreáéhoz hasonló kérdésekkel foglalkoztak; írt egy könyvet „a schismaticusok ellen“ és egy másikat „a románok

²⁶ Itt-ott szó szerinti egyezések is megfigyelhetők. Gennadius kommentárjainak ismertetésénél a Szentírás terméketlen fügefájának kiszabott 3 esztendei kegyelmi időről szólva *Peichich* ezt írja: „Anno 1451 [Papa Nicolaus] hanc conscripsit epistolam; et Anno 1453 capta est Constantinopolis ... Tres inquit, annos exceptabimus, si vos forte a Schismate, et separatione converteritis ... si vero non; excindemini, ne terram otiosam, et inutilem reddatis.“ És *Cotorea*: „Trei ani, zise, voi aștepta, doară veți înturna, iară de nu, ve viți tăia, ca să nu faceți pământul fără de roadă și deșert. Anul o mie patru sute cincizeci și unul aciașă carte o scrie; și anul Domnului o mie patru sute cincizeci și trei se lua Țarigradul.“

²⁷ *Speculum veritatis*. Venetiis 1725. 222—5. Valószínű, hogy Cotorea használta Peichichnek egy másik könyvét is, amely a *Speculum* nagyszombati kiadásával egybenyomtatva is megjelent: *Concordia Orthodoxorum Patrum Orientalium et Occidentalium ... Ex Commentarijs Gennadij Patriarchae Constantinopolitani excerpta ...* Tyrnaviae 1730, amely hűen követi Gennadius szövegét. Van ennek egy kolozsvári kiadása a jezsuiták nyomtatásában 1745-ből. Nem lehetetlen az sem, hogy Cotorea ismerte ezt a román misszió elősegítésére készített kiadást is, amelynek bevezetése külön a románokhoz van intézve. (Vö. A. Veress: *Bibliografia română-ungară* I. 211.)

²⁸ Vö. fentebb 25. j. A két cím: *Speculum veritatis* és *Flosculus veritatis* hasonlósága is meggondolkoztató.

egyházának helyzetéről Erdélyben.²⁹ Hasonló hatások hasonló következményeiről van itt szó. Továbbmenve azt is joggal állíthatjuk, hogy Cotorea nézetei nem csak rá, hanem *egész nemzedékére jellemzők*. A csirák nyilván Klein Incétől indultak ki, aki valamennyiüknek neveltetéséről gondoskodott és személyes hatásával is hozzájárult gondolkodásmódjuk kialakulásához. Major és Kallyáni Rómában is hosszabban érintkeztek a nyughatatlan, száműzött püspökkel, s miután hazatérnek, levelezést folytatnak vele, különösen Kallyáni, hozzá írt több megleghangú atyai levelét ismerjük.³⁰ Elképzelhetetlen, hogy római magányában nem tárgyalták volna meg nagy élményüket, a római eredet gondolatát. Levelezik Kleinnal a Rómában sohasem járt Cotorea is.³¹ Klein Ince szellemi örökségét viszik tovább ezek a fiatalok, közülük kerülnek ki sorban az unitus püspökök egészen 1782-ig és adják tovább örökségüket egy még fiatalabb nemzedéknek: Klein Sámuel, Sinkai György és Major Péter nemzedékének. Így jön létre a folytonosság a nagy, magányosan álló Klein Ince és az erdélyi triász gondolatköre közt. Cotorea nem az egyedüli, aki nemzedékének hangját hallatta a román sorskérdésekben. Klein Ince ideológiájának politikai elemeit azonban — Aron vikárius szellemi támogatásával — klasszikus összefoglalásban és az egész unitus klérus nevében Major és Kallyáni viszi át 1748-ban a gyakorlati politikai követelések terére.³²

I. TÓTH ZOLTÁN

²⁹ Iorga (Ist. lit. rom. I. II. 409.) idézi a bukaresti *Instrucția publică* II. évf.-ből.

³⁰ Z. Păclișanu: *Corespondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein 1746-1768*. Buc. 1924.

³¹ Majorral és Kallyánival írt közös levelét 1747 okt. 27-ről ld.: *Foia bisericească și scoastică* I. 1888. 265--7.

³² Erd. Kanc. 338.:1748.

ÖRMÉNY SZAMOSÚJVÁR — MAGYAR SZAMOSÚJVÁR

BAROKK HÁZSORAIVAL, örményeivel, idegennek és hozzáértőnek azonnal feltűnő városiasságával, hatalmas templomával és a szokványos erdélyi városképtől elütő rendezett alaprajzával Szamosújvár joggal kelti fel maga iránt az átutazó és betelepülő kíváncsiságát. Volt alkalmunk megtapasztalni, hogy a kérdések, melyek Szamosújvár multjára vonatkozólag az érdeklődő idegenben támadnak, felébrednek a város falai közé kerülő iskolásgyermekben is, sőt az alapvető fontosságú eseményekkel, melyek a várost mai képéig kialakították, általában még a bennlakó is tisztában van. Aki ismeri honfitársaink véghetetlen mult-ignorálását, az kellőképpen értékeli az imént mondottakat! Ám nem annyira magában Szamosújvárban, mint inkább lakóiban van valami jellegzetesen urbánus elem, valami a római város vagy még inkább a görög *polis* levegőjéből, melyben felélednek a kultúrigények és alábbhagy a vándorörszton. Valahány megtelepedettje van ma a városnak, mindannyi hosszú utat megtéve jutott el ideig, s Szamosújvárt csak esetleges otthonául gondolta. Aztán hatott a város nyájas derűje, igéző miliője, titokzatosan élő szelleme, — és a kóbor megszállóból várost szerető megtelepedett, lelkes védelmező lett, — igaz, később gyakran beteljesedett rajta is a városi sors: elpuhult, vitalitása megcsappant, sőt utóbb fel is szivódott a nagyobb egységekbe. Ez azonban csak egy-egy szűkebb közösség szempontjából fájlalható. A hivatását betöltött és elhalt mélyre szállhat az óceánokban is, élete mégsem marad nyomtalanul. Így van ez Szamosújvár tünező ősi lakóival, az örményekkel is.

De ne vágjunk elébe a konkrétumoknak.

A TÁJ ÉS A VÁROS

A TÁJI KERETTEL kell kezdenünk, hiszen ez formálta a várost és annak lakóját, és eltörölhetetlen vonásaival sejteti a jövőt is. A nagy Kárpátmedence keleti, félreesőbb, tehát kezdettől fogva második vonalbeli életre rendelt tájának, Erdélynek nyugati, legalacsonyabb völgyében, a Kis-Szamos városi terraszára épült a város. Itt néhány kisebb és négy fő völgy találkozik és ez határozza meg helyzetének mindenkori előnyeit. A kisjelentőségű kérii, némai patakok mellett itt torkol a széles, alig 257 m magasságú, alluviummal feltöltött és Dés meg Kolozsár felé kinyúló Kis-Szamos völgybe az egész falusort felfűző Széki-patak, és a még messzebről jövő, valósággal a Mezőség északnyugati harmadát feltáró Fűzes-patak. A völgy a Maroséhoz hasonló. Erdélynek egyik legjobban járható útvonala, a békés kereskedelemnek és a pusztító háborúknak mindenkor sűrű járása esett rajta. E kettős-kétes ígéretet kapta — mint annyi más igazi város — a természettől Szamosújvár. Igaz, egyebet aztán nem is nagyon kapott a természet ajándékaiból! A völgyesík áradástól veszélyeztetett, s a földművelés nagyobb arányú kibontakozásához cse-

kély kiterjedésű. A kelet felé feltornyosuló mezőségi dombok-hegyek s a nyugati látóhatárt alkotó Szilágyság egyaránt nélkülözi a földművelés alapjául szolgáló jótalaju síkságot. A vidék csapadékszegénysége, s még inkább a csapadékjárásnak rendkívüli, Magyarország kontinentalitásán belül is érezhető szeszélyessége nehéz helyzet elé állítja különben is a belterjesebb földművelés irányában haladni akarókat. Ugyanez akadályozza az állattenyésztés rangelső ágának, a szarvasmarhatenyésztésnek lendületbe jutását is: e természeti tényen nem segíthet semmiféle állami vagy társadalmi akció. A sokféle történelmi kalandot a juh tudta legjobban átvészelni. A tájnak jellegzetes állata ez. Nagyvásárkor a szamosújvári vásártéren egyetlen bégető tömeg gomolyog, melyből magányos sziklaként feketélnek ki a lomha állrángatózással kérődző bivalyok. De az állattenyésztésnek ez az ága sem mutat fejlődő irányzatot, és távolról sem ígér bázist a táj lakosságának szaporaságához. A falusi ipar legprimitívabb, évszázad óta egyhelyt topogó ágai, meg a kevés, alig 15%-ot elérő erdőségek téli foglalkozásai nyújtanak némi kenyérkeresetet a táj lakóknak. Bányászat nincs, gyáraknak híre-hamva sem a Kis-Szamos medencéjében, — ime az egész értékleltár, melyhez csak távoli ígéretként fűzhetjük a kispulyoni földgázélfordulásokot, s a tájhatárra eső désaknai sóbányát. A négyzetkilométerenkint 66-os (1941) népsűrűség a tájban már bizony túlnépesedettséget fejez ki; szegénység és elmaradottság fogad a falukban, s a nép, mely zárt közösségekben, jó és rossz ősiségei közt, évszázadokkal elmaradva a nyugateurópai lakosságtól él a sárba-porbafulladt falukban és semmi értéket nem lát az időben, híven példázza Szamosújvár környezetének adottságait.

ÉS ENNEK A TÁJNAK a városa Szamosújvár. Mert *csak* ezé ma már, sőt még ennek forgalma is csak részben irányul ide. Hiszen a 46 km-re levő Kolozsvár, a magyarság és Észak-Erdély „kacsalábon forgó“ pompás, szinte mesebeli és a szegényes táji keretből meg nemzetiségi viszonyokból kiszökkenő városa világitótoronyként csalja magához a vásárolni, gyógyulni, ügyet intézni akaró szamosvölgyieket. Kolozsvárra mennek „fel“, ha lakzihoz, intézetbeadáshoz, berendezkedéshez kell a nagyobb szabású előkészület, másodsorban Désre utaznak, s csak harmadsorban jönnek Szamosújvárra, a „kicsi“ városba. De Dés pártolja forgalmi góc mivolta, meg az, hogy megyeszékhely és legkönnyebben megközelíthető városa Erdélynek még a második világháború közlekedési korlátozásai közepette is. Fejlődése — újabban — valóban erős. Érdekes itt megemlíteni, hogy mennyire *újabb keletű* csupán Dés óriási fölénye Szamosújvár felett: 1785-ben a polgárok száma Désen még csak 211, míg Szamosújváron már 479! Dés városiasságban, külsőben, és — semlegeselek véleménye szerint — kulturális hőfokban is elmarad Szamosújvár mögött, azaz ebben kiegyensúlyozza a sok újabbkori hátrátételt a kövekből kiáradó *genius loci*. Városunk mindössze csak egy megyei városi rangban álló és 33 községet összefogó járási székhely. Járásbírósága, katonai bevonulási központja, két állami középiskolája, két román katolikus tanítóképzője van, kiemelkedő és nevezetes épü-

lete, a híres fegyház mellett. A felsoroltak közül egy sem megteremtője annak a kultúráltságnak, ami a város legsajátabb sajátja s ami szokatlan mérvű egy hatezres településben. Hasonlítsuk csak össze egy alföldi tízezessel! . . .

Valóban, túl kell tekintenünk Szamosújvár értékeinek megítéléséhez a szigorúan vett anyagi javakon, s meg kell bizonyosodnunk a régi igazságról újólá is, hogy egy települést nem a hivatalok sokasága, „iskolaváros“ jellege tesz várossá — a város szót nyugat-európai értelemben használva. Szamosújvár pedig ilyen értelemben lett város és ezért nagyon szokatlan jelenség az erdélyi, meg a magyar viszonyok között. Persze, mint minden valamirevaló településé, ennek története is a római korba nyúlik vissza. A benszülöttek büszke öntudattal hivatkoznak is *Congrira*, a dáciai castellumra, melynek romjaiból téglákat, faragott köveket őriznek a helybeli örmény múzeumban. Szegényes emlékek! Nem is volt jelentős hely Szamosújvár a római Erdélyben, sőt Gerlahida sem, a helyére telepedett kicsi falu a középkori Magyarországnak. Jó gázlőhelye volt a Kis-Szamosnak — neve is a szláv grlo = gázló szóból származik —, a gyéren lakott Belső-Szolnok és Doboka helyi jelentőségű piaca, később királyi váruradalom székhelye, de Martinuzzi koráig igazi, országos jelentőségre nem emelkedett. A sokáig rettegett szamosújvári várat, kincsek felhalmozásának, előkelő rabok fogságának és sokszor kivégzésének híres helyét, Martinuzzi György 1540 táján olasz mesterekkel építtette újjá, sőt legendás emlékezetek szerint a várépítésben meg díszítésben görögök is vettek részt, kiknek származási helyét az egyik mai ragaszték-városrész neve (Kandia) őrzi, csekély emlékképpen. A vár és a benne levő szép palota híres volt a 16. században, kár, hogy a kápolna, lovagterem és más muzeális értékek teljesen hozzáférhetetlenek a vár jelenlegi büntető-intézet jellege miatt. A nagy biboros hatalmas, szinte barokkos udvartartást vitt a várban; egykorú írásokban kimerítő jegyzékeket találunk a drágaságokról, az arabs paripák százairól, a freskókról és az udvari személyzetről. Érdekes az is, hogy a török világotutató, Evlia Cselebi, leírásában — ő a vár feldulása után járt ott — úgy emlékezik meg Szamosújvárról, hogy az „Szulejmán kán ideje előtt az egész Magyarországnak kereskedelmi székhelye volt“. De nem kevésbé lényegesnek tartjuk annak felemlítését, hogy a várórség még a 17. század első felében is csaknem kizárólag magyar nevű katonákból állott. A nagy pusztulások azután szinte az emlékét is elmosták a rövid tündöklésnek. Martinuzzi halála után csakhamar (1556) várostromot kellett a pompázatos helynek kiállania, s a 16. század hátralevő évtizedei sem hozták meg a renaissanceot: Kolozsvár lépett mindjobban előtérbe. A Martinuzzi-korbéli gazdagság teljes pusztulása aztán Mihály vajda és Basta császári vezér rémuralma idején (1601—1603) következett be; a történetíró Bethlen¹ pedig éppenséggel kapcsolatba hozza Erdély akkori pusztulását Szamosújvárnak, mint az utolsó fontos erődítménynek az elestével. A többi

¹ *Wolfgangus Bethlen: Historia de rebus Transilvanicis. Cibini, 1789. 30—31. lap.*

dulás aztán már csak ledöntött falakat találhatott a Kis-Szamos nevezetes gázlőhelyénél, jóllehet el nem kerülte egyetlen egy sem a tatár, török vagy labanc hadak közül, hiszen Makkai László véleménye szerint a hely „a szamosvölgyi hadiúton Erdély belseje felé az utolsó fontos állomás volt s aki ezt megszerezte, szabad utat nyert a Mezőségekre és a Marosvölgybe is”.² Az üszkös falak közé húzódó néhány nyomorult pária-család bármiféle sereg közeledtére felszedelőzködött állataival és a németi, mikolai erdőségekbe menekült; Congri, Gerlahida, Szamosújvár, az igazmondó lantosnak, Tinódinak „szertelen erős” Wywar-ja lakatlan romhalmaz volt hosszú évtizedekig.

AZ ÖRMÉNYEK BETELEPÜLÉSE

MIUTÁN AZ ERŐSZAK így letörölte a földről a béke és jólét hajlékát, a felfelé emelkedő kerék példázata szerint újra meg kellett születnie Szamosújvárnak: a földrajzilag jelentős helyen fekvő települések örök ígérete ez. A történelemnek furcsa logikája szerint a város újjáéledéséhez is pusztulás, háborúság adta meg az indítékot. Az örmények történetébe torkol itt elbeszélésünk. Abba a történetbe, mely a betlehemi csillagot követő örmény király mondai alakjával kezdődik, fényes keleti kultúrák idegen szépségeit leheli, tele van nagyszerű emlékekkel, ámde végül is behull — a mi Mohácsunkhoz hasonló tragédiával, de már a 14. században — az áradó törökség imperiálizmusába. A kaukázusi Örményország bukása, és mesés épületekkel megtüzdelt, Kelet és a kereszténység szépségeit harmóniába olvasztó Ani fővárosnak szétdulása adta meg a lökést az örménység Szamosújvárra jutásához. E távoli, legnyugatibb helyre a régi fővárosnak már csak legelőkelőbbjei, a főnemesek, a leggazdagabbak és a legszívósabbak juthattak el. A többi szétszéledt a hosszú vándorúton, beolvadt, kései népvándorlási foszlánnyá és a második világháború menekülő társadalmainak előjelzőivé vált. A Kárpátonkon belülre az örménység hosszú vándorlás után, a 17. század végén, Apafi Mihály fejedelemsége idején jutott el. Bebocsáttatást és szállásterületet kért és örömet adtak is mindkettőt. Ekkor már a hanyatlás korában élt a Bethlen és Rákóczyak büszke és független Erdélye. Apafinak adózó, békés polgárokra és talán még sürgősebben pénzre volt szüksége. Az örmények mindkettőt kínálták. Dús erszénnyel, meg nem fáradt életerővel, kitűnő kereskedelmi érzékkel, acéllá kovácsolódott közösségi tudattal és fejlett kultúrával jöttek az örmények: egy pillantás Erzsébetvárosra (Apafi hajdani birtokára, Ebesfalvára, amit a fejedelem szívesen bocsátott áruba) és Szamosújvár örmény városmagjára meggyőz minden kételkedőt afelől, hogy itt nem kezdetleges kísérletezgetést végeztek településkor az örmények, hanem egy hosszú kulturális mult leszűrt tapasztalatait öntötték át városformába. Azonnal várost alapítottak a közbeeső Erdei-féle mezőváros-fokozat nélkül, olyan helyen, ahol

² Makkai László: Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején. Kolozsvár, 1941. 5. lap.

sem római urbs, sem középkori német város nem volt: példátlan eset a magyar város történetében.

KICSI KÖZÖSSÉGEK ÉLETE nem tűr kísérletezést, — ha balul sikerül a próba, a közösség, mint a kísérlet alanya és tárgya, a kísérlettel együtt ér véget. A népfejlődés pedig a maga számszerűségében éppenséggel nehezen követhető folyamat kisebb körben. A kutatót lépten-nyomon megzavarja a folytonos mozgás, ide-oda vándorlás, mely nem csupán adatszerűségével, hanem dinamikus hatásával is erőszakos beavatkozásnak minősíthető. Így aztán a táji és történelmi, gazdasági és biológiai tényezők annyira belejátszanak a demografiába, hogy a kutató folytonos elhárítkozásban találja magát, kiküszöbölni akarván a „tisztá“ populatív jelenségek köréből az idegen, zavaró körülményeket. Ritka eset, mikor egy közösség oly szigetszerűen elkülönül környezetétől, hogy az érintkezés mélyreható populációs változások — összeházasodások idegen népelemekkel, elvándorlások, beköltözések — nélkül lehetséges évszázadok során. A betelepült örménység, főleg azonban a 18. század legelején önálló, korának teljes civilizációját felölelő, kultúrált, jól elhatárolt és gazdag szamosújvári lakosság kitűnő példaként kínálkoznak a demográfus számára. Bennünket e tiszta tudományos szempontnál melegebb-köznapibb motivumok is vezetnek, mikor megkíséreljük végignézni az örménynek indult és magyarrá lett Szamosújvár népességének fejlődését a mai város megalapításának korától napjainkig, azaz nagyjában az elmúlt kétszáz esztendő alatt.

NÉHOL MÁR a zsenialitásba torkoló éleseszűségeen és kifinomodott szellemén kívül az örmények sok gyakorlati tapasztalatot is hoztak magukkal. Ősi hazájukból ered ez az empirikus érzék, vagy a vándorlások során idegződött beléjük? Kétségtelen, hogy úgy indították meg erdélyhoni életüket, mintha ennek a tájnak nemcsak sajátos *multjával*, de még csak körvonaláiban is akkor sejtethetetlen *jövőjével* — a nemzetiségi veszélymagokra gondolunk most — is tisztában lennének. Óvakodtak magyarok, szászok vagy románok közé keveredni: önálló települést alkottak. Előbb csak magát a várost, később azonban a hozzátartozó földeket is megvásárolták a fejedelmektől (Apafi, Lipót, Károly, Mária Terézia, József és Ferenc az örmények tengernyi kiváltságlevelében szereplő fejedelmi aláírók), azenkívül úgy elbástyázták magukat jogokkal és privilégiumokkal, hogy az aránylag békés 18. század és 19. század első fele semmiképpen sem érhetett el hozzájuk szokványos rendi, közhatalmi, beavatkozó eszközeivel. Szolgabíró, alispán, beszállásolások, gubernium, generálisok és kommissiók számára zárt város volt Szamosújvár, ha azok az erőszak eszközeivel kísérleteztek. Az örményeknek kitűnő összeköttetések voltak minden időben és tüntető gyorsasággal jött meg mindenfajta zaklatásra, beavatkozásra a Bécsből keltezett, áhitatos tisztelettel olvasott vagy fogesikorgatva megfogadott parancs: Armenopolis saját törvényei szerint, szokásainak megfelelően kormányozhatta önmagát. Nem is

igen volt sérelmük az örményeknek egyéb, mint hogy siralmasak a hitelviszonyok, rosszak az utak, nem püspök a szamosújvári plébános... Idilli állapotot mutató panaszok ezek, még a békés 18. században is. Persze, hiába lettek volna a kiváltságlevelek, ha azoknak homályosuló aranyozását időnkint fel nem frissítette volna egy-egy hódoló és súlyos aranytallérokat vívó küldöttség Bécsben; egy ilyen szamosújvári deputáció — mely történetesen a pillanatnyi pénzzavarából kedvelt örményeihez segítségért forlódó Ferenc császárnak vitt egynéhány aranyat — kapta „emlékbe“ a Felvinczi Takács Zoltán által sokat vitatott eredetiségű Rubens-képet (Krisztus levétele a keresztről), Szamosújvár katedrálisának nagy nevezetességét. Jókai meséinek aranyos köde, Mikszáth világának kékes boldogságfüstje lengedez e történetek s társaik, általában Szamosújvár két évszázada felett, amit díszes kötésben és bár kevés történetírói hitellességgel, de annál több lírai lendülettel és lokálpatriótizmussal szőtt mese-monográfiává Szongott Kristóf. E férfiú, a hajdani szamosújvári örmény katolikus gimnázium mozgékony tanára, jellegzetes alakja a mult századvég derűs, felelőtlen, boldog és bomladozó társadalmú Szamosújváranak. Annak a városnak légköre termelte ki őt is, mely megmámorosodott a milleniumi gondtalanságtól s Fráter Lóránd muzsikájától később — a daliás huszárkapitány Szamosújváron hegedülgette, hogy „tele van a város akácfavirággal“ — és szíves-örömet feledkezett bele a sétatéri bálak és farsangi multságok magyarosító hangulatába és olvadt bele a hivatalnok-dzsentrí magyar kisárosi egyvelegbe. Bizony, úgy olvadt bele, hogy saját ősi értékeinek legjavát a levetett hüvelyben hagyta s nem vitte az újba. Az egész Közép-Európát behálózó állatkereskedelem, a bőrkiértés és a pénzügyetek szolgáltatták az alapot Szamosújvár kulturálódásához. A céhek kitűnő szervezettsége, a kiépített kapcsolatok és családi-üzleti nexusok magasan kiemelték e város polgárságát a 18. századbeli magyar milióból. Fokról-fokra, merő kényelmességből adták fel az örmények ipari és kereskedelmi posztjaikat. Csak egyetlen példát említsünk. 1770-ben Heiter Elek udvari tanácsos elnöklete alatt tekintélyes bizottság szállt ki Szamosújvárra, hogy — ha kell, erőszakkal is — kicsalja az örmény timárok titkait. Az egész Gesamtmonarchie bőrparossága irigykedett a kordován — és szattyánkészítésben remekelő szamosújvári timárokra.³ Az állatkereskedelem méreteire pedig csak az alábbi sorokat idézzük: „Ez a kereskedés minden nemében gyakorlott nép iszonyú marhafalkái számára jó piacokat talált a külföldön. Évenként eladnak az örmények a különböző országokban több mint száz-ezer marhát, és ha akadály nem állja útját a nyereségnek (dögghalál, árvíz, háború), elmennek a Magyar- és Németországgal határos felsőbb országokba is, sőt Itáliát is ez a hasznot kereső nemzet táplálja ugyanazon étkekkel.“⁴ És a 19. század derekán már nincs egyetlen szattyánt vagy kordovánt készítő mester sem Szamosújváron (azóta sincs). 1943-ban pedig még a vidék nyersbőreit össze-

³ Szongott Kristóf: Szamosújvár. Szamosújvár, 1898. 40–41. oldal.

⁴ Historia domus, seu conventus Szamosujváriensis Fratrum Minorum strict. etc. 1775.

gyűjtő monopolisztikus kereskedelmi társaság is elvitte telepét Szamosújvárról. Százvezres állateladások? *Risum teneatis*... Az örmény polgárság lassú elerőtlenedésével tűnt el mindaz az érték Szamosújvárról, ami ezt a várost privilégizált helyzetbe hozta, a többi erdélyi város fölé emelte sok tekintetben. Az élő emberi értékek megkövesedtek, elvesztek. A kereskedelmi érzékre, kultúrálódási készségekre, nyelvtanulási hajlamra, nemes polgáröntudatra, veszélyekkel szembeszállni tudó vitalitásra és nem utolsósorban az erős szaporodási készségre gondolunk, melyek mindegyike hiányzik aztán a világháború kitörése körüli Szamosújvárból. Járjuk végig a városka utcáit, parkját és közéletét, és győződünk meg, hogy mi az időálló nemesveretű, klasszikus szépségű, perspektivikus szemléletű és további fejlődésre is kitérő alkotás! A pompás barokk katedrális, mely a 18. század közepétől kezdve ősnémet dómokhoz hasonlóan évtizedeken át épült, tizezres tömeget tudna befogadni s nem a mai négyszázazas gyülekezethez illő, a patinás polgárházak és egyes, szinte-szinte már kastélyszámba menő épületek évszázadok otthonául emelkedtek s nem a mai gyorsan költöző, pozícióját könnyen feladó, az első nehézségek elől is megfutó nemzedék számára, az árvaházak, szegényház, a kisebb templomok, múzeum, mesés gazdagságú könyvtárral felszerelt régi gimnázium, sétatér, hidak, kövezet, régi közművek és annyi más: mind-mind időálló és igényességre valló alkotás. Együtt adják ezek a Kereszthegy gyümölcsfás-temetős domborulatával, a Kis-Szamos csillogó tükrével és a távoli szemhatáron felfehérlő Ciblessel együtt azt a bizonyos *genius loci*-t, melynek hatása alól még a mai vándor sem tudja magát kivonni. Pedig a dekadencia szembeötlő, néha meghökkentő. Hajdani jó családok sarja járja az utcákat toprongyos öltözetben, abnormis viselkedésével hívja fel magára a közfigyelmet. A Főter pompás barokk hangulatába súlyos izléstelenségek kerültek újabban, de mindenütt: építkezésben, szokásokban, népességfejlődésben, gazdasági életben, társadalmi képben megmutatkozik a roppant hanyatlás. S talán nem kereskedünk rossz helyen, ha azt a magyar társadalmat vonjuk kérdőre mind e nivócsökkenésért, amelyik soha, semmiért nem volt hajlandó igazán felelősséget érezni, s amelyik közömbösen asszimilált a béke arany évtizedeiben: nem véve át semmit az asszimilált annyi sok értékes tulajdonságából s át sem adva annak a saját kincseiből. El kincsek a Széchenyi utáni *három nemzedék*, majd *ami utána következik* fullasztó közéleti-társadalmi légkörében elsüllyedtek.

Alszik, de nem álmodik Szamosújvár. Reményei alig vannak. Legfőbb *még egy* közintézmény, hivatal; panaszai: hogy az állami rendszerű *ötödik* lakbérosztályba sorozták és hogy nincs *nyolcosztályos* gimnáziuma. De ezek is a hazug, öncsaló illúziók világába mutatnak. Ezekből a kívánságokból és panaszokból nem kél életre igazi fejlődés. De minek is a fejlődés egy *olyan* kis társadalom számára, mely szörnyű tagoltságában még a második világháború borzalmai közepette sem találja meg az egymásra utaltságot, az összetartozás kötelezettségét. Kölcsény „máskeblű nép”-e jut eszünkbe, ha a mai szétmarcangóit szamosújvári társadalomra gon-

dolunk s belátjuk, hogy a statisztikai számoszlopokban könyörte-
nül megmutatkozó népesedési dekadenciának mélyebben fekvő,
szinte le nem mérhető és emberi érzékenységek miatt fel sem sorol-
ható okai vannak.

A NÉPFEJLŐDÉS — SZAMOKBAN

ÉS MOST FORDÍTUK FIGYELMÜNKET a számszerű adatokra.⁵

Az egykorú kútfők 1672-ben összesen 3000 örmény család be-
telepedéséről beszélnek, mint tervről. Sajnos, nem tudjuk, hogy a
valóságban mennyien jöttek be Moldvából és a bevándoroltak is
hogyan oszlottak meg a különböző települési helyek között (Gyer-
gyószentmiklós, Erzsébetváros, Szépvíz, Görgény, stb.), azaz mek-
kora lélekszámmal indult Szamosújvárban az új élet. A város fellel-
hető lélekszámadatait az alábbi összeállítás tartalmazza:

1745	1787	1826	1869	1880	1890	1900	1910	1930	1941
3720	4459	5009	5188	5317	5793	6363	6857	6608	6302

Indexszámokban, az előző időpontbeli adatot száznak véve:

1745	1787	1826	1869	1880	1890	1900	1910	1930	1941
100	147	112	104	102	108	109	107	97	95

Az indexszámok időközei nem egyenlők s ez összehasonlítható-
ságukat némiképpen zavarja. De így is fogalmat lehet alkotni arról
a népfejlődésről, mely Szamosújvárra jellemző: *erőteljes* fejlődés az
örménység betelepődését követő időkben, *elhanyagolt* emelkedés a
mult század végétől, majd nyilvánvaló *dekadencia* a világháború óta.
Ámde még szembeötlőbb az irányzat, s főleg fény derül a hanyatlás
okára, ha az *eredeti* lakosságot kísérjük végig az örmény szertar-
tású katolikusok lélekszámadataiban:

1745	1787	1826	1880	1910	1930	1941	
3348	3788	2798	1454	1100	489	440	abszolút számban,
90	85	56	27	16	7	7	a lakosság százalékban.

A hanyatlás szinte megdöbbentő! De az okkal is tisztába jöhe-
tünk, ha megfigyeljük az alábbi igen tanulságos táblázat adatait (A
gör. kat. anyakönyvezés kezdete 1826, a reformátusoké 1836, a
róm. katolikusoké 1850, az izraelitáké — igen rendszertelenül —
csak az 1850—1895. közti évekre terjed):

⁵ Az adatok forrásait teljes pontossággal a hely korlátozott volta miatt megnevezni sajnos, nem lehetséges. A lélekszámadatok forrása a helyi levél-
tárban található jegyzékek, József császári népösszeírás és a hivatalos magyar,
valamint román népszámlálási adatokból származnak. Az örmény katolikusok
lélekszámának megítélésénél már kombinációra is reá voltam utalva a rendel-
kezésre álló hivatalos adatokon kívül; a számításban fő szerep a születési arány-
számnak jutott, melyből valószínű pontossággal tudtam visszakövetkeztetni az
alapul vehető tömegre. Megjegyzem azonban, hogy az 1745., 1787. és 1826. évi
adatok az örmények számára vonatkozólag korántsem tartanak igényt mate-
matikai megbízhatóságra, inkább csak jó tájékoztatóul akarnának szolgálni.
A születési és halálozási számok és összes egyéb adatok természetesen hiva-
talos forrásból erednek, melyek felsorolását itt mellőzöm. Nem mulasztatom
azonban el megköszönni az egyes egyházközségek lelkeszeinek segítségét,
mellyel kimutatásokat voltak szívesek szolgáltatni népesedési okfejtéseimhez.

A szamosújvári főbb felekezetek népmozgalmi adatai (1780—1940).

Idő	örm. kat.	róm. kat.	gör. kat.	ref.	izr.
<i>a) születések:</i>					
1781—1790	1534				
1791—1800	1556				
1801—1810	1552				
1811—1820	1401				
1821—1830	1083				
1831—1840	874		192	24	
1841—1850	657		241	37	
1851—1860	589	559	328	114	113
1861—1870	490	461	479	155	175
1871—1880	372	475	450	167	439
1881—1890	299	462	542	195	635
1891—1900	279	426	486	300	384
1901—1910	223	352	518	302	
1911—1920	137	260	488	256	
1921—1930	89	242	629	240	
1931—1940	55	113	496	184	
<i>b) halálozások:</i>					
1781—1790	1307				
1791—1800	1308				
1801—1810	1371				
1811—1820	1183				
1821—1830	852				
1831—1840	842		262	7	
1841—1850	759		227	35	
1851—1860	609	518	270	175	5
1861—1870	543	527	470	159	10
1871—1880	502	491	616	103	40
1881—1890	392	380	415	108	142
1891—1900	358	336	413	230	63
1901—1910	335	344	474	220	
1911—1920	327	310	518	259	
1921—1930	193	211	407	173	
1931—1940	171	166	378	170	
<i>c) születési (+) vagy halálozási (—) többlet:</i>					
1781—1790	+ 227				
1791—1800	+ 258				
1801—1810	+ 181				
1811—1820	+ 218				
1821—1830	+ 231				
1831—1840	+ 32		+ 70	+ 17	
1841—1850	— 102		+ 14	+ 2	
1851—1860	— 20	+ 41	+ 58	— 61	+ 108
1861—1870	— 53	— 66	+ 9	— 4	+ 165
1871—1880	— 130	— 16	— 166	+ 64	+ 396
1881—1890	— 93	+ 82	+ 127	— 3	+ 523
1891—1900	— 79	+ 90	+ 73	+ 70	+ 321
1901—1910	— 112	+ 8	+ 44	+ 82	
1911—1920	— 90	— 50	— 30	— 3	
1921—1930	— 104	+ 31	+ 222	+ 67	
1931—1940	— 106	— 53	+ 118	+ 14	

A néhol hullámzó, máshol vaskövetkezetességet mutató adatokból a legfeltűnőbb megállapítás, hogy az örménység helyét fokról-fokra foglalták el természetes szaporodás útján *elsősorban* a környező táj lakói: a románok és a református magyarok, *másodsorban* a kiegészést követő időkben a buja tenyészetnek induló zsidóság és *harmadsorban* inkább bevándorlás, mint természetes szaporodás révén az ország minden részéből idegyülekező római katolikus magyarok. A hajdani örmény városnak tehát a századforduló táján teljesen eltűnt a régi jellege és nyelvében túlnyomórészt magyarrá vált ugyan — bár egész Erdélyben sehol olyan rossz magyarsággal nem beszélnek, mint Szamosújváron! —, de korábbi szilárd társadalmi felépítményét elveszítve, többé-kevésbbé *frissen beköltözöttek* és jórészt ugyancsak *frissen városiasodottak* heterogén lakosságú helyévé vált. Az egyes vallásfelekezetek részeseledését csak vázlatosan, nagyobb időközökben adjuk:

Vallás	1880	1910	1930	1941	1941-ben %-ban
örm. kat.	1453	1100	489	440	7,0
róm. kat.	1095	1268	1090	1367	21,7
gör. kat.	1608	2300	2506	2097	33,3
ref.	757	1186	929	1281	20,3
izr.	183	775	1037	847	13,4
egyéb	220	228	557	270	4,3

A változások egészen világosak és az ismert politikai fordulatoknak teljesen megfelelnek. A város vezetőinek a feladata is egészen kézenfekvő: az *egységet* munkálni és a *békét* hirdetni. Abszolút többség sehol nincs, s ha dogmatikai szempontból talán nagyobb összevonásokat lehetne is végezni, mégis pl. az összes katolikusok egyetlen rovatban való szerepeltetése inkább a *papíros* türelmes-ségére számíthatna, mint az *élet* jóváhagyására. Köztudomású az örmények származásának, szokásainak és vagyonbeli különbségeinek az elválásból volta a jórészt nemrég betelepedett latin szertartású katolikusokétól, — a román katolikus egyház híveinek egészen eltérő strukturájú társadalma pedig — már csak a nyelvi és történelmi szakadék miatt is — az előbbi kettővel semmiképpen nem foglalható egységbe. Erdély egész multja és jelene tükröződik e néhány számban; a megoldásnak is *egyetemes* erdélyi érvényűnek kell lennie.

Ha figyelembe vesszük az örmények mult századi teljes elmagyarosodását (ma már szinte csak a közelmultban Törökországból idemenekültek kis csoportja bírja az egyháziakon kívül az örmény nyelvet írásban és szóban) és azt, hogy az ortodox zsidóság is feltétlen biztossággal belejutott a magyar anyanyelvűvé válás lassú folyamatába, akkor párhuzamosaknak fogjuk látni az anyanyelvi adatokat a felekezetiekkel. *Opportunus* lelkek természetesen mindig voltak, akik hasznossági szempontoktól vezetettve választották ki az előnyökkel kecsegtető oldalt anyanyelvük megvallásában, azonban ezeknek a száma még egy aránylag olyan kis tömeg esetében is, mint Szamosújvár hatezer körül mozgó lakossága, — elenyésző.

Szamosújvár lakosságának anyanyelvi megoszlása 1880—1910. közt.

Év	magyar	román	egyéb
1880	1804	1705	1808
1890	2440	1979	1374
1900	4190	1861	312
1910	4630	1881	346

A számsor csonkaságához két megjegyzésnek kell járulnia. Az egyik, hogy a kormányzat kézirataink lezártáig nem adott engedélyt az 1941. évi népszámlálás adatainak közzétételére. A jelenlegi viszonyokat tehát kizárólag a vallási adatok alapján képzelhetjük el, — nem nehéz feladat a *valóságot* elképzelni, számításba véve a meghunyászkodókat és a hatalom felé mosolygókat! A másik hozzátenni való pedig az 1930. évi román népszámlálás adatainak ismeretése. Célszerűnek tartjuk — minthogy úgyis töredékes a folyamatosság a magyar népszámlálás eredményeivel — nemcsak az anyanyelvi, hanem a nemzetiségi (*neam*) összegezés ismertetését is, minthogy így sokkal mélyrehatóbb következtetésekre van lehetőség. Ezek szerint 1930-ban Szamosújváron a román népszámlálás idején

2886	román,	2472	magyar és	1215	egyéb	anyanyelvűnek
3014		1937		1624		nemzetiségűnek

vallotta magát. A 3014 román nagyon nagy szám az 1900 körül mozgó régebbi magyar adatokhoz képest. Ha számításba vesszük is a hivatalnoki kar nagyarányú kicserélődését az uralomváltozás folytán — amire egyébként az 1930. évi 557 „egyéb“ felekezetűnek, jórészt görög nem egyesülteknek (466) nagy száma is utal — akkor is olyan hézag marad a román népszámlálás háromezre és a mi adataink — a hozzászámított görögkeletiekkel együtt mintegy 2450 — között, melyre a gondolkodó ember magyarázatot kíván. Magyarázat helyett újra megemlítjük az opportunitást, a felbomló társadalmak és a hit nélküli egyének ismert tulajdonságát: ez nyilatkozik meg az 1930-as és utána következő nemzetiségi adatok bevallásakor!

A fejtegetésekben imitt-amott talán észrevett házagot kitöltendő, a rendelkezésre álló — sajnos gyér — népmozgalmi adatokat ismertetjük. Ezek szerint volt Szamosújváron, ezrelékben,

	1901/10	1931/36	1936/40
	évek átlagában		
születés	43,3	16,0	13,5
halálozás	28,9	15,5	15,1
természetes szaporodás	14,4	0,5	—1,6

A zuhanó adatokat nem árt felekezetenkint felbontva is szemügyre venni. Ez a nagyon értékes adatsor azonban sajnos, csak az 1931—1940. évekre áll rendelkezésünkre. A szamosújvári születési ezrelékek felekezetenkint:

	örm. kat.	róm. kat.	gör. kat.	ref.
1931/35. évek átlagában	12,3	11,6	20,4	23,0
1936/40. „ „	10,2	9,2	16,5	17,0

Talán nem elegendő a súlyos következtetések levonására ez a pár adat, de nézetünk szerint mégis az derül ki a két évtöd születési arányszámainak szemügyre vételéből, hogy az általános születési hanyatláson belül a város táji környezetének lakossága — a görög katolikus románság és a református magyarság — bizonyult relative a legellenállóbbnak. S ebben a természetes táji keret érvényre jutását látjuk, miután a két évszázad múltán sterilizálódó és tájidegen települők, az örmények feloldódáshoz közeledtek. Vizsgálatainkat talán ezzel az eredménnyel vezethetjük a befejező gondolatokhoz. *Az örmény Szamosújvár a múlté, a jövőbeni Szamosújvár élete az általános erdélyi s azon belül az erdélyi városi sorsot formáló tényezők szerint fog igazodni.* Természetes, hogy történelmében a kristályosító örménység, főleg annak kulturális indítása — mint gyöngyszem belsejében az irritáló porszem — mindig fellelhető lesz. De mesterségesen felidézni a kétszáz év előtti multat s örmény jövőt emlegetni, mikor csak mult van már: lehet ügyes érvényesülési eszköz egyesek számára, de semmiképen sem komoly problémája sem Erdélynek, sem pedig Szamosújvárnak. Ebből persze nem következik, hogy elhanyagoltassék a mult tiszteletre méltó emlékeinek egybegyűjtése, azok rendezése és idegenforgalmi célokra történendő felhasználása. Az örmény „kérdést” tehát helyesen múzeális, kultúrtörténeti kérdésnek kell tekintenünk. A táj természetes kiegyenlítő hatásának kellő értékelése mellett azonban meg kell látnunk ezen a példán is a szerencsétlen erdélyi nemzetiségi probléma megoldásának *egyetlen* nagyobbperspektívájú lehetőségét. Az egymásra utaltság érzetének tudatosítása és az igazi felekezeti béke megteremtésével, a kölcsönös tisztelet határai közt vezetett élet *hosszú idő múltán igenis megtermi az egyensúlyi helyzetet.* Ez önmagától, erőszakos beavatkozás nélkül is létrejön egészséges állapotként. De ez az állapot kizárja a konkolyhintéseket, sőt az ilyen társadalom kiközösíti a konkolyhintőket is! *A magyarságnak, mely pedig a Kis-Szamos medencéje 103 községében és 1 városában az 1910. évi népszámlálási adatok szerint csupán 28.6%-nyi kisebbséget alkotott, békés fejlődésben töltött évtizedeket véve alapul, nincs oka félni semmiféle asszimilációs veszélytől,* — példánk ezt igazolja.

Még áll, bár hulló vakolattal, a szamosújvári örmény katedrális, csonkult toronnyal az erzsébetvárosi templom, feltűnik keleties szépségével egy-egy fiatal örmény leány, korai vénségével egy-egy öregasszony Szamosújvár utcáin, de a városban élő és a távolról jőzanul szemlélő egyformán jól tudja, hogy az „örmény kérdés” magyarországi viszonylatban lezárult. Jó polgárok voltak, szépen, öntudattal, pompázatosan tudtak élni, vérük jótékony keveredést hozott a magyarba. Sajnos, a kifinomodott kereskedelmi érzéket nem tudták átadni, sőt inkább őket mérgezte meg a kiegyezés utáni sok-sok társadalmi betegség: úrhatnamság, rangkórság, tódulás a

hivatalnokpályák felé, üres politizálás, hazug neobarokk szemlélet. A kevés számú megmaradottnak már csak a mielőbbi teljes hasonulás hozhatja meg az egyensúlyérzést; egy kivesző emberfajta utolsó tagjaiként élni romantikus, de magánossággal riasztó gondolat.

Szamosújvárnak pedig a következő korszakra józan számvetéssel kell készülnie, elvetve a multsirató köldöknézést. Természeti és emberi energiák leltározása után a szerepkört kell megtalálnia és minden tekintetben reálsan alkalmazkodnia a megváltozott helyzethez. Itt is, ott is sok lehetőség mutatkozik, de ezeknek kiaknázását a szamosújvári társadalomnak nem a hátrafelé tekintő arcú, gyűlölködő, semmit nem felejtő és soha megbocsátani nem tudó része végezheti el, hanem az, amelyik szeretettől eltelve, erős akarattal mindig csak előre néz.

ALDOBOLYI NAGY MIKLÓS

SZEMLE

POLITIKAI IRODALMUNK HÁROM ÚJ MŰVE

AZ ELMULT ESZTENDŐ magyar politikai irodalmában tallózva, három könyv ragadta meg különösképpen a figyelmünket. Mindhárom jelentős eseménye nemcsak a könyvpiacnak, hanem talán túlzás nélkül mondhatjuk, a politikai életnek is, mert olyan indítékokat tartalmaznak, amelyek semmiképpen sem maradhatnak hatás nélkül közgondolkodásunkra. Érdekes a három könyv megjelenésének időpontját, tartalmát és szerzőinek személyét összevetni. Az összevetés eredménye a magyar közélet érdeklődési köreinek közös középpontját adja és bizonyítéka annak, hogy a magyar politikai gondolkodás még oly viharos és bizonytalan időkben is megtalálja a helyes utat, amelyen haladnia kell, különösképpen, ha — mint gondoljuk, helyesen — elfogadjuk azt, hogy egy politikai mű megírása legalább olyan mértékben eredménye a közvélemény — akár tudatalatti — kívánalmának, mint a szerző elhatározásának.

Mindhárom könyv 1943-ban jelent meg, tehát olyan időpontban, amikor a négy esztendeje dúló világháború egyre jobban közeledett földrajzilag is hozzánk, hogy talán közvetlen közelünkben s a mi teljes részvételünkkel fejeződjék be. Szükség van ilyenkor a veszély közelében és az életet vagy halált jelentő döntés küszöbén elmélyülni a gondolatokba, számot vetni önmagunkkal s az eszközökkel, amelyek a megvívandó küzdelemben rendelkezésünkre állhatnak. Szükség van a tisztánlátásra éppen úgy, mint az önbizalomra, és a körülöttünk kavargó és bennünket elnyeléssel fenyegető világ történéseinek magas szempontból való vizsgálatára, akárcsak a legkisebb részletek szemelött tartására. Tárgyban és feldolgozásban a három könyv szinte maradéktalanul megfelel a három kívánásnak.

Bárdossy László, művében: „Magyar politika a mohácsi vész után“ a magyar múlt egyik legtragikusabb és egyben legelhatározóbb negyedszázadával foglalkozik, a történész és a diplomata analitikus módszereivel boncolva az eseményeket, hogy azokból mint államférfi állandó értékű következtetésekre jusson, s a mai, — az akkorihoz nagyon is hasonlatos helyzetben — bár ez semmiképpen sem kifejezett célja a könyvnek — utat mutasson a nemzet számára. Makkai János a politikai filozófia magaslatairól mutatja be a világot és az események „természeti törvényeinek“ taglalásánál olyan hitelveket fektet le, amelyek az emberiség történetének nagy kereteiben és szinte felmérhetetlen eseményei középette a logika és a racionális ész fényénél mutatják az utat, amerre haladnunk kell, vagy amely utat kényszerűen meg kell, hogy tegyünk „Politika-Ísten rabságában“. A harmadik könyv, amelyet Borsody István írt „Benes“ címmel, a jelennek bennünket közvetlenül érintő, hogy úgy mondjuk „gyakorlati“ kérdéseit vezet. Egy államférfi arcképen keresztül bemutatja nemcsak a negyedszázados multat, hanem egyik legaktuálisabb problémánkat: a második benesi emigráció munkáját és célkitűzéseit is. A politikai élet egyik jelentős „izgalmi anyagával“ foglalkozik Borsody István, olyan problémával, amely a sorsunkba való konkrét beavatkozást jelenti. Míg Bárdossy az államférfi, Makkai pedig a politikai filozófus érdeklődési köreiből vezet el bennünket, addig Borsody a politikus és propagandista

munkaterületére visz el, s a pillanatnyi cselekvés irányát és módját szabja meg.

A három könyv minden különbözősége ellenére, az olvasóban így lesz egészszé s ad számára indítékokat nemcsak a pillanatnyi küzdelemre, hanem arra is, hogy harcát nemzedékek távlatában gondolkozva s régmúlt nemzedékek örök tanításaiba vetett hittel vivja meg.

„MAGYAR POLITIKA“

NEM KÖNNYŰ és felelősségteljes feladat Bárdossy László könyvéről megemlékezni. Mélységes tanulság minden sora a népiünkért és hazánkért aggódó magyar, és élmény minden politikus vagy éppen diplomata számára. „Magyar politika a mohácsi vész után“ a könyv címe és benne Bárdossy az 1526 augusztus 29-ike és 1551 december 16-ról 17-re virradó éjszaka közötti negyedszázadba sűrített magyar tragédiát írta meg. Azt a huszonöt esztendő, amely alatt a középkori magyar nagyhatalom a mohácsi csata és Fráter György meggyilkolása közötti időszakban megsemmisült s amely után, mint Szekfű Gyula a Magyar Történetben írja, „a védelmi szervezetét veszített nemzet megindult a török korszak százados kálváriájának útján... bizonyosságot téve arról, hogy kis nép is tud nagy nemzet lenni“.

Mennyi önvád, mardosó lelkiismeret, hitvesztés született négy évszázadon át a magyar lelkekben ebből a huszonöt esztendőből. Miért bukott el a magyarság? Így hozta a kérlelhetetlen végzet, vagy bűnös volt maga is bukásában? Vajudó és ólomsúlyú kérdések ezek. Kit terhel a felelősség? A törököt, amely hódítani jött, de nem tudott ennél egyebet tenni? A Habsburgot, aki félenken nyújtogatta a kezét Magyarországra felé, de sem megszerezni, sem lemondani róla nem tudott? Zápolya Jánost, aki nem mert nagy király lenni, vagy Fráter Györgyöt, aki államférfiúi lángelmével igyekezett menteni azt, ami menthető volt még a magyar életben? Vagy az egész nemzetet felelősség terheli mindazért, ami történt? Elkerülhető lett volna Nagy Lajos és Mátyás birodalmának összeroppánása, vagy kivédhetetlen történelmi erők mérték reá sorsszerűen halálos csapásukat?

Páratlan anyagismerettel, a hivatásos diplomata szakértelmével és a felelősséget hordott államférfiú öntudatával ad választ ezekre a kérdésekre Bárdossy László, akinek régen ismert ragyogó stílusművészete kiteljesedett ebben a könyvben. Kibontja előttünk a kor kusza diplomáciai szárait, megmutatja a tettek rugóit, megállapítja az elkerülhetlent és megnevezi az elkerülhetőt. Emberek nőnek nagygyá ebben a könyvben és nagyságok törpülnek el.

Egy erkölcsileg és szellemileg fékét veszített, csak az önmaga javát kereső világban ütközik össze Magyarország földjén a kelet és nyugat, az izlám hatalma V. Károly világbirodalmával s annak utópiáival. Árnyak és fények tűnnek elő, kiderül, hogy az erő helyett erőtlenség parancsolt, a jellem helyett kapzsiság és becstelenség. V. Károly szédületes álmai kergeti és Ferenc, a legkeresztényebb francia király szövetségzik ellene a pogány törökkel. A császári fivér, Ferdinánd, képtelen elhatározásra, képtelen tette, erőtlen a kardja és akkor tárgyal, amikor harcolni kellene és akkor ragad fegyvert, amikor a diplomácia eszközeit kellene alkalmazni. Leggyakrabban mindkét eszközt egyszerre alkalmazza szerencsétlenül. Hitelét veszti a szultánnal éppen úgy, mint Zápolya János, aki szintén mindig kész az alkudozásra, mert hiányzik belőle a maga erejébe vetett hit, amellyel össze tudná fogni a nemzetet. És érzi a szultán is, hogy ereje nem elegendő Magyarországra megtartására. Magyarország túlságosan

messze van és ezért az országot, amelyet Mohácsnál karddal hódított meg, atyaként János királynak adja. És négyük között ott imbolyognak a magyar urak, kik hol anyagi javakért, hol meggyőződésből ide-oda pártolnak, de néha mégis felismerik az egyetlen helyes utat: egységesen helytállani. De nem tudják, nem tudhatják, hogy a birodalomnak nincsen elég ereje megvédeni Magyarországot a török ellen és nem tudják azt sem, hogy a törökre támaszkodó János király megvédheti az országot mindkét ellennel szemben. Két világ között vergődik a nemzet és az úttalanságban háromfelé szakad az ország. Az egyetlen ember, aki mer és próbálkozik, a pálosrendi barát, Fráter György. Ő vállal felelősséget, ő mer tárgyalni és mer fegyvert is ragadni, néha olyan pillanatokban, amelyekről tudja, hogy az azokban végrehajtott tettét csak a történelem igazolhatja. Világosan látja, hogy mit kell cselekedni: egyetlen koronás fő alatt egyesíteni az országot és megegyezni a törökkel. Művét nem fejezhette be, az Erdély megmentésére küldött császári sereg vezére tarsolyában hozta az orgyilkosok törét. Művéből csak az erdélyi fejedelemség maradt meg. Ide mentette át a magyar államiságot.

Szinte lehetetlen Mohács és Trianon között párhuzamot nem vonni. Ma is keressük a kiutat a katasztrófából és a lehetőséget, hogy minket megilletően vegyünk részt a megújuló életben. Mint négyszáz évvel ezelőtt, úgy fenyeget ma is a pusztulás és ugyanolyan szinte mérhetetlen lehetőségek nyílnak meg előttünk. Tudunk-e tanulni az akkori kor eseményeiből s nem követünk-e el ugyanolyan hibákat?

Ezekre a kérdésekre örökervényű politikai axiómákkal ad választ Bárdossy László. Úgy véljük helyén való, ha néhányat idézünk közülük: „Minden nép ahhoz a helyzethez van kötve, amelybe történelmi fejlődése állítja... De az, hogy a nemzet kötve van mindenkori helyzetéhez, korántsem jelent valamiféle rabságot. A nemzet minden konstelláció urává lehet, ha helyzetének elemeit, mindenekelőtt a maga erejének viszonyát a környező erőkhöz s a helyzet változásának irányát és mértékét felismeri, s ehhez úgy alkalmazkodik, ahogyan az legsajátosabb érdekeinek a legjobban megfelel... Helyesen élni nem más, mint helyzetünk és erőink törvényei szerint élni. Ez ismét nem jelent olcsó megalkuvást a mindenkori viszonyokkal. A nemzetnek vannak olyan életérdekei, amelyekért vállalnia kell a legmagasabb áldozatot még akkor is, ha ez súlyos kockázattal jár. Ha nem vállalja ezt az áldozatot, ha fenyegetett életérdekei védelmében nem veti be minden erejét, akkor küzdelem nélkül csapódnak össze fölötte a hullámok, s győznek azok a tényezők, amelyek életének útját keresztyezik. Ilyenkor tétlenül maradni éppen olyan bűn, mintha a nemzet ok nélkül, erejével arányban nem álló vállalkozásokkal hívja ki maga ellen a sorsot.“

„Az élet nem engedi meg, hogy amikor rólunk és sorsunkról van szó, egyszerűen »kiálljunk a játékból«, s megvárjuk, mi lesz a küzdelem eredménye. Az életet élni kell így, vagy úgy s kockázat nélkül nincsen élet. Helyesen élni pedig csak helyzetünk és erőink törvényei szerint lehet.“

Minden, ami történik, átfutó hullám helyzetünk örök partjai között. Micsoda rövidlátó balgaság volna, ha a nemzet mindig csak ahhoz iparkodnék igazodni, ami egy-egy történelmi folyamat muló eredménye lehet. Nem arra van szükség, hogy előre megsejtsük, vagy kitaláljuk: mi fog következni. Hiszen a jövő azoknak az erőknak a küzdelméből alakul, amelyben magunk is részt veszünk — hacsak nem mondunk le eleve arról, hogy sorsunk formálásába beleszóljunk. S ha felelősségünk tudatában vagyunk sorsunk kovácsai, akkor nem spekulálhatunk arra, amiért nem akarunk, vagy nem tudunk sorompóba lépni.“

„A politikai elhatározások mindig csak viszonylagos értékét a helyesen megválasztott időpont adja. Ugyanez az elhatározás, ha más-más

időpontban hajtjuk végre — nem ugyanaz. Értéke, jelentősége elvesz, ha a körülmények kényszerítik ki; amikor is, a szó igazi értelmében, már nem is beszélhetünk elhatározásról, hanem csak alkalmazkodásról, meghajlásról a tények ereje előtt.“

„Nemcsak békekötések vannak határokat két hatalom közé. Minden erővonalban két vagy több erő viszonya rajzolódik ki. Kitéréséhez nem mindig kellene kartografusok. Az igazi határ ott vonul el, ahová a két versengő hatalom kisugárzó ereje, háború idején —: kardjának vége elér.“

„Ime, hová súlydát az ország megítélése —: egy görög erődöt (Koron vára, 1532.) kínáltak Bécsből (a szultánnak) Mátyás egykori birodalmáért. Egy váracska, amelyet elszigetelt helyzetében sokáig úgy sem tarthatott a császár. Ingyen mégsem akart róla lemondani, gondolta —: megpróbálja érte megszerezni fivérének a vitás magyar területet. Ennél nagyobb áldozatot a császár szemében (V. Károly), úgy látszik nem ért meg Magyarország! Idegen érdekek mérlegén nem a mi értékeinkkel mérnek.“

„A politikus elhatározásának végső következményeit csak a jövő fejleményei mutathatják meg. Ez azonban nem változtat azon, hogy azt kell tennie, ami az adott helyzetben és pillanatban szükséges.“

„Hű maradt (Ferdinánd) ahhoz a furcsa módszeréhez, hogy karddal támogatta egyezkedésre küldött követeit. Az ilyen segítség rendszerint először a követ ujját vágja meg, a követ mézes-mázás beszéde pedig azt árulja el, hogy a kard alighanem csorba.“

„A végzetet úgy látszik nem lehet elkerülni, de lehet becsülettel szembenézni vele, vagy gyáván és tehetetlen a lába elé bukni.“

„Sajnos, minden nemzetnek olyan a sorsa, amilyent megérdemel. A kevés igazért ritkán kegyelmez az Isten. A bukásban ezek az »igazak« a tulajdonképpen vesztesek.“

„A nemzet sorsát eldöntő küzdelemből maga a nemzet nem maradhat ki. Minden kísérlet, amely ezt szeretné kimódolni, csak azzal az eredménnyel jár, hogy a nemzet fegyvertelenül és erőtlenül hull az elkövetkező veszedelmek elé.“

A magyar élet, az örökérvényű emberi törvények kristályos megálapításai ezek. Bárdossy a diplomata és történetíró mestermunkájával lebentti fel szemünk elől a négyszáz esztendő előtti titkok fátyolát és az államférfiú bölcsességével, a magyar ember tisztánlátásával mutat általa utat a ködös jelenben a jövő felé.

Örökérvényű tanítása a könyvnek, hogy Magyarországnak és vele a magyarságnak a mohácsi csata után nem kellett volna szükségképpen elbuknia. Bárdossy nem érinti a Mohácsot megelőző időszakot és így nem tesz említést a Dózsa-féle parasztlázadról és annak kegyetlen leveréséről, ami által az ország elvesztette legerősebb fegyverét: a népet. Annál erőteljesebben érzékelteti a Mohács utáni magyar nemesség erkölcsi dekadenciáját, amelyet csak pillanatokra világosított meg a józom felismerés. Ha szabad ezzel a szóval élnünk, a „korszellelem“ hozta magával a földi javak iránti nagyobb hajlandóságot és a gazdasági rend megbomlása azt, hogy amikor értékmérőül a föld helyébe a pénz lépett, a bene possidenti-ek osztálya megkezdte a misera plebs contribuens kizsárolását és a közérdeket alárendelte az egyéni érdekeknek. A körülmények immár ma lényegtelenek, de lényeges marad a könyv tanítása, hogy ha a nemzet Mohács után egységben marad, ha akad olyan férfiú, aki egységbe tudja fogni, akkor sem a török, sem a Habsburg nem vehetett volna erőt rajta és egy talán keserves és hosszadalmas vajudás után megmaradt volna egész Magyarország, sőt visszanyerhette volna régi hatalmi állását a két világ között, amelynek érdekkörei csak surolták egymást, de valójában nem ütköztek össze. A politikai elhatározás hiánya, az adott

körülmények nem vállalása, a széthúzás vezettek egy emberöltővel a mohácsi katonai katasztrófa után az ország bukásához. Talán van némi reményünk, hogy ugyancsak egy negyedszázaddal Trianon után, a nemzet jobb feltételek mellett, erősebb egységben és nagyobb bátorsággal tekintet a jövő elé, mint négyszáz évvel ezelőtt.

POLITIKA-ISTEN RABSÁGÁBAN

A KISSÉ TALÁN zszurnalisztikai lendületű cím, nagyvonalú és mélyenszántó művet takar. Makkai János, a kitünő kombattáns újságíró és publicista, a társadalmi és politikai élet felületi kérdéseinek szellemes és ragyogótollú boncolója (Urambátyám országa, Szép közélet, stb.) ezúttal a problémák gyökeréhez nyúl. Az emberi lélek titokzatos törvényeit kutatja, hogy általuk magyarázza meg az emberiség eseményeinek törvényszerűségeit. A társadalmi, állami és politikai élet egyes fázisait vizsgálja, megállapítja értékrendjüket, kutatja a nagy változások okait, amelyek végpontjai között hullámszik az emberi élet. A könyv felépítésénél és megírás módjánál fogva nem igényli a „korszakalkotó“ jelzőt a politikai filozófia terén. Nem ad újat, de szintézisbe fogja össze az ismereteket és amikor rendszerében megállapítja az elkerülhetlenségeket, amelyek vas-következetességgel következnek egymás után, életelvet ad, amelynek birtokában a napi eseményektől eltávolodva ítélni tudjuk meg sorsunkat és határozhatjuk el magatartásunkat. Az emberré levés pillanatától, végigvezet az emberiség történetén és pillantást vet a jövő titokzatos homályába. A tételek, amelyeket Makkai megállapít — mint minden tétel — minden bizonnal vitathatóak, de végeredményében nem az a célunk, hogy vitába szálljunk — éspedig meddő vitába — akár kiindulási pontjaival, akár logikai következtetéseivel, hanem azt kell figyelniünk, hogy a könyv alkalmas-e arra, hogy a forrongó világban, elfogadva fejtegetéseit, tisztábban lássunk és a bizonytalanságban bizonyosságok birtokába jussunk. Gondolom, a könyv megírásának ez volt a célja s a cél a legteljesebb mértékben megfelel a közvélemény kívánságának, amely lázasan keres választ a „mi van?“ és „mi lesz?“ örök kérdéseire.

Makkai gondolatmenete teljesen szakít a materialista világfelfogással és minden emberi cselekedet rugójául és végső okául a hitet jelöli meg. Az állati sorból akkor emelkedtünk emberré, amikor első ősünk lelkében ösztönösen megcsillant a hit. A hit hiedelemmé lett, mert a képzelet és a tudat alatti kívánság szabta meg tárgyát, s hiedelem maradt mindmáig. Az ember hisz a boldogságban, melynek egykor birtokosa lesz s ezzel a hit a szellemi élet energiájá lesz. A vallásos hiedelmek korszaka után, amikor az egyházba, a vallásba és a túlvilági boldogságba vetett hit megingott Európában, a politikai hiedelmek korszaka lépett. Így került a fehér emberiség Politika-Isten rabságába és az ő eszközeivel keresi a boldogság felé vezető utat.

Erősen hangsúlyozza Makkai, hogy a politikai hiedelmek korában az értelemnek csak igen másodlagos szerepe van az érzelmek mellett. A tömegek éppen olyan vakon hisznek a politikai tételekben, mint hittek annak idején a vallásiakban. A politikai hiedelmeknek is megvannak a maguk prófétái és tanítványai, akik a próféta ideológiáját mozgalmommá teszik. A mozgalom során kiválnak a szekták, majd uralomra jutva, létrejön a politikai rendszer, amely egy kisebbség vezetése alatt imperiálistává lesz. Értelemsüketség jellemzi a mozgalom első periódusát, a forradalmi időszakot, amelyben kizáróan az érzelmek irányadók. A logikát a demagógia váltja fel és a tömegek éppen úgy, mint vezetőik, minden bűntudat nélkül hajtják végre forradalmukat, lerombolva mindent, amit akadály-

nak tekintenek eszméik megvalósítása útjában. A rajongás, a gyűlölet és félelem pszihózisa közt hányódik a tömeg, tévtanok és frázisok irányítják cselekedeteit és akár demokratikus, akár arisztokratikus a forradalom, útja azonos: a forradalmasított tömegek (mert a forradalom sohasem valósítja meg eredeti programját), megcsalva és elárulva érzik magukat. A vezetők radikálissá lesznek s a reakcióval szemben bekövetkezik a rémuralom fázisa. Az értelem azonban egyre nagyobb tért hódít és bekövetkezik a kompromisszum időszaka, amely végül is eleryeszti a forradalmi hitet, kiegyensúlyozza az ellentéteket és megnyitja a humanista időszakot, amelynek csendjét azután egy újabb próféta kavarja fel. Ugyanezek a fokozatokon megy végig az emberiség háborúk idején is. Hiedelmek sorozatát háborúba az államokat. Eleinte szentek a győzelembe vetett hiedelmek, azután lassan veszítenek erejükből hogy végül a háborúban kifáradt tömeg keresse a háborús bűnösöket és szembe forduljon azokkal, akikben hosszú időn át vakon hitt, s az akik által hirdetett hiedelmekért kész volt életét feláldozni. Így kerül szimbiózisba a háború és a forradalom s „az ellenfelek nem tartják többé oly fontosnak a katonai döntéseket, hanem mindig az ellenség egzisztenciális összeomlására törnek“. Éppen úgy, mint a forradalom utolsó szakaszában, „a veszendőnek indult hadviselő országban is hovatovább egy kisebbség rémuralma lesz a politikai rendszer alapja“. A győztes mindig csalódik a győzelemben, s a legyőzött új eszközökkel folytatja a háborút. S ha felvetjük a kérdést, hogy miért hát a háború? — Makkai János a következőkben felel: „Amint a forradalomnak mindég valamely új osztály szokott a gyermeke lenni, úgy a háborúban is új emberi nagykollektívumok jönnek létre: új népek, új nemzetek, államok, birodalmak alakulnak ki vele s általa. A háborút csak hanyatló hiedelmű társadalmak tekinthetik katasztrófának, minden eszközzel elkerülendő, fölösleges és otromba vérontásnak. Mai életszínvonalunk, szociális létünk, népi és nemzeti egyéniségünk, kultúránk és földi életünk minden java: jórészt őseink hatalmas háborús erőfeszítésének a következményei. Az emberiség végső hanyatlása akkor kezdődik majd el a földön, ha többé nem születnek hatalmas hiedelmeink, amelyek forradalmakat és háborúkat okoznak. A legnagyobb emberi szolgátság pedig az lesz, amikor már nem leszünk abban a helyzetben, hogy hitünkért fegyvert ragadhassunk.“

A vallásos, politikai és humanista periódusok egymásrakövetkezésében ma egy új „aranykor“ előtt állunk s „ha mai hiedelmeink elpusztulnak, holnap újak támadnak helyettük és a fehér faj pusztulása akkor fog elkezdődni, ha új, nagy hiedelmeket már nem tudunk a világra hozni. A jövődőt mégis a mai életállapotnál jobbnak és emberi méltóságérzetünknel megfelelőbbnek kell látnunk és remélnünk. Ezt harsonázza bennünk a hit, amely az étellel egyenlő.“

Ma, amikor egy soha nem látott méretű háború közepén „az emberiség csordaként rohan a politikai hiedelmek lidércfényei után“, megnyugtató olvasni Makkai könyvét, mely olyan „hiedelemmel“ ajándékozik meg, amely reményt és hitet ad arra, hogy a borzalmak után szép és békés napok virradnak örök törvényeknél fogva reánk.

BENES

POLITIKAI ÍRÓ aligha nyúlhatott volna nehezebb, de egyben izgalmasabb kérdéshez, mint Borsody István, amikor Benes arcképén át megrajzolta Csehszlovákia történetét. A név immár kiteljesedett fogalmakat takar és az ember alig választható el a műtől, amelyet alkotott. A történelem kivételei közé tartozik, hogy egy ember annyira felolvadjon és egyé

legyen a munkával, amit végez és hogy a létrehozott mű annyira magán hordja megteremtőjének lelki bélyegét, mint azt Benes és Csehszlovákia viszonylatában láthatjuk. Ezért különös élmény Borsody könyve, aki a kortárs, közvetlen tanú és részben áldozat tudásával és szemléletével méri fel annak a politikának megnyilvánulásait, eredményeit és csődjeit, amely két évtizedre létrehozott egy olyan államalakulatot, amelynek tulajdonképpen semmiféle létjogosultsága nem volt, s amelynek újjászületéséért egykori megteremtője ismét a régi eszközökkel és kétségkívül a régi rugalmassággal küzd második emigrációjában.

Bárdossy és Makkai könyve mellett Borsodyé a politikai élet „pokolkonyhájára” visz bennünket és páratlan éles ábrázolással mutatja be annak egyik kétségkívül legzseniálisabb maitre de hotel-jét: Benes Eduárdot.

Nehéz és talán felesleges is volna Borsodyt követni az események tömkelegében, amelyeket a fiatal Benes és a nála egy emberöltővel idősebb Masaryk első találkozásától Csehszlovákia felbomlásáig és Benes londoni tevékenységéig végigéltünk. De így Benes politikai gesztiójának és erkölcsének szintézisébe foglalva mégis idegfeszítő olvasmány, amelynek során Borsody reflektorának fényében bepillantást nyerünk a kulisszák mögé, felismerjük a tettek rugóit, a politikai élet erős és gyenge pontjait, s megismerjük azt a művészetet, amellyel Benes mindezek ismeretében és mindezeket gátlás nélkül kihasználva élő valósággá tudott tenni egy utópiát és létre tudott hozni egy olyan államot, amely megszületésének pillanatától merő tagadása és ellentéte volt mindannak, aminek nevében létrehívták.

Ebből a páratlan éleslátással, hibátlan anyagismerettel és szigorú tárgyilagossággal megírt könyvből a nyert ismereteken kívül igen jelentős tanulságokat vonhatunk le. Talán az első és leglényegesebb tanulság, hogy az emberi gyengeségeket, tudatlanságokat és önző célokat felismerve, pusztán hamisításokkal, hazugságokkal, áruulásokkal is lehet célokat elérni, de az eredmények nem maradandók.

Különösen érdekfeszítő és tanulságos Borsody könyve ott, ahol Benes politikai taktikájával, illetve propagandisztikus módszereivel foglalkozik. Benes szemében teljesen elhanyagolható kérdés volt az, hogy igaz-e amit hirdet, vagy sem. A célja az volt, hogy a maga önös érdekeit mindég úgy állítsa be, mintha azok elsősorban mások céljait szolgálnák. A hiedelmek világában ez szinte maradéktalanul sikerül neki és így teremti meg államát a nyugati hatalmak jóvoltából, hogy az „erős védőgát legyen minden délkeleti irányú német törekvéssel szemben”. De ugyanez a Csehszlovákia arbiterje Délkelet Európának is és Benes, mint „a kisentente atyja” és a békés revízió ádáz ellenfele szorítja béklyóba Magyarországot, nem mulasztva el állandóan szíréhangokat hallatni a „gazdasági együttműködés” és a demokrácia megvalósításának érdekében. Minden lelkiismeretfurdalás nélkül hirdeti ma pontosan az ellenkezőjét annak, amit tegnap még mint sacrumot vallott. Neki mindegy, hogy cári Oroszország, vagy Szovjetunió, mindegy, hogy nacionalizmus vagy bolsevizmus, mindegy, hogy diktatura vagy demokrácia, az egyetlen lényeg: Csehszlovákia. A bukás után ő is belerúg a francia szövetségesbe és Páris helyett Londonban üti fel tanyáját, de kinyújtja csápjait Washington felé éppen úgy mint Moszkva felé. Középeurópai konföderációról beszél, de csak a cseh sovinizta igényeket tartja szem előtt és Kossuth egykori nagy átfogó és emberi elgondolásai helyébe olyan koncepcióval lép, amelynek megvalósulása kizáróan az ő érdekeit szolgálja.

Benes páratlan raffináltsággal végzett munkája, amely minden legkisebb tényezővel is mindég számolni tudott, elérte a célt: hiedelmet tudott kelteni azokban, akiknek a kezébe volt letéve a döntés. A nyugati hatalmak vezetői és tömegei elhitték, hogy valóban szükség van Csehszlovákiaira, elhitték, hogy az a kor eszméinek igazi letéteményese és a célkitűzések

megvalósítója. Elhitték, hogy nekik van reá elsősorban szükségük. Elhitték, mert Benes volt a szemükben a közép-európai kérdések „legkiválóbb szakértője“, megfellebbezhetetlennek tartották megállapításait és cáfolhatatlanoknak adatait. Benes első propaganda művében „Détruisez l'Autriche-Hongrie!“-ban leírta politikai propagandájának jelmondatát: „Comprenez enfin votre interet“ — Értsétek meg végre a ti érdekeiteket! A hatalmak „megértették“ s így vetették el magvát a „békekötés“ pillanatában az új háborúnak.

Benes politikájának kiváló jellemzését adja Borsody könyvének utolsó bekezdése:

„Mindég a nacionalista önzés, a nemzeti elfogultság volt tetteinek rugója. Hasznot húzott mások hibáiból, gyengeségeiből, butaságából, tévedéseiből, tragédiájából. Az emberi gyűlölet, gonoszság, ostobaság valóságos vámszedője volt. A nyílt harc nem a kenyere. Nem a fizikai erő, hanem az alattomos szellem a fegyvere. Ami veszedelmesebb, mert a védtelent sújtja és a sebek, amiket ejt, többnyire csak utólag kezdenek vérezni. Ő maga mondja, hogy a szellemi erőszak minden más erőszaknál bűnösebb, borzalmasabb. Mégsem tágít tőle. Nem okul a mult hibáin, tévedésein, tragédiáin. Konok következetességgel ragaszkodik egykori hódításaihoz. Bizik az elfogultságban, a bosszut lihegő gyűlöletben, a tudatlanságban. Nem okult saját bukásán sem. Nem szivlelte meg Masaryk bölcs mondását (amit egyébként Masaryk sem szívlelt meg): „...könnyebb felemelkedni, mint fentmaradni“. Most megint a felemelkedésért küzd. De úgy látszik még mindig nem jött rá saját szavainak az igazságára: „A végén mindég kiderül, hogy csak az igazság és becsület szolgálja a nemzet érdekeit; hazugsággal és erőszakkal eddig még egyetlen nemzet sem kerülte ki a sors csapásait.“

KÉRLELHETETLENÜL KÖZELEDIK felénk a döntés, az igazi helyzetállítás pillanata. Elkerülhetetlenül szembe kell néznünk a végzettel, mert, mint Bárdossy írja „nem lehet egyszerűen kiállani a játékból“. De Benes szájából és az ő példájából tudhatjuk, hogy „csak az igazság és becsület szolgálja a nemzet érdekeit“. S hinnünk kell abban az „aranykorban“, amelyet Makkai János vetít elénk, mert „a hit egyenlő az élettel“.

Ezért tartózkodtunk attól, hogy ezúttal „könyvkritikát“ írjunk, hanem igyekeztünk az elmúlt esztendő magyar politikai irodalmából e három művet kiragadva, bennük a magyar politikai géniusz, egymástól látszólag független, de mégis annyira összefüggő és egymást kiegészítő felvillanását meglátni és megláttatni.

ZATHURECZKY GYULA

MAGYAR FIGYELŐ

PÁZMÁNY PÉTER KÉT LEVELE BETHLEN GÁBORHOZ

I.

Serenissime Princeps . . .

Ez mostani felháborodott időnek állapotjára nézvén, nem akartam eddig Felségedet írással bántani. De ez elmúlt napokban a sok nyomorultak könyörgésére irtam vala Szombatba Bornemissza János uramnak a szegény nemes rabok mellett, ő kegyelme pedig igen alkalmasnak írja, ha Felségedet is levelem által megtalálnám, biztatván azzal, hogy Felségednél kedvetlen nem leszen írásom. Sokat gondolkodván a dologrul és mind szegény hazánknak és nemzetünknek szörnyü romlását megtekéntvén, mind a Felséged előbbi hozzám mutatott jóakarátját (melynek változására okot tudva nem adtam) szemem előtt viselvén, mind pedig, egyházi hivatalomhoz illendő békességes gondolatokat elmémben forgatván, ez kis írással akarám Felségedet megtalálnom. Kérem Felségedet, gonosz néven ne vegye, ha ez közönséges veszedelemnek szörnyüsége, mely sokkal nagyobbra megyen idején elejét nem vévén, kimondatja velem, ami elmémben forog.

Tudom Felséged mind historiákból tudja, s mind maga bölcs okosságával által látja, mely veszedelmes dolog a török erejével a keresztyéniséget rontani, pusztítani, és mely bátortalan Felségednek is azokra biznia magát, kik bizony más keblében eperjet nem szednek, csakhogy üdő és alkalmatosságot várnak. A mit Horátiusról az oroszányok mondanak, bizony Felséged is azt mondhatja: „Ista vestigia cernunt omnia in adversum spectantia, nulla retrorsum.“ Ennek felett viselje Felséged szeme előtt, mivel ad számot az istennek ítélő széke előtt ennyi sok ezer ártatlan keresztyénségnek testében, lelkében való rabságáért. Látja az Ur Isten, hogyha tehetem, életemmel is megváltanám ennyi sok ártatlannak utolsó veszedelmét. Nem kétlem, hogy az Felséged lelki ismereti gyakran nyughatatlankodik ezekért. Nem tudom azt is, ha Felségednek hasznos mindenkor beretva élin hordozni szerencsáját. Én elégséges nem vagyok, hogy ily nagy tüzet megolthassak, de ha lehetne, tudja Isten véremmel is eloltanám. Értém, hogy Felséged az jó békességrül gyakran fohászokodva emlékezik, azt is tudom, mit írt Felséged Palatinus uramnak, tudniillik, hogy ha suspensio armorum lenne, ut adatnék a békesség tractálására; kiben Császár urunk ő felsége sem tartott ellent. Az Ur Isten szállja meg szívet Felségednek és vezérelje az istenes békességre; ha mibe én az dolognak elő vitelibe érkezem, bizony igaz jó szível megcselekedem. És ha Felségednek kedve vagyon hozzá, én ő felségénél azon leszek, hogy az Generális Marchio Montenegronak ő felsége plenipotentiát adjon, hogy Felségeddel végezzen induciát és az üdő alatt confidenter tractálván, az Felséged akaratját is értenők; azon leszek én is tehetségem szerint, hogy az sok pusztulások, romlások és következő veszedelmek eltávoztatának. Nagy szerencsének tartanám, ha ebben az dologban hasznosan fáradohatnék, mert, hogy ami szívemen vagyon, Felségednek világosan megjelentsem, igen félek attól, hogyha békességre nem megyen a dolog nem csak az ő Felsége erős hadai elérkeznek, kik immár

is Csehországban jutottak; de az egész keresztyénség felindul és az töröknek ellene áll, kiből csak az jó ki, hogy az német és török Magyarországnak fognak Magyarorszáért hadakozni, mely dolog mily veszedelmére legyen hazánknak és nemzetségünknek, akárki megítélheti. Most még könnyebb volna tractálni, minek-előtte az ő felsége hadai elérkeznek. Ha Felségednek tetszik, küldjön maga emberétül bizonyos választ ez irásomra és keressünk valami által utat, mely Felségednek is tisztességes legyen, ennek az dolognak lecsendesítésibe. Mert bizony az Ur Isten ezt a sok ártatlanok romlását büntetés nélkül nem szenvedí. Az Ur Isten Felségedet szent lelkével minden jóra vezérelje.

Viennae 14 novembris 1623.

II.

Serenissime Princeps . . .

Isten Felséged kívánta sok jókkal megáldja. Az Felséged levelét illendő böcsülettel vettem és megértettem. Buzgó szívvel kérem Istenemet, hogy aminémü békességek indulatoknak szikráját látok a Felséged levelének folyásában, azoknak állandó gyümölcsét örömmel lássa a keresztyénség. Felségeddel azt én nem vitatom, minemű okokkal viseltetett Felséged az mostani indulatokban. Isten az, az ki előtt az fejedelmek számot adnak cselekedeteikről, és abban az ítéletben semmi fedezve és színelve nem lehet, mint az emberek ítéletiben.

Felséged azt én felőlem minden kétség nélkül higye hogy szegény hazánknak és nemzetünknek romlott állapotját nézván, semmit az világi dolgokban inkább nem kívánok, minthogy teljességgel fogyását ne lássam e fogyatéknak Magyarországnak, mely bizony sokáig nem tart, ha idején Felséged az jó békességről nem gondoskodik. Az induciák arra valók, hogy azalatt békesség tractáltassék és végződjék. Nem is hasznos egy félnek is, hogy bizonytalan állapotban inter spem et metum legyen; mert valamig a félelem fen leszen, mind az gyanuság és diffidentia, sőt az készüllet és arra néző dolgok fenmaradnak. Nem kétlem, hogy amint Felséged maga declarálja, igaz és állandó békességet kíván Felséged és arra nézván, az tractát nem halasztja, holott a mi kegyelmes urunk kész mennél hamarabb hozzákezdeni. Ezekről én Felségednek bővebben nem irok. Felségednek Győri uram által bővebben izentem; kérem Felségedet gonosz néven ne vegye, amit bizony idegen szándékból nem izentem. És azzal hitesse el Felséged az békesség tractálásához való kedvét, hogy az induciális articulusokban, ha valami nehézséget találna is, nem teszen akadékok. Ezzel az Ur Istentől Felségednek lelki és testi jókat kívánok.

Bécsben 1 decembris 1623.

Frankl Vilmos: Pázmány Péter levelezésc.
(I. kötet 360—361—362.; 366—367. l.)

FINNORSZÁG, A VALASZÚTON ALLÓ KISALLAM

Első ízben a bécsi Szent Szövetség hat hónapos tárgyalásain került szóba a kisállamok ügye. A ma már nemzetközi jelentőségűvé kifejlődött probléma 1815-ben csak azért került megvitatásra, hogy az abszolutista nagyhatalmak könnyebben bevonhassák érdekszférájukba a lakosságuk számánál és a

katonai potenciáljuknál fogva gyengébb népeket. Természetes, hogy az érdekelt feleket nem hallgatták meg és szándékaik ismerete nélkül csoportosították őket angol, orosz, osztrák, vagy francia semi-szuverénitás alá aszerint, hogy földrajzi helyzetük melyik nagyhatalom mellé rendelte őket.

Másodszor 1859-ben a párisi kongresszuson került napirendre a kisállamok kérdése, de az eltelt

több mint negyed évszázad nemzetközi jogi szempontból vajmi kevés fejlődést eredményezett, ugyan is néhány kisállam függetlenségének elismerésén kívül a bécsi Szent Szövetség elvei érvényesültek ezúttal is.

Sokkal szembeötlőbb az evolúció az 1878-ban tartott berlini nemzetközi kongresszuson. Nem kétséges, hogy Bismarck kezdeményezése a balkáni államok szabadságának elismerésére nem kizárólag idealista álláspont volt, hanem ezzel a diplomáciai lépéssel lehetett a legkönnyebben kivonni Bulgáriát, Romániát, Szerbiát és Görögországot az évszázados török uralom alól.

A XIX. század utolsó évtizedében a jeles államférfiak már előre látták, hogy a következő század egyik uralkodó problémája a kisnemzetek kérdésének rendezése lesz s ekkor születtek meg az első időtálló alapelvek.

Az 1913-as balkáni háború, majd a világháború a kisnemzetek erkölcsi és anyagi jelentőségét annyira érvényre juttatta, hogy lehetetlen volt a Párizs-környéki béketárgyalásokon legalább is a győztesek érdekkörébe tartozó kisépek igényeit bizonyos fokig ki nem elégteleni.

Bár a békeszerződések alapján a nyugati nemzetek közvéleménye előtt talán úgy tűnhetett, hogy sikerült a kisnemzetek egyenjogúságát biztosítani, az a szellem azonban, amely a genfi Népszövetséget 20 éven át körüllebegte, félreérthetetlenül igazolja, hogy a nagyhatalmak politikai módszerei a világháború katasztrófái után sem változtak meg és a nehéz időkben tett biztatásokat csak annak szánták, hogy a jobb és igazságosabb jövő reményében a kisállamokat minél nagyobb áldozatokra készítsék. Az elmúlt negyed évszázad alatt 18 európai kisállamnak külön-külön megvolt a maga aggodalma, vajjon mikor aknázza ki nagyhatalomszomszédja materiális alsóbbrendűségét.

A most folyó totális világháború elsősorban a nagyhatalmak gazdasági, másodsorban világnézeti vetélkedése. Fatális törvényszerűség, hogy a nagyhatalmak árnyékában élő kisnemzetek ilyenkor nem kerülhetik el a háborúban való közvetett vagy közvetlen részvételt, már csak földrajzi helyzetüknél fogva sem. Ez a fatalitás most is érvényesül és a gigantikus küzdőfelek oldalán a kisnemzetek többsége is háborúba sodródott. A kisnemzeteket azonban rendszerint nem fűtik hatalmi célok, politikájuk távolról sem imperiálista jellegű. Olyan eszményekért küzdenek, mint a nemzeti önállóság és a független államiság. De a nagyhatalmak e törekvések iránt kevés megértést tanúsítanak s a kisnemzeteket egyszerűen abból kiindulva ítélik meg, hogy csatlakoznak-e hatalmi csoportjukhoz vagy sem. Ennek ellenére a valóság az, hogy a világpolitika mai konstellációi között az erkölcsi álláspontot többnyire a kisnemzetek képviselik. Érthető ez, hiszen a kisnemzetek nincsenek érdekelve a világ különböző tájain folyó hatalmi küzdelmekben, így álláspontjuk is elfogulatlanabb. Hatalmi eszközök gyengébbek lévén, a szilárd erkölcsi álláspont marad létükért vívott küzdelmükben egyik legerősebb fegyverük. A kisnemzetek közt pedig nem számaránvánál, de erkölcsi értékeinél és hősiségénél fogva a finn nép a „primus inter pares“.

Az önálló finn történelem a XVI. században kezdődik. Ekkor kapta a finn nép a svéd királyoktól az első autonóm jogokat és a reneszánsz századában tudja meg tulajdonképpen Európa, hogy a finn nemzetnek külön aspirációi vannak. Az ezt követő három évszázad alatt Finnország megszakítás nélkül Svédország egyik tartománya marad, de a különválási folyamat állandóan fölfelé ível. A XIX. század elején a Finnország feletti fellejtő megváltozik, amennyiben I.

Sándor orosz cár hatalmi túlsúlyának érvényesítésével arra kényszeríti a svédeket, hogy a finn tartomány legfelsőbb igazgatását engedjék át Szentpétervárnak, de a felvilágosult cár ugyanakkor garantálja a finn nép számára a legszélesebb közigazgatási, kulturális és gazdasági autonómiát. A Duma törvényhozó hatásköre nem terjed ki Suomira, hanem a finn törvényt a Helsinkiben székelő finn nemzeti diéta hozza. Ez a liberális orosz politika Finnország iránt I. Sándor cár halála után módosul és következik a fokozatos jogcsorbítások korszaka. II. Miklós cár trónralépésekor eltörli azoknak a kiváltságoknak egy részét, amelyeket a finnek már alkotmányos privilégiumoknak tekintettek, a törvényhozó jogot fenntartja az orosz parlament számára s Finnország hadászatiilag fontos pontjait a cári csapatokkal megszállatja. A sérelmeket a finn nép abban a reményben tűri el, hogy a törvényesség útján haladva sikerül visszaállítania Finnország autonómiáját. Szakadásra 1899-ben kerül sor, amikor a viipuri-i törvényszék egy orosz törvénycikkelyt érvénytelennek mondott ki finn állampolgárok részére s ennek az „inszurrekciónak” az lett az eredménye, hogy szentpétervári parancsra a viipuri-i törvényszék tagjait letartóztatták s izgalmas per után elítélték. A vezető finn államférfiak természetesen minden rendelkezésükre álló eszközökkel tiltakoztak, delegációt küldöttek a cárhoz, a cár azonban három napi várakoztatás után sem fogadta a küldöttséget azzal az indokolással, hogy a bejelentés formalitásainak nem tettek eleget.

Ez az eljárás végkép meggyőzte a finneket arról, hogy az igazsághoz való apellálás céltűesztett módszer és sokkal eredményesebb lehet, ha a finn problémát a nemzetközi közvélemény elé tárják és a világ rokonszenvét igyekeznek megnyerni. Az ügyes propagandának meglett az eredménye, ugyanis az első világháború előtti évek-

ben a nyugati sajtóban egyre több felhívás jelent meg a finnek hatékony megsegítésére. A céltudatos és okos propaganda gyümölcse a világháború után érett meg, amikor a finn nemzeti hadsereg a cári birodalom bukását kihasználva Mannerheim tábornok parancsnoksága alatt rövid, de elszánt küzdelemben legyőzte a megszálló oroszokat és kikiáltotta, a világ közvéleményének helyeslésével, a független Finnországot.

A szuverén Finnország húsz év alatt bebizonyította, hogy egy művelt, józan és becsületos kisnemzet a civilizáció és a kultúra terén olyan teljesítményeket produkálhat, amelyek jelentékenyen hozzájárulhatnak a kiegyensúlyozott és igazságos világrendhez. Suomi mind gazdasági, mind politikai tekintetben az ingadozó Európa egyik legszilárdabb támaszpontja volt az elmúlt húsz év alatt. A finn nép demokratikus államrendezésével csaknem maradéktalanul megoldotta azokat a problémákat, amelyek a többi európai államot belső elégedetlenség színhelyévé tették. Szinte automatikusan omlottak le a társadalmi ellentétek és a szociális visszasságok szokásba gyakorozott intézményei s ha valamely európai állam hivatkozhatott az igazi demokráciára, az elsősorban Finnország volt.

Ennek ellenére keleti szomszédja, a Szovjetunió végig ellenséges magatartást tanúsított Helsinkivel szemben és egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy a Kareliára és a stratégiai szempontból jelentékeny finn városokra vonatkozó igényeit kifejezze. Finnország a Népszövetség első számú lojális tagja, a szovjet—finn differenciát több ízben nemzetközi fórum elé akarta vinni, a Kreml azonban mindig elzárkózott az ilyen kívánságok elől, remélve, hogy közvetlen tárgyalásokon könnyebben elfogadtathatja nézeteit a finnekkel.

A Párizs-környéki békeszerződések gyenge pontjai az 1930—1940 években már előre vetítették az új

világháború árnyékát. A finn államférfiak tisztában voltak azzal, hogy a fegyveres összeközés idején elkerülhetetlen lesz a finn—szovjet háború és ezért minden energiájuk megfeszítésével arra törekedtek, hogy a három és félmillió Finnországot katonailag is ellenállóvá tegyék. Elképzeléseiket a későbbi események teljes mértékben igazolták. Alighogy Ribbentrop és Molotov megkötötték a moszkvai német—szovjet paktumot, a szovjet sajtó és rádió megkezdte propaganda-hadjáratát Finnország ellen. 1939 november 30-án egy jelentéktelen határincidens miatt Moszkva ultimátumszerű követelésekkel lépett fel, hogy a szovjet kormány nem elégszik meg a finn sajnálkozás kifejezésével, hanem olyan biztosítékokat kíván, amelyek mélyen belevágnak a finn szuverénitába. Finnország ezúttal is következetes maradt régi politikájához és a szovjet-jegyzékhez hasonló hangnemben válaszolt Moszkvának. Viszontválasz helyett a Mereskov tábornok parancsnoksága alatt álló orosz csapatok megkezdtek az előnyomulást Karélia felé. A téli hadjárat ismertetése felesleges, mivel joggal ment át a világ köztudatába, hogy az ötvenháromszoros túlerővel harcoló finn nép a világtörténelem egyik leghősiesebb katonai vállalkozását vívta meg. A kisállamok tragédiája azonban nem annyira a harctéren ütközik ki, mint a politikai porondon. Hiába ismerte el a világ, hogy Finnországnak teljesen igaza van, az anyagi segítséget mégis megtagadta, csupán jószóval és kenetteljes szónoklatokkal támogatta. A Népszövetség támogatása abban merült ki, hogy az alapokmány 16. szakaszára hivatkozva a Szovjetuniót kizárta a tagállamok sorából és fakultatíve lehetővé tette minden állam számára, hogy Finnországnak katonát és hadianyagot adjon. Néhány, többségében svéd és norvég önkéntes kötelék, alig számottevő olasz légitámogatáson s itt-ott — többek között Magyarországon

— megindult gyűjtésen kívül a világ majd semmit sem nyújtott Finnországnak, hogy ellenállhasson a túlerőnek. A számok rideg törvénye azt eredményezte, hogy 1940. március első napjaiban Mannerheim tábornagy fölkérte a finn államférfiakat, hogy haladéktalanul lépjenek érintkezésbe a moszkvai kormánnyal és terjesszék elő indítványukat a béke megkötésére. A Paasikivi vezetésével Moszkvába küldött delegáció kényszerhelyzetben aláírta a szovjet diktátumokat, Karélia egyrészét, a Helsinkivel szemben fekvő Hangó szigetét, átengedte a Szovjetunióknak. Ugyanakkor azonban tiltakozott a fegyveres béke határozatai ellen.

A német—szovjet konfliktus ki-robbanásakor természetesen Finnország sem maradhatott tétlen és a közvélemény egyhangú követelésére Ryti kormánya megüzente a hadat a Szovjetunióknak. A második függetlenségi harc kezdeti stádiumában azonban erőteljesen hangoztatta a finn sajtó és az összes finn hivatalos nyilatkozó, hogy Finnország saját háborúját folytatja és nem tartozik bele a német szövetségi rendszerbe, márcsak azért sem, mert hagyományos baráti kapcsolatát Angliával és az USA-val a jövőben is fenn akarja tartani. A küzdelem első szakaszában Mannerheim katonái visszafoglalták a moszkvai tárgyalásoknál elragadott területeket s nem is haladtak túl azokon a pontokon, amelyeket még finn területnek tartottak.

Az ötödik esztendeje folyó küzdelem során azonban a frontok minden képeletet felülmúlva kiterjedtek s a háború egyre változó arculata a politikai célkitűzéseket is módosította. Ennek a folyamatnak az eredménye, hogy ma már Finnország a kompromisszumos béke útját keresi s állami életének megmentéséért esetleg ismét magára vállal jogtalanul követelt áldozatokat. Bár a szövetséges sajtó most sem tagadja meg támogatását Suomtól, Helsinkin mégis ma-

gára maradt kisállam módjára kénytelen küzdeni, mert hatékony segítséget egyáltalában nem kap a kis népek protekcionálását háborús céljai között sűrűn emlegető szövetséges nemzetektől. Tehát a háborút egyre súlyosbodó körülmények között, eddig is valamenynyí nép között számarányához képest a legnagyobb véráldozattal vivő finn nép elhatározása mindenképpen érthető és bizonyára a legalaposabban megfontolt lesz.

A magyarság rokonnép és kisenemzet voltánál fogva is mindenki másnál fokozottabb aggodalommal és féltő gonddal figyeli a finn testvérnép sorsának alakulását. De a rokonszenvnyilatkozaton s az együttérzés hangoztatásán kívül kimondhatjuk azt is, hogy a finn—oroszháború erkölcsi győztese a történelem előtt kétségtől a finn nép lesz.

S amint a 48-as szabadságharc is, bukása ellenére, egy évszázad óta a nemzet erkölcsi erőtartaléka, úgy a finn nép is minden megpróbáltatás ellenére hősi lelkiségében megerősítve és erkölcsiségében megacélozva kerül ki majd a most folyó öldöklő küzdelemből.

A VIDÉK ÉRVÉNYESÜLÉSE

A decentralizáció szükségességéről, hasznáról, időszerűségéről vagy éppen sürgősségéről beszélni ma már alig lehet anélkül, hogy az ember fejére ne olvassák a *politikai közhely* vádját: egy idő óta annyit húzzák-nyúzzák ezt a kérdést, államférfiak és politikusok, szakemberek és laikusok egyaránt. Az ú. n. politikai megnyilatkozásokban már-már elmaradhatatlan, örök kormányzati program, követelések és ígéretek tárgya. Pedig vannak s nem éppen kis számmal olyanok, akik a decentralizációtól várnák szellemi életünk felfrissülését, esetleg megújódását is. Némelyek —

ugyancsak igen helyesen — társadalmi életformánk átalakulását hozták szoros kapcsolatba a decentralizáció kibontakozásával. Sőt általában elismerik, hogy népi életszínvonalunk emelkedése és közműveltségünk terjedése elválaszthatatlan attól, amit valójában a decentralizáció jelent. És mégis alig lesz valami valósággá abból, aminek már *igen rég* meg kellett volna valósulnia. „Sorskérdés“-sé lett az, ami egyébként csak egy igazgatási kérdés lenne. Budapest mellett nem tud érvényesülni a magyar vidék...

*

Iparügyi miniszterünk nemrégiben az ipari decentralizációval kapcsolatban nyilatkozott, kolozsvári tartózkodása alkalmával. „Ha azt akarjuk, — mondotta, — hogy minden dolgozó magyar tisztességesen megélhessen és nagyobb darab kenyérhez jusson, iparunkat kell továbbfejlesztelnünk, mert a mezőgazdaságból élők száma sokkal nagyobb, mint amennyit a mezőgazdaság el tud tartani. Főleg középüzemekre van szükség. Foglalkozom a kérdéssel és remélem, még ebben az évben a törvényhozás elé terjesztem az ipari decentralizációról szóló törvényjavaslatot, amelynek lényege az, hogy az állam különleges támogatásban részesíti bizonyos vidékeken a létesítendő ipari vállalatokat. Ilyen vidéknek gondolom Erdélynek a földgázvezeték által érintett és a Székelyföldnek a villamosvezeték által behálózott részét.“

Az iparügyi miniszter azután mondotta mindezt, miután hallotta az Erdélyi Gyáriparosok Országos Szövetségének ülésén elhangzott kívánásokat s azokat az előterjesztéseket, amelyek Erdély és különösképp a Székelyföld iparosításának kézenfekvő lehetőségeit taglalták. Reméljük, hogy nyilatkozata nem csak udvarias megnyugtató gesztus volt, hanem egy *sürgősen megvalósuló program* bejelentése, amely elsősorban annak a belátásából születhetett meg, hogy a közérdeket

csak látszólag szolgált s nem egyszer csak bizonyos magánérdekek vonalába eső központosítás miatt nem szorulhat háttérbe a fejlődésre hivatott és fejlődésre képes magyar vidék. Így Erdély sem s különösképp nem a Székelyföld.

*

Az iparügyi miniszternek Erdélyben látnia kellett, hogy a Királyhágón túl az iparügy *más értelmű* mint a budapesti körzetben. Úgy véljük, hogy a fenti nyilatkozat megfogalmazásakor a miniszter is gondolt arra, hogy népünk keleti törzse, a székelység csak az iparosodás által őrizheti meg mostani nagy expanzív népi erejét; nemzetiségi vidékeken pedig az iparban messzeható és el nem hanyagolható magyar erő tartalék van. A túlsúlyolt agrárfoglalkozások köréből menekülő „népfelesleg”-nek meg éppen az ipar hivatott új kenyeret adni és új telephelyet nyújtani — miként erre a miniszteri nyilatkozat is utal, de hozzáfűzhetjük, hogy ugyancsak az ipartól várjuk az agrárfoglalkozások jövedelmezőbbé tételét, általában a közjólét fokozását, helyenként a jólét megteremtését is. Tehát itt azért kell az ipar, mert az esetek nagy többségében ez az *egyetlen népességpolitikai és nemzetiségpolitikai megoldás*...

*

Más magyar vidékek természetesen más nyomós érveket hozhatnak fel amellet, hogy a magyar iparnak szét kell települnie az országban, ha hivatását maradéktalanul be akarja tölteni. Szép és imponáló a központosítás szempontjából, hogy 1938-ban az ország közel háromszázezer gyári munkásából Budapesten és környékén dolgozik 185.550, de egészségtelen fejlődés eredménye ez a *hatvankét* százalékos fölény. Mert ime Győrött csak 8000, Ozdon csak 7000, Salgótarjában szintén csak 7000, Szegeden 5330, Pécsen 3700, Sopronban 3450, Debrecenben 2650, Miskolcon 1410 a gyári munkások száma, vagyis a

magyar vidék legjelentősebb ipari gócpontjainak együttes munkáslétszáma sem haladja meg a *tizenhárom* százalékot.

*

Röpke megállapítását idézzük (A *harmadik út*: A proletarizálódás megszüntetése és az ipar decentralizálása): „A hagyományos falusi iparok a decentralizált ipar ősf ormái. Lehetőleg ezekhez kell visszavertnie a modern gyáriparnak is, hogy munkásainak és alkalmazottainak *szilárd egzisztenciát* biztosítson és éppen Svájc példája mutatja, milyen áldásos a gyáriparnak ez a strukturája. Különösen így van ez ott, ahol az üzem vezetősége céltudatosan előmozdítja, hogy az *üzemben dolgozók paraszti módon gyökeret verhessenek*. Ismert és dicséretreméltó példája ennek a svájci Bally-cipőgyár. A cég telekhez, kis földhöz segítette munkásait és alkalmazottait, tanácsolt és hitellel saját otthonhoz és elegendő földhöz, azon felül olcsó áron faiskolához és legelőhöz juttatta őket, földjüket saját költségére trágyáztatja és felszántatja, saját szakfelügyelőivel tanácsot ad nekik, megtanítja őket a művelésre, előadásokat tartat, pályázatokat és kiállításokat rendez, alkalmas fejősteheneket, a helyszínen kipróbált vetőmagot és palántákat közvetít és gondoskodik az ilyen félparaszt egzisztenciák számára fontos aprómarha tenyésztéséről is. Különösen figyelemreméltó emellet az a körülmény, hogy ott nem úgynevezett gyári településről van szó, ahol a munkásokat a munkaviszonyon kívül bérszerződés is köti a vállalathoz és így kettős függőségben tartja. A gyári településnek ez a módja inkább ront, mint javít a munkások helyzetén, csak fokozza proletár függőségüket. A Bally-gyár esetében szó sincs ilyen patriarchális, gyámkodó és ezért joggal kifogásolt „jóléti” intézményről. Ellenkezőleg, a cél az, hogy az üzem alkalmazottait *saját* házhoz és telekhez juttassa és így

döntő módon kiszakítsa proletár életformájukból.“

*

Az ipari munkás életformájának „elparasztosítása“ természetesen nem jelentené az iparban rejlő *po.gárisító* és *városformáló* erő einanyagolását vagy gyöngítését. Magyar viszonylatban, a magyar iparosodás kivánatos új fázisában ez csak azt jelentené, hogy most legalább részben úgy történne a társadalmi át-*rétégeződés*, hogy az nem feltétlenül a proletárság rideg és természetellenes életformájába torkollanék. Ez — gondoljuk — mindenképpen olyan megoldás, ami nemcsak emberileg kívánatos, hanem különleges magyar érdek is — népiségünk védelmében. A decentralizált ipar hatására ugyanis városaink valóban *városok* s minden bizonnyal *a mi városaink* lennének, amelyek teljes mértékben betölthetnék *tájszervező* szerepüket, mert nemcsak közigazgatási és kereskedelmi gócpontok lennének, hanem olyan települések, amelyek magukbaölelnék környékük agrárnépfeleslegét, elősegítenék a társadalmi át-*rétégeződést*, utat nyitnának a népi feltörekvésnek s *energikus központjai* lennének az *érvényesülő vidéknek*. Népünk nagy többsége *nem proletársorsban* ismerné meg a magasabb civilizáció vívmányait, oly körülmények között, amikor csak kívánhatja, de el nem érheti ezeket a vívmányokat... Népünk életszínvonalának emelkedése *észrevétlen folyamatként* zajlana le, zökkenők, zavarok és feszültségek elkerülésével, az *ősi környezetben*, anélkül,

hogy gyökértelessé válna, tehát úgy, hogy *értékes hagyományait, műveltségének ősi elemeit épen menthetné át az új életformába*.

*

Erdei Ferenc idézi a „Magyar falu“-ban, hogy a társadalomtörténet álláspontja szerint *a falu és a város kettőssége nem eredendő megoszlása az emberi társadalomnak*. A tekinthetetlenül hosszú őstörténeti korszak múlt el úgy, — írja, — hogy nem ismerték a falura és városra való kettéosztást. Egyszer azonban minden civilizáció eljut odáig, hogy kialakítja a városokon kívül eső vidék kis egységeiben élő, fölszínalatti életet, a parasztságot és a falut... s ha ez a kettéválás létrejön, a különbség egyre mélyül, míg nem egyes kései korszakokban már már úgy tetszik, mintha a falu *állandó és örök életforma*, a falu-város kettősség *eleve elrendelt kettéoszlása* volna az emberi társadalomnak.

„A falu történelmének újabb korszaka — írja Erdei — most kezdődik, amikor nemcsak a különbség és az ellentét növekedett tűrhetetlenné, hanem a két világot összekötő szálak is megsokasodtak. Éppolyan kritikus állomása ez a falu történelmének, mint volt a kialakulása. Csak akkor az volt a kérdés, hogy megszületik-e századokra való *állandósággal* a falu, míg most az a kérdés, hogy *át tud-e alakulni* valami olyan életkeretté, amely újabb századokra való *érvénnyel* tudja biztosítani maga fölött a civilizált életet, most már a város és a falu *kettőssége és szintkülönbsége nélkül*.“

Felelős kiadó: Albrecht Dezső.

Minerva Rt. Kolozsvár. 4200 — Felelős vezető: Major József.

ELŐFIZETÉSEK NYUGTÁZÁSA

1943. évi előfizetésüket rendezték:

dr. Kniezsa István, Knizsek Ferenc, Knizsek Károly, Kolozsvár thj. sz. kir. város, dr. Kovács András, dr. Kovásznai Gábor, dr. Kovács Ferenc, Kunszentmiklósi Ref. Baksay Gimnázium, Kupás Gyula, dr. Kuthy Sándor, Lammert Sándor, Lám Béla, dr. László Ferenc, László Ignác, Lengyel István, Lestyán József, Lithway Antal, Littke Dezső, Lyceum Könyvtár, M. kir. áll. gimn. Munkács, M. kir. áll. szakirányú iparostanonciskola, M. kir. Földművelésügyi miniszt. erdő- és földbirtokpolitikai főosztálya, M. kir. hadiakadémia, M. kir. Tisza István tudományegyetem közgazd. szemináriuma, M. kir. Tisza István tudományegyetem kisebbségjogi intézete, Magyar Mérnök- és Építészegylet, Magyar Revíziós Liga, Magyar-Kóssa István, dr. Makkai Sándor, Maknics Gyula, Marosvásárhelyi Kaszinó, Márton István, dr. Maxim Gyula, vitéz Máriaffi Lajos, dr. Máriássy Béla, dr. Mócsi Károly, dr. Moldován Pál, dr. Molnár Imre, dr. Molnár Miklós, Molnár János, Muzsi István, dr. Nagy Elek, Nagy Géza, sz. Nagy György, dr. Nagy László, dr. vitéz Nagy László, Nagyvárad thj. város, Németh Margit, Niamcssny Mihály, dr. vitéz Novák Ernő, dr. Nyíry Dénes, Ormos Zsigmond, dr. Ottlik György, dr. Ottlik László, Paku Imre, dr. Papp Kálmár, dr. Papp László, Papp Szász Lajos, dr. Parádi Kálmár, Pál András, Páldy Róbert, Pálffy Antal, dr. Páll György, dr. Pápay Perr Viktor, Pogány Sándor, Pógyor István, dr. Popa Enea, Pro Deo Szövettség, Puskás Lajos, dr. Ravasz György, dr. Ravasz László, dr. Rác Lajos, Református Teológia Olvasóköre, Reischel Artur, Repka József, gróf Révay István, Róm. kat. gimnázium, Csikszereda, Róm. kat. népfőiskola Gyergyószentmiklós, Roedleger Ernő, Sándor Imre, dr. Schillrig Lajos, dr. Schreiber Edvin, Schullz Miklós, Séra István, dr. Segesváry Viktor, Simén Domokos, dr. Simkó György, dr. Simó Lajos, Sol Club, Stolz Aladár, gróf Stuenberg József, Svaiczer Béla, ifj. Szabó Gusztáv, Szabó József, dr. Szathmáry Lajos, Szász István Szilágycséh, Szebeni Zoltán, Szekeres István, Szekulics Milán, Szent Miklós István, Székely József, Szilágyi László, Szily László, Szőkefalvi Nagy Sándor, Sztupjár Samu, Szunnyogh Rudolf, Szücs Elemér, Szücs Kálmár, gróf Teleki Béla, dr. Teveli József, Török Gábor, dr. Trombitás József, dr. Uhlyarik János, Újvidék polgármesteri hivatal, Őri Kaszinó Nyárádszereda, Vajda Gáspár, Varga Antal, Vass Erzsébet, Várady László, Vásárhelyi István, dr. Váió György, Venczel László, Verzár Gyula, Virág Ferenc, Visky Endre, dr. Vitályos Iván, Vladár Ervin, Vladár Sándor, Zagoni Miksa Kelemen gimnázium Pázmány Péter köre, dr. Zlinsky János.

1943. évre egyéb összeget fizettek:

Botos János 6 P., Cseke Vilmos 6 P., Denk Arnold 3 P., dr. Ferenczy Géza 6 P., Gallasy László 5 P., Grucza Lipót 8 P., Gönczi László Kiskend 6 P., dr. Hegedüs Sándor 6 P., Hungária műtrágyagyár 8 P., dr. Kerekes István 6 P., dr. Kiss Elek 6 P., Koncz Pál 9 P., dr. Kovács László Szászrégen 4 P.; Muth Mihály 6 P., Nagy Jenő 6 P., Nagy Sándor 6 P., Néprajzi Intézet Kolozsvár 9 P., dr. Nöttel Vilmos 10 P., dr. Pongrácz Kálmán 6 P., Ref. tanítóképző Székelyudvarhely 9 P., Sándor Ilona 3 P., Schneider Dezső 6 P., dr. Suba Károly 6 P., Sünger József 4 P., Szabó Gusztáv 8 P., Tavaszai Sándor 6 P., Újvidéki Népművelési Bizottság 9 P., Váradi László 3 P.

1944. évre előfizetésüket rendezték:

Dr. Boga Alajos, Brüll Emanuel, László Ignác.

1944. évre egyéb összeget fizettek:

Árvai József 7.50 P., Barucha József 11 P., Császár László 5 P., Csiba Sándor 3 P., dr. Grenzer Gyula 4 P., Jóna Sándor 3 P., M. kir. Honvédezőkar Főnöke 9 P., Márdoky László 10 P., Paku Imre 4 P., Parádi Kálmán dr. 5 P., Páldy Róbert 8 P., dr. Simkó György 6 P., Vásárhelyi István 10 P.